

Плуг: літ. альм.

Зб.2

ЛІТЕРАТУРНИЙ
АЛЬМАНАХ

ПЛУТ

збірник
Другий

Державне видавництво
України

СВЯНСЬКИХ ЛИСЬМЕННИКІВ

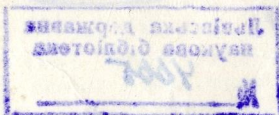
ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПОДІПЕНКА

ЗБІРНИК ДРУГИЙ

В3038

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1926

280.08

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4065

10

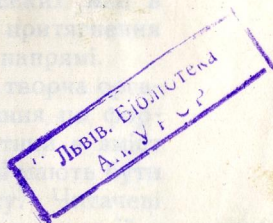
СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

ЗБІРНИК ДРУГИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1926

ПЛАТ

ЛІТЕРАТУРНИЙ АДМІНАНХ

Друга Друк.-Літографія

Д.В.У. України Харків

Укрголовліт 223/1086.

Зам. 4048. Тир. 3.000.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1936

ЗАМІСЦЬ ПЕРЕДМОВИ

Українська література пореволюційна не знає альманахів, що нумерувалися - б номером другим. Усі колективні виступи письменницькі за-вмирали досі на першому збірникові. Спілка Плуг цією книгою перестрибує через цю „традицію“. Чотири роки існування не змінили світогляду спілки, лише поглибили й поширили основні програмові засади її. Нашою метою, як і досі було, є об'єднувати революційно-селянських письменників, що ґрунтуючись на ідеї тісного союзу селянства з пролетаріатом, ідуть разом із останнім до утворення нової комуністичної культури. В основу своєї праці спілка, як і досі, ставить боротьбу з власницько-міщанською ідеологією серед селянства і виховання, як своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями — широких селянських мас в дусі пролетарської революції та притягнення їх до активної творчості в цьому напрямі.

Плуг, таким чином, є соціально-творча організація. Вона не визнає розмежування по формалістичних ознаках. Як різноманітний є зміст класової боротьби, так різноманітні мають бути способи оформлення цього змісту. Читачеві годі шукати тут якоїсь одної школи чи течії — нас об'єднує спільна ідеологія і тільки вона. Але зважаємо на читача свого й даємо пере-

вагу реалістичному напрямку, не забуваючи й бадьорої романтики революційного часу.

В своїх творчих шуканнях за чотири роки існування спілка Плуг багато чого досягла й висунула з-поміж себе скількох творців відомих уже широким читацьким масам. Почавши з примітивного літературного гуртка, Плуг невинно всотує в себе нові письменницькі сили так із лав революційної молоді, як і з митців, що раніш стояли осторонь від нашої організації.

Цей збірник являється демонстрацією нової фаланги плужан, що хочуть і свою борозну прокласти на широкому письменницькому лані поруч інших товаришів.

Ось чому читачеві треба повторити слова з передмови до першого збірника: було-б помилкою вважати цю другу нашу книжку конденсатором певних досягнень чи, навпаки, проклятим демонстрацією. Не те і не друге. *Прокламувати Плугові чогось нового нічого.* Наш альманах — не підсумки праці, це сама праця, праця нових плужанських сил, що поруч зі „старими“ йдуть до спільної мети за гаслами комуністичної партії.

На жаль обмеженість обсягу збірника й спішність, з якою довелося його друкувати, встигаючи до четвертої річниці Плуга—3 квітня 1926 року — примусили значно скоротити книгу й зовсім викинути весь статійний, а також ілюстративний матеріал, залишивши тільки бібліографічний показчик плужанської продукції. Сподіваємося цей пробіл заповнити в дальших наших виданнях.

НАГАН № 22738

Коли в серці моєму стикаються дві епохи і закликають до розуму, я оглядаюся назад у минуле і вдивляюся ще пильніше в майбутнє. Серце не згоджується, репетує всім своїм запалом, але розум фіксує прийдешні часи і кличе, кличе на нові шляхи:

Треба переступити через наган.

Ця дисциплінарна умова молотом стукає в мозок і серце заюшує кров'ю.

Треба переступити через наган.

Гостро, влучно, твердо. Так волисть розум і мобілізує всі докази, всі думки, щоб і серце упевнити, що це так, а не инакше.

Треба переступити...

Знаємо, бо розум повстає, дошкуля своїм „треба“... Що-ж, раз треба — спробуємо переступити...

...через наган.

Розділ перший

Чому через наган?...

...лежить він, цей наган у мене на столі і своєю вагою придавив том Ленінових творів. Це симптоматично.

Але я знаю, що книга важче; знаю, що з творів цих повстає велетенський образ Ватажка,

бо думки його збудовані на мріях і жаданнях великих пролетарських мас.

Я відкладаю наган. Розгортаю книгу. Дивлюся:

Л-і-т-е-р-и, л-і-т-е-р-и...

... Ні. Це не літери, а думки трудящого людства, сконденсовані в геніальному мозку.

Тяжкі думки.

Великі думки.

Спадають вони з височини теорії і укладають, засипають всі долини сліз, долини горя, провалля недолі і — рівняють, рівняють...

Великі думки. Широкі думки.

Як лавини, як необсяжні гори.

Засипають, рівняють...

... І тому наган лежить осторонь, — такий маленький, суворий, такий мізерний і легенький проти той непереможної лавини.

Наган лежить осторонь. Я дивлюся на число і пригадую багато романтичних, але дійсних життєвих пригод, пригод не вигаданих моєю фантазією, але тих, що відбулися в епоху великого розлому, за часи революції.

Я привіз його із Проскурова. Наган за № 22738 подарував мені Червоний Козак, дякуючи від імени всіх своїх товаришів за наші комсомольські подарунки.

Сталося це в свято шостих роковин Червоної армії...

Я привіз його і пам'ятаю: довго серед молодих Крюківських майстерень точилися мої бліденькі перекази з великих перемог та бойовиськ нашого Червоного Козацтва.

... Рік цілий пробіг з того часу. Я перемінював своє посвідчення і одержав:

СРСР

Об'єднане Державне
Політичне Керування

при

РАДІ НАРОДНИХ КОМІ-
САРІВКременчуцький
Окрвідділ ДПК.місце
для
фото-
графіїВересня 10 дня
1925 р.Посвідчен-
ня № 355

Видано гр. Кузьмичу
Володимиру Савичу . .
перебуваючому в
.
. на право но-
шіння та хоронення ре-
вольвера системи наган
№ 22738
гвинтовки
№ холодної зброї
Зброя належить йому
персонально.
Дійсне до 30 січня 1926 р.

Примітка: Дійсне
по всій території СРСР.
При зміні адреси спові-
стити в ОДПК

(печатка)

Начкремокрвідділу

ДПК (підпис)

Секретар (підпис)

СССР

Об'єдиненне Государст-
венное Управление

при

СОВЕТЕ НАРОДНЫХ
КОМИСАРОВКременчугский
Окротдел ГПУместо
для
фото-
графіїСентября 10 д.
1925 р.Удостовере-
ние № 355

Видано гр. Кузьмичу
Владимиру Саввичу . .
проживающому в
.
. на право но-
шения и хранения револь-
вера Наган № 22738 . .
винтовки
№ холодного ору-
жия
Оружие принадлежит ему
лично.

Действительно по 30 - е
января 1926 г.

Примечание: Дей-
ствительно по всей тер-
ритории СССР. При пе-
ремене адреса сообщить
в ОГПУ.

(печать)

Начкремокротделом

ГПУ (подпись)

Секретарь (подпись)

Я протягнув руку, щоб узяти посвідчення, бо НОП шпигав у скроні, як швейна машинка голкою і гонив до роботи. Але сталося инакше.

— Так у тебе наган за № 22738?

— Еге, за № 22738.

Секретар відділу, відомий мені робітник з 3-ої тютюнової фабрики, посміхнувся:

— Хай иншим разом, я розповім тобі пригоди цього нагана.

Я зараз пишу. Дивлюсь, перевертаю наган. Здмухую зайві порошинки з його суворого дула, читаю:

И
мп
ер
ат
ор
ск
ий Тульский Ору
ж
е
й
н
ы
й
Завод
1901

Перед моїми очима блимає синіми переливами холодна криця, виринають постаті тих, що держали оцей наган, намірялися стріляти, а він, вічний в своїх огневих поцілунках, лишився жити й живе.

Тільки зараз такий мовчазний він у моїх не-тримтячих руках.

Він пережив людей, що тримали його, їх убито...

...може він пережив і самого себе.

О, я добре запам'ятав, що мені розповів робітник з 3-ої тютюнової фабрики.

Він не знає, хто породив його, які люди, з якими йменнями та прізвищами. Він не розказав через чії руки пройшов наган № 22738...

Тільки ми обидва знаємо :
Батько: Императорский Тульский Ору-
жейный Завод.

Мати: ті десятки рук пролетарської армії,
що на десятках різних станків обдирали, свер-
длували, точили крицеві цурпалки, з яких потім
склався наган № 22738.

І нарешті один наштампував рік народження :

„1901“

Це був він, робітник з Третьої.

Він добре пам'ятає це число.

„Двацять дві тисячі сімсот трицять вісім“.

Ще юнаком працював у той час на заводі і
до самої смерти пам'ятатиме він цей випадок:

„До першого травня робітники готувались,
до нового великого давно сподіваного свята.
Соціал - демократична група виділила його роз-
кидувати листівки. І він ранками, (коли так
дзвінко в повітрі пересміхається досвітніми
ласками весна) ще в сутінь приходив на завод
і розсовував по робітничих шухлядах прокла-
мації.

О, він так удало, так моторно, так весело це
робив!

Прокламації йшли до сердець, а він, ніби
нічого не знаючи, наштамповував на наганах
реєстрове число.

... Пішли серед робітників балачки, а агіта-
торам тільки й було роботи, що своїми про-
мовами, немов коцюбами, мішати в огненних
серцях.

І ось сталося:

Останнім квітневим днем робота раптом на-
лагодиласть. Балачки припинились. Листівок

більше не розкидували, бо напередодні всі знали про все.

... Він наштамповував — і револьвери виходили в життя, як громадяни залізного всесвіту, бо ні жандарів, ні в'язниць не чекали.

Перед перервою на обід він обійшов товаришів :

— Значить, завтра...

Так було вирішено Комітетом.

... В перерву прийшов майстер і гучно виголосив :

— Хто завтра не вийде на роботу, той буде поштрафований в розмірі трьохденного заробітку. Ми знаємо про ваші заміри.

Голос майстра зірвавсь з басових нот на тонкий рипливий, наче зпросонок, галас.

Всі замовкли, а юнак (з Третьої) дививсь угору в прозоро-шкляний дах.

— А ти, щеня, куди задививсь ? Не тобі сказано ?

Він, ніби не зчуваючись від блакитних мрій юнацьких, поважно перевів зір униз.

— А може я не прийду...

Майстер визвірівсь :

— І ти, сопливе, страйкувати ?

— Тю, страйкувати ! — він призириливо одвернувсь... а я все-таки завтра не прийду.

Майстер люто підступав :

— Знаю, забунтаривсь проти царя й бога.

— Не приду, бо... мати захворіли.

(Я чую його сміх. Він попередив мене : мати тоді низенько вклонилася земельці й стукнулася лобом в могилу).

— Мати ? Ага... Прізвище...

Він назвавсь.

— Ще хто завтра не пірйде? — і майже всі із „святомайовочних“ вигадували причини.

— Те-ек-с. Куму частуєш, гостювання? Тек-с, кидай жінку! Прізвище... Завтра сестра мениниця? Тек-с, зрозуміло! Де-ж ви так забагатіли? Прізвище...

... Оливець майстрів списав три сторінки і він раптово, ракетою вилетів з цеху.

Знову години побігли. Юнак знову штампував.

Перед шабашним гудком вивісили: „Коновалов, Моргун, Петров, Калашніков... (і інші, що засвяткувались на завтра в травень) можуть прийти до контори й одержати рошот“.

Далі одне виразно вклинилось у пам'ять: почувши своє прізвище, він набив число останнього новенького наганчика —

„Двацять дві тисячі сімсот трицять вісім“ — і сунув його в штанину, впорядкувавши за спиною блузу.

Це число „22738“ — застигло в мозку і загойдалось якоюсь скажениною...

Далі...

— Ох, це далі...

„Вещественное доказательство — револьвер системы наган за № 22738, найденное у подсудимого, схваченного в момент преступления, носит ясные следы запекшейся крови.“

... и потому суд решил...

— Еге, суд вирішив, а я своє зробив, — каже він, згадуючи, як вечірнім присмерком нагнав майстра десь у самотньому провулку й розчавив йому голову. Майстер упав нерухомий, а його схопили й за пазухою знайшли клапті розірваної прокламації.

... но приняв во внимание, что револьвер действовал в руках преступника, не как огнестрельное, а как холодное оружие — уменьшить каторжные работы до...

— Еге-ж, мене на Сибір, на Сибір у заслання...

І погнали його тайгою по етапу, а майстер, пролежавши в лікарнях з півроку, повернувся у життя психічною калікою...

Наган-же № 22738 залишився у суді „как вещественное доказательство“ (так зафіксовано в присуді), залишився на довгі роки.

Так 30 квітня 1901 року новонароджений наган почав свою діяльність. Я не знаю, чи радів він, плямуючись кров'ю, чи сварився на судових „чинуш“, які заховали його туди, де все криється пилом та слуха писк судових пацюків та мишей.

Я цього не знаю і не визнаю, бо мій безпам'ятний наган мовчить і синім крицевим виблиском зазирає в мої очі...

Тяжко простежити всі події, з яких склалася „романтика нагана“. Тяжко шукати архівні матеріали: випадково я дочув від робітника з Третьої, що він в юнацьких листах знайшов виринок з часопису „Киевская Мысль“.

АТЕСТАТ НА ОРЛОВСЬКОГО ПОЛІЦМЕЙСТЕРА

Студентом Лучицьким — членом партії соц. - революціонерів зроблено замах на життя... Поліцеймейстер ранений двома кулями. Лучицького заарештовано...

Мабуть, наган без діла лежати на міг: був викрадений та проданий бідненьким підмітайлом судового архіву... соц. - революціонерам.

Проте, недовго радів наган від нових своїх подій.

Не встиг огневим батогом він розмірежити повітря, його знову повернули до судової пилюки.

Поліцмейстер вмер у лікарні, а студента, погноївши в карцерах Орловського централу, без ніяких міркувань, одного ранку повісили.

Наган нерухомо лежав на землі.

Молодий прапорщик Ян Збишко, знесилений від ран, шукав води і померклим зором обдивлявся навкруги. Збишко лаяв австрійців, тих, що наступають, і тих, що вбитими лежать, лаяв і штаб, лаяв війну, що занесла його під Черновиці за 1.000 верст від молодії жінки.

Мучила згага. В роті, в грудях так горіло.

... Але води близько не було.

Збишко встромив наган свій у кобуру і поповз у долину. Повз потрошки. Спочивав і знову шарпавсь руками і колінами об землю.

Ось уздрів :

Руський салдат і австрієць, обеззброєні, без шапок, вибирали пляшками з якоїсь калюжи воду і наливали в боклажку. Набравши повну, по черзі прикладалися й швидко пили.

— Води, води мені, — залопотів молодий офіцер.

Ні салдат, ні австрієць не почули. Австріяк взяв із рук росіянина боклажку і, випивши трохи, подав назад.

— Води! Вмираю! — скаженів Збишко.

Але поклик не долетів. Вітер поніс стогін назад і гарматна канонада заглушила.

Збишко з новими силами поповз до калюжи.

Він вибивавсь із сил, стогнав; пов'язки зірвались — крів сюрчком потекла, біль кусав рану — Збишко нічого не чув.

— Води!

... Салдат устав, підняв кульгавого на поранену ногу австрійця і вони в обнімку повештали, як брати, як люди, туди де гармат не чуто.

— Стійте! Дайте і мені — скрикнув Збишко, але вибух фугаса забив той слабкий лепіт накотливим громом. Салдат і австрієць віддалялись.

Збишко доповз і найшов тільки порожню боклажку та скаламучену грязюку. Він обома руками вхопивсь на вохку грязь, але поперхнувшись з огидою виплюнув назад.

— Води!.. Так ти, зраднику, з австріяками! Ти воюй, а наш сіренький он який, — і він витяг нагана і тримтячою рукою нажав курок.

Раз. Два. Три...

— А, ще не впав? — І знову вогнені промінясті стріли летіли до двох, що серед каламуту війни, в гарматнім грюкоті, побратались.

Чотири. П'ять...

Безсила рука кинула наган на землю, а офіцер осовілими очима дививсь у небо, ошпарене гураганом гарматного вогню, в небо ненажерливих зорь і стогнав, забуваючись в бреду...

... Через дві години санітари підібрали його.

Широко, бурхливо розлилась червона заграда революції.

В містах вирувало промовами, брезкотом зброї; в селах вибухало постановами Земельних Комітетів — поділом панської землі і худоби.

... Дніпро затягся вохким туманом в цей сірий листопадний день і гнав на Павлишські

кручі сірі, піняві хвилі. В цей день на станції Крюків телеграфіст перехопив телеграму:

... Вскладі двох бронепотягів, ешелонами №№... з Користовки виїхали полки Севський, Брянський, Орловський. Коменданту харчового пункту ст. Кременчук потурбуватись про своєчасне забезпечення провізією та фуражем...

Хвилі туману липли до землі, мочили дахи, крапельками гоїдалися на телеграфних дротах. Люди никли головами, в хатах ховались, серцем турбувались. А з головних вагонних майстерень швидко вибіг бронепотяг з п'ятьма класними вагонами. Рейки забриніли і по закручинах поповзли на Павлишські гори.

Там був і робітник з Третьої тютюнової. Він повертався з Румунського фронту.

Ешелони вирушили зі станції Павлиш і мова цокотливих колес понеслась до села, що хатами до рейок прилягло, мов телята в житі.

Ян Збишко дививсь у степи, а по кучугурах у далені слались рейки залізною мотузкою.

Раптово від Буртів баритоновим розкатом понеслось:

— Бу... вумм! (розрив).

— Буу... вумм! (ще ближче).

Серця, потомлені війною в брудних окопах — підскочили і ривками тримтячих жил погнали сумніви, нестямність і догадки.

— Орудія, наводка — два, трубка — ноль шість...

Тормазами душилися колеса і зі стальним гудом припинявся потяговий хід. Салдати заметушилися, а робітник (що з Третьої) вискочив із бронебашти, — поля Придніпровські запливали важкою хмарию туману.

— Назад! До порядку — мускулами офіцерської горлянки крикнув Збишко.

Той, що з Третьої, пригадав останнього листа від свого брата. Літери зі знайомими думками заплигали в очах — яблуках, що соком прозорим налляті.

„Він в Головних залізничних... Працює в слюсарно - пасажирському... Щоб швидче повертався до агітації...“

— Назад!

Салдати - карикатури танцювали в снарядах виблисках, в тонке горлясте жерло впишаючи поліна з динамітом.

— Назад! — і в руці посивілий в бойових офіцер зажав наган № 22738.

Робітник з Третьої обернувся:

— Там брати наші і мій також. Не стріляй! і рука, як думка, колиснулась на вітру зеленим рукавом.

— Агітуєш? Орудія № 1, № 2 — огонь!

Салдатський рукав пірнув у півтемряву бронебашти, схопив чужу руку, вирвав наган. Офіцер лютий турнув ногою того з третьої, і полетів він під одкос з доброї височини.

Голова — булавка застрочила по піску, але побачила, що через хвилину з бронебашти вилетів і Збишко.

То салдати, повертаючись до - дому, згадали про братів і викинули офіцера на ходу.

Так між Павлишем і Крюковим під Буртами відбувся перший бій громадянської війни на Україні 1917 року.

... Робітник з Третьої і робітник з Вагонних розповідали мені, що залізничники відступили, втерпевши до сорока душ убитими.

Ще 1923 року я блукав з ними в тих місцях, де впав Збишко і де причастився головою і він — мій старший товариш. Про наган він не сказав ні слова, бо в часи гарматних боїв не згадаєш про наган.

Але я взнав, хто знайшов його. Це був Батал Гнат — син робітника XI участку. Він батькові ніс обід, наткнувся під одкосом...

Дні крилами махали, що мах — то день, що два — тиждень, а революція росла, вирувала, відкатувалась у Росію і знову хвилями червоноармійськими набігала на Україну.

Дні крилами махали. Ніхто не лічив.

І ось рік 1921 парким літом прилобивсь до землі — і пожовкли ниви на вітрах, а вечори прозорим киселем струмчилися на голодну спраглу землю. Росли комсомольці по селах, бо гарячі жадання боротьби не піддавались палючому сонцю.

— Ти секретар ячейки? — Гуртом питали Батала селянські позапартійні хлопці. Батал (він організатор) зором зацікавленим дививсь, а вони посідали в кімнаті ком'ячейки і завели розмову.

З бандитами боротись хочуть. Самі — батрачня. Діла зараз нема, а треба щось робить, бо звичка така. Куркулі женуть, ніхто не найма. Прийшли до комсомола порадитись.

— Чи не прийме комсомол на службу?

Батал розпитував. Бачив, хлопці добрі — батрачня, а осередок сил не має, щоб і продналог вибирати і з бандитами боротись.

Встав один хлопець і попросив подивитись на нагана.

— Хочу добре знати, чи варт за-для того вступати... А чи всім дадуть набой? Я вже раз вистрелив собаку, — попав у самісінький зад.

Хлопці сміялись, а Батал крутив своїм наганом, не даючи в руки, а тільки дратуючи їх.

— Комсомол на службу не бере, він не міліція.

— Та як же до вас потрапити і як тую зброю одержати?

Наган блищав перед очима — такий міцний, він цілує, як ніяка дівчина — вогнем цілує з радости...

— От розцілуємо ми банду!

... На зборах їх, за довгими сутичками промовців, затвердили членами КСМУ і тою же ніччю вони пішли додивляться:

... над яким дахом димок сивенький в'ється — самогон трусити.

... в вікна ранком стукати - трус робити, зброї шукати, хліб захований в землі виривати.

... Ніч. ... Тиша

... Небо низько наслалось, мов душе покривало, а під цим покривалом по просторах глухої тьми хлопці-юнаки ходять-лазять тінями-марою.

— Ось... бачив... офіцер... той... пішов...

Пошепки дівчина Поля сказала, а чути, язик мов соломою ворухить в зубах. В окні чужої хати, куди чорні постаті посходились — ледве вогонь блимає. Підходили, дивились. Не чути... Не видно...

А хто тут господар?

Нетерплячка кусала кішкою серце, але коти тихо блукали біля мишей і готували зуби й кігті.

Знову ніч сутеніла в ранкових примарах. Ранок народивсь і побачили комунари — мало сил ще для нападу першими. Поля з Гнатом пішли. І коли сонце вигравало в росах, вони в обнімку, як брат і сестра, спочивали на столі в кімнаті осередку.

Гвинтовка стояла в Гната біля голови, наган № 22738 під дівочою хусткою лежав.

Гнат їй подарував.

Діти злякані вбігли в хату і загвалтували:

— Батьку! Батьку, йдуть!

— Хто йде? Знов кансамолісти? Несе їх, задристаних! — батько вивалився у сінці, а там вже Гнат стояв з озброєними хлопцями і наче чекав.

— Що добродії, знову трус?

— Не добродії, а товариші!

— Ну, куркуль нам не товариш...

— Еге, ми зробимо маленький.

— Та в середу ж тільки був. Куди ще? І чого вам шукати, коли в мене нічого нема, — куркуль шпурляв очима і в ноги, і в гору, і в обличчя. Очі наче кам'янці падали і хлюпотіли злістю по червоних юнаках.

— Про це не питай. Ми своє зробимо.

— Та товаришочки! Це лихо — мені і сіяти буде нічим, до того забрано все.

Гнат стукнув гвинтовкою в долівку.

— А може ми не хліба шукаємо? Хлопці, йди!

Глянувши долу, він побачив — глина свіжа, (учора намазана) стукнув, а з-під неї дошки щілинками в провалля відкрились. Стукнув ще — глина посипалась.

— Егеньки, господарє! Хлопці, живо! Шукай тут.

Громом вдарило куркуля. Він відштовхнув Гната і вискочив на двір.

— Жінко, біжи на дзвіницю та дзвони! Щоб усі знали, що останнє грабують. Ей, люди! — і галасуючи, мов божевільний, кинувсь тікати до своїх.

Гнат розгорнув дошки —

— велика яма, в ямі повно мішків, в ямі мішки зерна, в мішках пшениця, а поза мішками чорним дзьобом залізо якесь дивиться вгору і вісім гвинтовок соломою вкрито.

— От несподіванка! А де - ж господар? Треба, щоб він сам бачив все. Хлопче, біжи, заверни його!

А по селу тим часом надійшливо розлягалось калатання дзвонів. Селяни вибігали, гадали пожежа, але диму не було видно. Думали банда напала — пострілів не чути. Бачили деякі: летить по вулиці дядько і репетує, а за ним женеться комсомолець з гвинтовкою.

— Дядьку! Поверніться, щоб обшук справедливий зробить.

Дядько тікав до своїх.

— Люде, йдіть до мого двору, там Кансамол порядкує без мене. Ідіть, люде!

Дзвони ревли і якимось умовними побреньками когось викликали. Гнат поліз із хлопцями в яму і викинув одинацять мішків чистого зерна. Хлопці зраділи й один із них побіг за підводами. А дзвони ревли. Люди гуртом у двір куркульський ввалились, дивляться, як юнацтво з пилом працює.

Бачили: кулемет, схований в землю, витягнуто наверх, а по ньому — білим написом по щиту:

СМЕРТЬ КОМУНІСТАМ

так хтось наготував для Комуни доброї зустрічі й крейдою написав два слова цієї бандитської молитви.

Дзвони ревуть, а батько репетує і всіх обіга, звертаючись більше до одного нетонесенького чолов'яги.

— Люде! Послухайте мене, люде добрі! Захистіть. Ви ж бачили, що в мене раніш було у дворі, а тепер пусто — все забрали. Захистіть!

Прибіг хлопець, той, що бігав за підводами, і сповістив, що не найшов нічого. Гнат стрибнув очима на куркуля.

— Тепер, дядьку, свою підводу давай!

Дядько заскаженів:

— Мое і моєю підводою грабуєш?

Нетонесенький чолов'яга підійшов до Гната і поклав руку на плече:

— Ти що? останне?

— Дядьку, не мішайсь! Не твоє діло.

Заревіло в натовпі: „молокосос, а розпоряджається“ і схвильовано підступили ближче. Куркуль кинувсь на Гната. Тепер він зміцнів.

— Геть, паскудо! Не ти сіяв, не ти й збереш!

Хлопці схопились і натовп добрим словом просять відійти, а ще краще розійтись по хатах. Натовп вирує, дзвон таємними закличками гуде, а Гнат гвинтовку наставивши кричить дядькові:

— За схованку зброї і за бандитизм — за-
арештовую тебе. Хлопці, в'яжіть його!

Натовп поволі вмішавсь у боротьбу. Дядько,
сплутаний юнацькими руками, качавсь по землі
та вибрехував: „хто в бога вірує, рятуйте!“

— Браття, комнезамці! Невже куркулі знову
зверхнять? Хто з душею бідняка — сюди!
Сюди! — і комнезаможники, побачивши гору
з одинадцяти мішків зерна, (на нього поля не-
засіяні чекали), шугнули на поміч.

А за дзвонами десь далеченько почулись
постріли.

Натовп вмить струснувся пожовклим листям:
— Банда!

Крик дівочий — Полін не перекричав, але це
слово, мов голка з ниткою, вшило страшну
строку в людський гармідер.

— В селі! Грабують!

Натовп, мішаючись в пилюку і крів, кинувсь
у розтіч.

— Здавайсь, сволото червона!

За хатою, за тинами, що хату обгородили
(колись куркуль турбувавсь), бігали бандити і
пострілювали на пригорок, на хату, де захища-
лось червоне юнацтво — там тиша намерзлими
стріхами нависла.

Тиша стояла соляним стовпом і роз'їдав
увагу тільки наган № 22738 —

рукою — в вікно,

дулом — в тіні повзучі,

мушкою — твердо по меті —

бах! — ах!

Повзло три, уповзав один — і знову Поля
чекала за пічкою, поки постріли концентрова-
ним горохом не відскочать у відгуках.

Тоді Гнат Батал кулеметом, де напис ганебний сивів крейдою, строчив:

— Та - та - та - та - та - та - та...

І покрик там і жах - матюк махновських панахид і смерть, що хрюка в розтерзаних грудях.

Банда: Здавайсь!

Наган чіткий, не істеричний, залізний:

— Ба - бах...

Словом:

— Сукини, розтакі... (влетіло)

Оливом:

— Бабах - бабах... (вилетіло)

...в бандита, що дряпав за клунею по тину і намагавсь підпалити.

Кулемет в дзвінких мажорних звуках братавсь із наганом:

— Ти - ти - ти - ти...

— Ба - ба - ба - ба...

„Ти - баба!“ Дочуваючи таку симфонію, банда відповзала. Гнат - же бачив: в клуні стояли господарські коні.

Коли - б до них... загибель стрепенулими птахами вогня вже на даху і зараз заб'є, задушить широкими димними крилами...

Поля підійшла до дверей, а комсомолец юний, замісник Баталів із розтерзаними, розчавленими грудьми плакав і чіплявсь за подол:

— Добий, Полю! Згорю...

Живі рвались у двір. Пожежа спускалася нижче. Від диму боліли очі, а Поля йшла вперед, минаючи юнака.

— Вбий, сестрьонка!

...і вихвативши наган, застріливсь...

...Крів, оприснувши кулемет, заплямувала перекреслений напис і він з відтисненням чер-

воної долоні дививсь через дим, через пожежу, не стріляючи

СМЕРТЬ БАНДИТАМ

Далеко тупотіли коні. То втікав Гнат із Полею (наган в руці).

Робітник з Третьої сидів у Чека, в будинку, що заанімівши від страшних напружень боротьби мовчазнів холодним ранком.

Робітник з Третьої звузлив брови. Нахнюпивсь і довго вирішав хитру проблему. Брови гнулись лозинками. Зморшки косячками промінились на лобі.

... „Чирк“ (Резолюція).

Батал дививсь на нього, перевіряючи свої думи.

— А приведіть сюди Збишка - офіцера...

Мовчазно було в кімнаті. Батал, як „сексот“, розкрив контр-революційну змову в зв'язку з нападом банди (я про це, читачу, не пишу) — і в наслідок цього Робітник — теж мовчазний — до столу нахилився — з сивого розуму думки вихватував, олівцем схему накреслював.

... Ввели Збишка.

— Розкажуй!

Помовчав Збйшко, а потім як із клубка, нитку розмови потяг і відкрив в глухих словах картину нападів та знущання.

Знову з переказів Робітника з Третьої я взяв куди мандрував наган № 22738), чії руки обпалювала його гіпнотизуюча сталь і...

... що було з Полею після бою.

Не втікла вона тоді. Кінь спотикнувся.

...Зв'язану роздіту комунарку бандити положили на землю. Обмаране шмаття теліпалось на дівочому тілі. Отаман підвів раненого Збишка і вказав пальцем на ноги і пухкі груди.

— Згодні? Я перший, потім ви...

Збишко згадав, що отаман охочий до проститутток, що на обличчі в нього і руки в пухляках гнилотних,—

— Краще дайте води,— відійшов, зітхнувши..

— Хлопці! В чергу!— Крикнув батько, а Поля, застигши від жахливого гоготу, крикнула нестямно:

— Вагітна я. На п'ятім...

Руки забігали по тілу, фарбуючи червоними плямами — вага навалилась і гострим боєм ударило в плід...

— А вона ж комуністичеське щеня виношує... Невже родить червоного?— і бандит моргнув половиною обличчя, — я зараз так зроблю, що вона родить чорного.

— А як? А ну!

Регіт замовк перед його ворожим лукавим поглядом.

Поля жалкуючи, що не застрілилась останнім набоем, відкрила очі і попрохала застрілити її.

— Ага, добре! Пороху і наган „сапствена-ручний“ командирші над червоним бараньєм подать сюди.

Подали, зареготали.

...Полі розв'язали праву руку і дали наган.

— Ну, там повний заряд — хватить. Починай: дуло до скроні, курок на взвод... плі!

Але Поля вільною рукою швидким рухом підвела наган

з дулом — у банду.
з мушкою — в груди.
з курком — у набої

— Ох! Ай-я-я-а! Матір небесна!
Вогонь і дим. Вогонь і дим.

Поля, пам'ятаючи про себе, піднесла дуло з останнім до скроні. І коли обсмалене волосся чорними ниточками звилось від вогня, почула вона, що зараз кінець усьому: бандитам (скільки вбила — п'ять чи шість?), її кінець, тільки не кінець боротьби за революцію (Ей, товариші, продовжуй!) але...

...Регіт заглушив шепотіння ночі. Лісовик стояв біля Полі, схрестивши руки, як куркулячий Наполеон.

— Як? Він ще живий?

І він — дійсно живий, вихватив з кострища гіляку. Крикнувши —

— Хрестини чорної дитини відкриваю! Тікай! — підніс палаючий вогонь до живота, а другою рукою сипонув на Полю жменю пороху. Пороховинки чорним маком розкотились по розовому тілу

...І коли в останнє по всім коридорам мозкового апарату в Полі забриніло, застукало закликком:

— Ей, товариші, продовжуй!

...В ту саму мить порох вибухнув кущем пекучого вогню і живіт зачорнів вивороченими кишками. З них вибігла розлитим морем червона крів і струмками освятила тіло молодії комунарки.

... Так хрестили дитину...

... Так сміялись там, бо наган був з холостими... Наган № 22738.

Не родиться вже від Полі синок у Батала.

Не буде Гнат Батал в обнімку з Полею спати — і тому він лютував, горів від злости та помсти, обпікаючись п'ятками об землю, бо тому, хто мститись хоче, мариться ніби-то вся земля нафтою палючою полита.

Не було покою Гнатові.

Наган, що від Збишка відібрали, став нині єдиною радістю, єдиним спомином про Полю, тверду дівчину,

— і це залізо ще міцніше прикувало його до подій революції.

Розділ другий

З Баталом я познайомився на комсомольській роботі приблизно в травні 1922 р.

Він закликав мене до себе й ми провадили вільний час в романтичних оповіданнях з Наганової доби — Чекізму.

Він вихвалявся своїм наганом, любив його, як брата, й тому в оповіданнях велику долю вдіявав

„НАГАНУ-БРАТЧЕНКУ“

Таким іменням та прізвиськом він охрестив його.

... Я заходив — наган лежав на столі на книгах. Я дививсь. Під ним лежали Ленінові твори.

— Ну, ну — не чіпай. Не ображай мого Ваньчика - наганчика. Помий руки, а потім...

Я здивовано дививсь. Батал підходив, виривав наган, викладав набой і перелічував.

— А ти ЦЕ не читаєш?— піднімав я під його очі том Леніна. Його очі тупіли. Блиск ізгасав.

— А ти науку нагана знаєш? А ну, скажи, яка це частина, а це?... Скільки частин усього?— шпурляв він у мене своїми запитаннями - бараболями.

— Свое в свій час.

— Ех ви, лизаки непманські! За НЕП... А чи ви питались в цього товаришка Ваньчика: ввести, чи ні?

— А ти заглянув у книжку, що Ленін каже про НЕП?

Ми сходились ближче. Він тримтячою рукою зцапував мій ніс і наставляв дуло.

— Понюхай чим пахне з нагана? Револуцією... Відкіля революція вийшла? Відділя, товаришок!

Я хапав його за чуба і в розкриті сторінки тикав лобом, приказуючи:

— Як з дула родилось життя, так з дула родиться й смерть. Ти прочитай—що з сільським господарством стало та з промисловістю.

Батал люто захоплював книжку і, щоб я не розкривав, клав зверху нагана.

— Не смій!

Я розряжавсь електричною промовою, напружував свою мозкову динамо, шукав такої сили, щоб зразу освітити його голову і щоб у словах, як у приводах, уклавсь вірний міцного вольту погляд. Він повертався до мене спиною, з - за спини через плече цілився наганом і наказував:

— Іменем тов. Нагана Братченка—залізного революціонера, геть, „соглашателю“, із моєї хати!

Це він мене звав угодовцем?

— Ух ти, чорт побори! Наган ще панує мозками Баталів. Докажи сліпому чекісту...

Я йшов геть і прощаючись бачив, що наган знову лежав на Ленінових творах.

— Не страхай і не дави даремно Леніна.

І я зникав.

— Бач! Бач! Це вони. Агітують, заважають нам працювати. Дивись, лахудро!—і Гнат розкидував перед моїми очима листівки, писані копировальним папером—якісь бліді, немічні, як кисейні баришні, що хочуть забратись у серця. Листівки никли одна до одної, ніби лякаючись нас.

Це були прокламашки з виснаженими, як після довгої хвороби, кавтюхами літер в кінці: „ГРУППА МОЛОДЫХ АНАРХИСТОВ „АВАНГАРД“.

— Що? Бач: вони цькують робітників через отой НЕП,—і Батал спинивсь на слові „НЕП“.

Я мовчав і нарешті мовив:

— Ти чекіст. Лови їх. Лови на брехеньках. На провокаціях, усюди. Лови і край.

Гнат ховав їх, і ми йшли в парк, туди, де широким байраком виходить з міста провалля, і довго вели розмову,

— перед з'їздом як раз,—

а ніч тепла опахалами вітряними жалась до грудей.

Урочисте засідання Сьомого Губерніального З'їзду КСМ Н-щини...

....ввечері 5 жовтня 1922..... закінчилась... грандіозною факельною... демонстрацією.

Я, теж делегат Губз'їзду, змішавсь з комсомольськими масами. Зустрінувшись, ми, старі товариші, склали чималу групу, яка стала попереду демонстрації.

Велика бадьорість залунала в серцях. Факели виголосили конкуренцію місяцю, і ми декретували їх, як революціонерів тьми.

— Батал, і ти — делегат?

— Е, ні. Я тільки гість. Тю! А народу скільки...

— Приєднуйсь до нас! — крикнув я.

— Ні. Я з боку подивлюсь на вас. Армія — ви, скільки тисяч?

— Не будь глядачем, як міщанин. Вливайсь!

Але він своїми ножицями — ногами розсік юрбу і зник серед сторонніх осіб.

Дзвінко прозвучала команда. Факели вгору — в гулке лунаве повітря хвостами червоного диму козирнули. Пісні розкотом винесли з грудей, море голів загуло, забилося в небі й серед будівель комсомольським хоровим загалом. Демонстрація пішла. Ніч геть утікла. Місяць від заздрости засочивсь блакитним сріблом.

Я —

Питав інших: що ми? Сила? Зміна?

Почулось:

Ми —

Пісні. Бентежні віки. Кам'янярі всесвіту.

Секретар Губкому глотку в бублик скрутивши:

Від знання зброї —

До зброї знання!

Ми жили в колисливих лавах.

Ішли.

Коли ось...

Дзись!— Каменюра відскочила від вітрини.

— А, не бере?— юрба скажено перескочила з пішохода на брук.

Новим залпом сипнули каменюки.

— Геть — НЕП!

— Лапатих бий; бий!

Вітрина розкішної чистоти розкололась на іскряні бляшки.

Розколини в товстому шклі, переполосувались вздовж і вширш і прозрости не стало.

— Ге! Бий!

— Ге! Розтаку сволоту!

Вітрини:

СЛОНИМСЬКИЙ
КАФЕ

Вітрини:

КАФЕ-ПАШТЕТНАЯ
ТАДЕУШ

... лопались, брязгали. Сипались на асфальт.

Юрба увірвалась і залихватньо руками з дрюками, з камінням, юрба безшабашного хуліганства, дезорганізована, руйнуюча била, гупала, трошила. Увірвалась і на столи, на мармур білий, на крем пирожних, на рожеві везе-рунки по шоколадному тісту, в сніжні хлоп'я мармеладу, в плитки шоколаду — в білосніжне

таке ніжне чоботом тужнула. Каблучищами затоптала і в свої голодні підошви сахаристий сок впитала.

... а там у нас демонстрація далеко хвостом своїм барвистим вкривала, вилася, килимом голів, улицу вквітчала, молодь організовану вела.

... тут непмани тікали задворками.

... Чорнобородий, красивий вугольною мужністю, ставний, як Байронівський герой, — власник „Тадеушу“ вискочив і гукав у полохливу вулицю, пустопорожнє місто.

— Червоний погром? Ааа... мі... ціонер!...

... „Комса“ далеко за корпусним садом шла — не чула.

У Слонімського хтось (увірвавшись в селянській дерюзі, червоний обличчям від натуги) наганом смалив у стелю і на столах мармеладних в кремовий сок втоптував грязюку придорожню, втоптував серце, розкривавлене НЕП'ом...

Наган бухнув ще раз і зник сірячиною в темряві.

Каміння по інерції луснуло в вітрину — „Військово - Споживчого Товариства“.

Загуло в питаннях, від нестями ковірнуло під груди, а серце затрипотало.

— Ба що це, т - оо - ваа - арр - шші!?

— Надзвичайні збори комсомольської організації міського району вважаю відкритими.

На сцені секретар губкому, делегати губз'їзду, міськомівці метушаться.

Голос дрязкий серед тиші нечуваної дає інформації.

— НЕП? Погром? Хто? Вийди сюди!

Тиша. Огляди. Тривога розкладає смак комсомольських зборів.

— Хто?...

— Я, начальник міської міліції, всіх членів КСМУ присутніх тут, оголошую заарештованими...

— Товариші, визнавайтесь!

Знову тиша. Тривога від волос до п'ят.

— Заарештованими, поки не знайдемо винуватих.

Німота, мовчазність. Пошепки слова зриваються й тухнуть, як сірники в велику бурю. Застигла могильна тиша, — в присутності всієї міської організації та делегатів губз'їзду.

Я пам'ятаю велике напруження, схвильованість, сувору приголомшеність тисячі людей.

— Ні, це — не ми!

— Комсомол не допустить!

Загуло. Засвербіло протестом. Засвербіло промовністю.

Залізничник тов. М... член Губкому підвівсь і, зосередивши чавунний мах руки над всією тисячею, гучно, роздеристо розбив навислу мовчазність.

— Це провокація!

... чому раніш ніхто не бив вітрин — комсомольці ті-ж були, а тепер, коли вся губерніяльна (солідний холодок прийшовсь по спині), — Комсомолія представлена тут, коли вигідно спровокувати, підчас демонстрації, меншовицька анархічна молодь

.... під-зу-ка-ла шатію-братію, накерувала хуліганську юрбу й хоче тепер, щоб вся вина пала на комсомольців.

— Цього не може бути!

— Комсомолець не допустить! Він весь— організація!

... „ось які меншовики. Провокують. Хай вся організація і представники губкомсомолії відповістять на брудний виклик юнацького меншовізму та анархічного хуліганства...“

... Гуло. Кочевріло протестом. Стальним ніби робивсь скелет у кожного й від несподіваної образи кололо болюче в жилах та в мозку.

... Години бігли.

— Товариші! Година ночі. Треба завтра на роботу.

... Години бігли. Винних дійсно не було.

— Без десяти дві. Товариші! Та що це? А як ранкова праця на заводі?

Галас бивсь шумливими крилами в тісні стіни комсомольського клубу. Екстрена нарада бюро губкому скінчилась.

Начміліції, червоний, ображений, вийшов на сцену:

— Дійсно провокація. Додому, братва...

... Я мандрував по панелях в корпусному саді. Було чверть на третю. Товариші гналися за мною, а в мозку сверлило: „провокація, ранкова робота, образа“.

Місяць-же, як блин, шкваривсь у блакитній сметані заходу й насмішливо перевертався ротом догори (наче обіжрався), і сметана блідим світлом лилась на будівлі й панель, і черевики мої ковтали її крок за кроком.— Я йшов і лаючись і кленучись.

Батал зник на два тижні, і я довго не бачив його. Навіть у сутолоці днів, у розливах невимістимої (ні в себе, ні в 24 години) праці, я

забув про нього. Дні на веретено часу намотувались, і тонка пряжа юнацької праці виповзала, сукнями шовковистих перемог, шляхи вкриваючи.

Я що - дня чекав Гната. Його не було.

Нарешті він прийшов, як вітер, якого зачекалились на морі.

Я показав йому схоронене число губчасопису „Голос Труда“ за 8 жовтня.

Він схопив і насмішливо прочитав :

... підчас комсомольської демонстрації юрба хуліганів, скерована меншовицькою та анархічною молоддю, з провокаційною метою напала на ряд кафе - паштетних та камінням побила вітрини...

... міською міліцією вжиті заходи для арешту винуватих. Ведеться розслідування.

— Ха - ха - ха !

— Не дурій, як позапартійна блоха ! Що тут смішного, що пляма впала на комсомол.

— Ха - ха - ха ! — Батал аж повалився на ліжку. — Так їм напечатали. Нехай трохи зубами поклацають. Ой, і була ж робота, уявляю !

— Не дратуй. Кинь дурниці. Радієш провокації. А де ти був, може й ти... ? — я розлютований підскочив до ліжка й заткнув йому рота. Але він реготав, і слюна випузирювалась між моїми пальцями. Він пхнув мене ногою.

— Пустя, дряпло нейотоване ! І чому я не знав, що таке скоїться ? Я - б перший камєнюрою...

— Так і ти там був ?

— Ні, я не був — і очі хитрим арканом закинулись над моєю головою.

— А де ти лазив ?

— На селі, в братви був. Собою вихвалявся, бо дуже моторний я. Бач — він поліз у кишеню.

— Гляди, швидко вискочиш з комсомолу...
Він вийняв наган і, наставивши на мене, звів курок.

— Ще тільки слово за НЕП — прострілю, як фанеру.

Я занімів... Невже він здурів? Божевільний?

— Тільки слово — і вилетить душа лизати небо... Замовчи перед наганом — ти бо язиком за революцію, а він свинцем агітував. Ну?

Я гіпнотизував його своїм зором і, зціпивши зуби, чекав кінця занадто небезпечної товариської шутки. Наган рівнявся на мої груди, а курок погрожував зірватись від найменшого руху.

— Ти дивись!

Я мовчав, поклявшись переконати його потім — не в цю люту хвилину.

Раптом він спустил курок. Я закрив очі, чекаючи... Донеслися тільки слова: — В твоїх пропонуваннях стільки користи, як із кулі з гг...
... лини.

— Хо-хо-хо! — Він шпурнув наган на подушку. Я здивовано повернувся до життя. Він лежав, вибрикуючи ногами, як теля, і реготав. Потім підійшов до мене, поклав руку на плече й широко сказав:

— Егеньки, ти твердо стоїшь! — (А в мене дійсно, ноги аж застигли, застовбуривши, і тепер їх шпринцювало гарячою кров'ю).

— Друже, Володінько! Та чи я-ж тебе застрелю? Ти-ж мені товариш, як ніхто, а Полі нема... Подивись на наган.

Я подививсь. Число 22738 чеснуло гребінцем цифр. Барабан був пустий.

— Володя! Друг! Та чи не сукини сини ті, хто НЕП не стримує? В мене серце, в мене

душа бунтує. Та хіба - ж для того ми кулеметами красномовність вивчали? Де - ж наслідки революції? — і він сумний присів на ліжку.

Я підняв наган під його очі.

— Тебе наган губить. Він тебе причарував, і голова стала наганячою.

Він похнюпивсь і уставивсь обличчям в долівку. Я вирішив почекати, а своє взяти.

— А де - ж кулі відціля?

Він мовчав. Я повторив запитання. Мовчання. Хвилина. Дві. Ще хвилина.

— І не догадався?...

... У паштетній Слонімського і в небі, що сміялось над нами п'ятого жовтня...

Батал мовчав, жарко дихаючи на наган, сива сталь якого вкрилась кришталевими крапельночками пари.

Я (невже він — вояка революції — плаче?) несподівано доторкнувсь своїми пальцями до його повік. Дійсно, на м'якоті пальця залилась маленька прозора сльоза.

— Батал, ти? Чекіст? Вояка? і бабниш?

— Ех, Володя, Володя! Досада і злість іржою виїдає моє серце. Я хочу, але трудно помиритися з НЕП'ом. Я хочу... І не можу.

Я спокійно витримав напор його болючої промови й, побудувавши схему доказів в своїй голові, витяг твори Леніна.

Батал ще чортихавсь і матюхавсь і небесною канцелярією, і сонцем, і зорями, і всіма планетами, потім підняв наган і подививсь в його дуло.

— Знаю, цей крицевий мовчан нічого не скаже. А якби сказав... ну, наган, скажи, друже!

— Замовчи зі своїм мовчаном. Ось тобі порадить хто — Всесвітній Головмозок. — Я, роз-

кривши Леніна, без дальших передмов прочитав два чи три абзаци.

Гнат помовчав, чортихнувшись в курину богородицю, і з надривом скрипнув зубами:

— Ну, розкоти їх в загробу марганцем! Христа я положив на них! Давай, Володько, почитаємо Леніна...

... ми читали, сперечалися, дискутували.

Провівши Гната додому, я побачив у перший раз, що наган (посоромившись, мабуть)

— не лежав

— на творах

— Леніна.

Одним морозним ранком у наш заводський осередок зайшов з обслідуванням секретар міському і один з бюристів Повіткому КСМ.

Я по звичці товариській контролював їхні портфелі й частенько розгружав від нікчемних бумажок. Циркуляри, тези, протоколи шелестіли папіросним папірцем.

„Протокол № (очі мої перекосили рядки літер). Повіткому від (я скавав очима долу) затвердження постанови Н-ського осередку про тов (молотком уваги я прибив мій зір).

Знову затвердити постанову Н-ського осередку про виключення тов. Батала Гната за хуліганство та нестриману лайливість. Взагалі про відновлення в членах КСМУ тов. Баталу Гнату відмовити...

— Як? Невже? — скрикнув я.

— Трепло! Занадто вихвалявся, знаєш, тим...

Мають моє обличчя виявляло великий знак запитання, бо повіткомовець засміявся.

— За вітринну історію.

Наче в серце хтось пальцем штрикнув, стало боляче й соромно за непорозуміння.

— Да - с! Буває й коту приשמалює лапи, коли сунеться на сковороду за жареним. — І кивок головою.

— Да - с, Володя! Вояку - чекіста, того, хто перестріляв цим наганом не один десяток ворогів революції, просять сміючись: „Геть із комсомолу“. І все через НЕП! — знову кивок головою й грудьми.

Я чув, що все клекотало в ньому.

Почали розмову. За розмовою дискусію. А в дискусії слова випекались, як бараболі в багатті, від швидкості в роті пекло й не можна було ковтнути. Батал зривавсь зі стільця, кулаком стучав, — погрожував.

— Хай у тебе залізні докази. Розум скоряється, так серце — ні.

— Не покорности, а иншого треба

— Так ти скажи тим барбосам — портфелістам, що я правду знайду. В Губкомі. В Цека, а знайду. В Червоне Козацтво не посилають тому, що якийсь портфеліст мораль прописує і з КСМ виключа.

Батал розмахнув своїми ножицями - ногами й вимірював третю верству по кімнаті. Табуретка перекочувалась з одного кінця кімнати в другий.

— Хай у тебе мозки з чавуна, так ти серцю, що за революцію крів попортило, покажи. А чавун для серця надто холодний.

Я спокійно, не перекрикуючи, вплітав в його розхвильовану промову, нешвидкі склади:

— Не впа - дай в че - кі - стську іс - те - рі - ю. Пе - ре - ко - най - ся сам, що так краще.

Батал лютував уже й на мене.

— Я істерик? Я неврастеник? А-а! І ти туди. На!—І він махнув рукою на всю широчінь свого плеча, блимнувши над моєю щодокою своєю долонею...

(Ти, читаче, гадаєш, що Батал заліпив мені ляпаса в двадцять тисяч кіловат? Ні, для цього ми ширі друзі, та й, крім того, не таке розхитане серце-динамо, як у Батала, могло це зробити).

... він блимнув чимсь білим.

— На! Віддай, бо я сам не піду—і він грюкнув дверима.

... Я з сумнівом знизав плечима: це була заява в великому конверті до Губкому КСМУ.

Вкупі на широкій нараді ми зачитали її.

Я додаю тут без ніяких змін цю оригінальну заяву:

Слухай, братва! (підкреслено два рази).

Слухай мене - юнака. Я комсомалець, зовуть Гнат, прізвиське Батал, що захищав три роки нашу рідну революцію з наганом в руці. Я звертаюсь до вас, бо маю більше довір'я, ніж до тих барбосів-портфелістів, бо коли вони вилізли на роботу? В НЕП, а хай-би хоч разочок полизали червоноармійського котелка.

За що мене виключили з КСМ?

За те, що я чекіст? За те, що з наганом носюсь? За те, що, голодуючи, я не можу дивитись, як хтось мою кров заїда мармеладом?

Я наганом захищав честь червоного знамени, я наганом вирятовував, кулями шукав правди. А свинцем хто агитував за революцію? Я так робив, і червоне знам'я зоставалось червоним знам'ям. Завели НЕП,—я й тепер шукаю правди. Хто скаже, що не маю права бачити, що знам'я наше рижіє, линия, наче дощі висмоктали фарби. І я, товариші-комсомольці, вирву своє серце з грудей, розчавучу його і покроплю своєю

кров'ю червоною, щоб змили оту рижу ганьбу (підкреслено де один раз, де два) і щоб ви, коли не я, знову вознесли його високо на жак ворогам робочої країни.

Я хочу правди, може знайду, бо шукаю. Але я хочу перше, дорогі губкомовці — бути знову комсомольцем, друге — шамовки, бо без шамовки в кишках пищить і авансом гра похоронний марш, хай хоч хліба просто напечуть з неповських фінтифлюшек, щоб всі трудящі мали, що їсти, в т р е т ь — вчитись, або пошліть в Червоне Козацтво, ч е т в е р т е — одягу і кобін, бо без цього ноги в революції зробляться глиною й розсипляться, і головне, п'яте — правди, правди і правди, бо без правди людина в світі, як блоха з місця на місце скаче.

Іще прошу, комсомольці - друзі, добре мою справу обдумати, бо коли й ваш суд буде такий, що не можна мені бути комсомольцем, значить — і я барбос, а барбосу життя нема, то я буду мати останню сумну розмову з моїм наганом № 22738, розрішення на який сообщаю за № 1211, в чому і удостовіря ГосПУП. А також іще деяких політ-проститутток скубанить добре за чуби, щоб звикли розмовлять з парнем, як з парнем.

Потім закликаю нікому не казати, що робота в Чека, бо стану сукиним сином за невиконання уставу. Іще прошу в останнє в прозьбі не одказати.

Зостаюсь чесний сексот

Комсомольський захисник революції

Батал Гнат

Комсомольський білет №

Село
повіту

... Батала після довгих розмов, суперечок, пропонуваль, огидства до „дурної заяви“ постановлено було послати в Червоне Козацтво на іспит... Копію заяви я зоставив у себе.

Наган він забрав із собою, але обіцяв подарувати в тому разі, коли Комсомолія зробить щось корисне для Черкозацтва.

Час мережив літа, і мене перебросили на новий великий завод. Тільки в 1924 році на день шостиріччя Червоної Армії я з одним іще товаришем повіз від імени кременчуцької Комсомолії подарунки 1-му Конартдиву.

Так через півтора роки ми зустрілися знову.

— А, Володінька! Моє-є почитеніє і уваженіє-є. Скільки чавуна мозкового переплавив на крицю? Га?

Козаки кидали нас на „ура“. Батал усюди був нашим проводирем. Він наспівував пісню з Безименського „Комсомолії“.

Ну - с коммунисты, публика!

Все мыслит об одном:

Жила бы Совреспублика,

А мы то... проживем.

Я нагадав йому старі пригоди.

— А? Ваньчики-наганчики... Було, що й казати.

Він сміявся, радів—і я чув, що це інший Батал, але доба військового комунізму залишила велику смугу. Він все-ж таки залишався нага-ністом.

— На, дорогий товаришу-брате! До твого заліза в башті—залізо в руки.

(... Я зараз дивлюсь на цей наган № 22738, що став тепер моїм. Яскраво пам'ятаю, що Гнат з раптовою тугою розлучивсь зі своїм Братченком).

Дійсно, туга і туманні спогади електричною іскрою засвітилися і зникли.

З часу мого гостювання в Червоних Козаків наган завжди зі мною в усяких походах в далекі, глухі місця...

... Він сивіє своєю синьою крицею в моїх руках. — Зараз я держу його перед очима.

... спогадами б'ються перекази Баталові

... Я пишу. Пишу, читаче, для тебе.

... Що зараз з Баталом? І чому я не розповідаю до кінця? (Ти запитуєш).

Я розповідаю про наган, а не про Гната. Я не вбиваю, не топлю, не вішаю — я пишу дійсні картинки життя, що прийшли з наганом

число двадцять дві тисячі сімсот трицять вісім до мене.

А проте й про Батала. Він живий В Червоних Козаках. Пише іноді листи. В останньому ось що

... Я знав, що Збишка Яна (пам'ятаєш, я колись казав) розстріляно давно ще... Знаєш, Володько, я помітив у себе сивизну. Це все через... Ну, сам розумієш — загнався я (підкреслено)... Ну, як мій наган пожива? Ти тільки не будь гадом та не держи його в чемодані — цим ти мене ображаєш, а носи, стріляй іноді...

Таке Батал писонув, ну і чоловіче, все наганом живе! Я замисливсь. Стріляти? В кого?

... Ти, я чув, літературою цікавишся. А як на твою думку вірш такий:

Я не знаю, хто кого морочить,
Але я - б нагана знову взяв
І стріляв - би в кожні жирні очі,
В кожную шляпку і манто стріляв...

Я дочитав листа. Він Сосюрою натяка. Ні, ніколи так не буде. Невже ворогів революції зараз треба лякати пострілами, а не заводським гуркотом?

... І я написав Баталові таку відповідь :

... чудаче !

Ти стріляв з нагана, і не диво, що плече з віддачі заболіло. Знову старі настрої... Послухай, Гнате, мій комсовий брате. Та годі-ж нам гонувати революцію з нагана (підкреслив). Кулі — така їжа, що пробками стануть в кишках, і тоді ніяка касторка, ні сам Семашко не допоможуть... Є, друже, різниця: сивіти головою і сивіти серцем. Ти-ж, Гнате, серцем на сивизну склонився

... гляди, чекаю відповіді.

... я ще раз дивлюсь на мій наган... спогадами в мозкових нетрях ширяють перекази Гнатові.

... Наган — мовчазний (а мовчазний він ще страшніш, бо заклика до майбутніх офір); із дула струмок думок виливається на папір.

Мовчки я кінчаю про наганові пригоди — і в ніч темну, глупу йду на Основу керувати політшколою, —

роботи, роботи, роботи — і без наганових трагедій досить.

От і все.

Харків

КРОКИ СЕЛА

I

Сонно тонуть тони в тінь,
Гасне промінь під вікном,—
Гонить гомін гордий кінь,
Крає крилами село.

Тон і промінь тонуть в масах,
Кінь копитом б'є кругом.
Дибом класа б'є на класу,—
Крає крилами село.

Зануздали. Кінь — на полі...
Хліб і хліб — де був пирій...
Закричав завод од болю,
Розчесавши димарі.

Кінь басує, ріже межі,
На зворотах — знов огріх...
Думка плине і мережить
(Птах залізний угорі):

— Тут коня, коня із криці
Взять пустить в широкий степ,
Кинуть камінь у криниці,
Глянуть зорями з-під стель!

Думка плине... Степ мережать
Сотні стриманих машин.
Кінь басує, пильно стежить,
Слуха поступи годин...

Сонно тонуть тони в тінь:
Трахка трактор за селом.

Гонить гомін гордий кінь...
Степ розкрив нове крило.

II

Гонами гомін розгонить,
Повінню пінить село
Йдуть молоді ще колони:
З нетрів степів комсомол.
Йдуть і завзяттям шматують
Бога, панів і царя...
В мозкові — зброю гартують;
В серці — червона зоря.
Йдуть і розпалюють заклик,
Сіють по вулицях гнів:
— Гей, ми захопимо захід,
Скрізь пролунає наш спів!..
Бачуть: кивають острішки —
(Голови сивих дідів)
— Гей, почекайте ще трішки —
Втягне і вас колектив...
Спів розкотився на сцені:
Весело стрів їх сельбуд.
Шлях їх — улюблений Ленін —
Стеле в майбутнє їм клуб.
Йдуть молоді ще колони:
З нетрів степів комсомол...
Гонами гомін розгонить,
Повінню пінить село.

III

Бурею мчить сонний легіт,
(На розчахнених обріях — тло).
Час горить на червоних лезах:
Задзвенів у рядках агітпроп.

ЗА ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ

Заходило сонце за поломаний обрій і кривавицею плакало. Сльози соняшні залили півнебосхилу, і був він червоний, як хустка на плакаті „Не забувайте нас“, що висить у Сельбуді. Надвечір'я ясне і прозоре. Вітрець на грає невимовно солодку мелодію на туго натянутих струнах тополь.

За Сельбудом у садку на траві розіслалося десятків зо два хлопців і дівчат, і пісня гойдається на вітах дерев...

Лунала мелодична й раптово обірвалася сміхом,— вискочив на середину Сенька Маринований і, дрібно притоптуючи ногами, не співав — вимовляв:

У попівському будинку,
У кутку замість ікон,
При нашому сельбудинку
Ілічовський уголок.

Ех, наярівай,
Виговарівай!
Ух - ха - а!...

Ребята скупчились коло нього.

— Піддай жару, Сеня!

А Сенька зупинивсь і, розхитуючись, співав.
Голос у нього молодий і дзвінко-метальовий:

Ви дівчата - комсомолки,
На культуру начхайте,

парнями - наймитами
Повсякчас гуляйте...

Гурт залився сміхом. Хтось підхопив:

І-і-і-іх-ха!...

Викомарювай,

Ех, наярівай!

Сенька хотів був продовжувати пісню, коли не так воно сталося, як жадалося. — Із Сельбуду прожогом вискочила Ївга і крикнула на все горло:

— Без усяких церемоній, замовчи! Братво, зараз екстрене зібрання по питанню нащот кооперації...

Сенька, як обірвали його, так і лишився стояти з роззявленим ротом. Постояв хвилину, махнув рукою і промовив:

— Якщо з приводу кооперації, так я безпремінно тут. На усякі збори чергові й надзвичайні — завжди готовий!...

А Варка переїначила:

— На всякі капості — завжди готовий!

— Ну, то ти вже бре!

— А ти думаєш — я й справді?

Зібрання розпочала Ївга „без усяких церемоній“ тут - же під вишнями.

— Так і так, рахую відчиненим. По черзі — голова Федька Трьохгубий і Стьопка Голінча — секретар.

Федька Трьохгубий сів посередині.

— Вона відчинила, ну, а я зачитаю повістку... Значить, — почав він, — питання стоїть про кооперацію, і я думаю, що як ми усі нічого не знаємо, так даю слово Ївзі Миколаєвні Крав-

ченковій, секретарю нашого осередку, голові Ревізкому нашого ЕСТ-ва, члену КНС і Сельради і прочая, і прочая, і прочая...

Ну хто тут усидів - би мовчки, коли отаке тобі титулування, та ще коли титулує Федька Трьохгубий, що верхня губа в нього розбита на двоє і так чудно розчепірчена.

— Тихо! — гукнув Стьопка Голінча — секретар зборів. — Ви думаєте якщо нащот кооперації, так і реготатись можна?!

Коли збори притихли, Івга почала:

— Кооперація слаба й немає членів і паїв не несуть, а як постанова партії на цей щот, а ми як авангард і актив села — повинні записатись і внести пай і цим виконаємо заповіт Ілліча...

Оце й був увесь доклад Івгин про кооперацію. Промовивши його, вона оглянула збори. Усі мовчали. Нарешті хтось зацікавлено - щиро вигукнув:

— Івго, у тебе голова є?

Питання було поставлено руба.

— Голова?..

Федька Трьохгубий похитав пальцем коло лоба й додав:

— А в голові що є?

— Не знаю...

— Н - да...

Дуська Бутенко вискочив і почав резони викладати. Був він аматором закордонних слів і зворотів мови, і тому промова його була приблизно така:

— Постілько - поскільки ми знаходимось в куркульській блокаді і ситуація така, що фінанси поють романси, то моя конкретна про-

позиція послати нашому секретареві і прочая ноту протесту і, не зловживаючи постановами РКП що до кооперації, ні в яким разі не реабілітувати, а держатись твердо на варті своїх прав і інтересів працюючих...

Хоч і говорив Дуська Бутенко заковиристо, але братва зрозуміла його.

— Фінанси поють романси...

— Правильно...

— Тютілька в тютільку!

— Проти ситуації нічого не поробиш...

Ївга сиділа й червоніла. Як це вона не подумалась, що у братви стільки грошей, як і в неї? Що робити?

В поміч став Сенька Маринований, що весь час лежав, підперши кулаками підборіддя.

— А я думаю — ні.

— Тоїсь? — визвірився Дуська.

— Тоїсь? — перепитав Сенька, — тоїсь, хто знає, кому Райвиконком дає з половини вичищати Комисарівський лісок? Не знаєте? А я кажу — куркулеві Харитоненку. А я кажу, чого нам не взяти? А гілля та хмиз? Половину отуж саму продати і грошиками паї до кооперації внести... А сухі дуби на що? Га!

Збори загули. І знову Стьопка крикнув:

— Правильно! Тютілька в тютільку!

— А як не дадуть? — недовіжливо озвався Федька Трьохгубий.

— Не бери на понт і не внось диференціації! — крикнув на нього Дуська Закордонець (Бутенко). — Хоч і був я „проти“, а тепер „за“!

Ївга зрадівши, що справа налагоджується, заговорила. Балакала довго й підтримувала Сеньку. Під кінець зборів вибрали комісію в

складі Івги, Сеньки Маринованого й Федьки Трьохгубого, яким і доручили порушити справу перед Райзу.

Зав. Райзу помимрив трохи:

— Ви - ж мені, шпана мелкозернистая, дерева повирубуете, які не слід...

— Та що ви, товаришу Медунченко... Розчистимо, як слід, — виправдувалась Івга.

А Маринований прямо рубав:

— Ти, дядя, не ламайся, як сахарний бублик. Кажи — дайош чи ні?

— Конкретно кажи, — підтримав Федька Трьохгубий.

Але Зав. Райзу не погоджувався.

— Воно й так конкретно, а тільки що, коли ви мені замість розчистки порубку поведете?

Сенька взяв на пушку:

— Брось, дядя... Це, значить, не хочеш дати? Проти комсомола, значить, за куркулів? А як ми тебе на цугундер візьмемо — Гекака та инше... — і засміявся.

Тоді Медунченко, Зав. Райзу, махнув рукою:

— Ну, що ти з ними вдієш? Ходіте складати умову... Тільки як - же з вами умову складати, коли ви неповнолітні? Ех, шпана, шпана... — І зненацька прохаюче: — тільки - ж ви там, той... без шкоди.

Коли виходили з Райвиконкому, Сенька, розмахуючи „умовою“, затягнув:

Ми ребята - молодці —
Чім - чу - ра чу - ра - ра!
Уламали Зав. Райзу —
Ку - ку!

— Ага! — крикнув Федька, і всі троє залились сміхом.

У неділю, як сонце виринали з-за кушів, що на обрію, летів вітер поранковий селом; летів і, жартуючи, ляпнув по грудях Сеньку, що з сокирою на плечі йшов до Сельбуду.

— Ех-ма! Здоров, вітре!

Сенька й вітер — рідні брати. Тільки одне — вітер не вчив політграмоти... Сходиласть братва до Сельбуду. Федька прийшов заспаний та невмиваний, а з Стюпки Голінча хлопці сміялись.

— Догулявся, що й спати не лягав...

— Він у день в лісі навприсядки спатиме!

Пришла Ївга, „секоетар і прочая“, посходились інші.

Пішли до Комисарівського лісу.

— А де-ж Митько й Василь? — по дорозі запитала Ївга, не бачучи двох комсомольців.

Дуська Бутенко, великий аматор закордонних слів і зворотів мови, відповів:

— Саботують, бо конкретна ситуація сьогоднішньої ночі вимагала напруження енергії...

Сміялися.

— Заспівати, чи що?

— Валяй!

Сенька кахикнув і затагнув:

Через річеньку,

Через болото.

Ходім в ячейку,

Моє золото!

А братія підхопила дружно, бадьоро й молоді:

Вона піде ле-нін-ським шля-а-а-хо-о-ом!

Ішли полем, поміж зеленими житами, і пахла пісня житом і землею.

Синів здалека Комисарівський ліс.

Сенька зтягнув другої:

— Ех, яблучко, що за нація
Записались комсомольці в коперацію!

Ніна Павловна, „фершалка“, сиділа на ганку й читала „Мертвые души“, єдину книжку, що була в неї, крім євангелії. Власне, Ніна Павловна сиділа й держала в руках „Мертвые души“, а читати їх не читала.

Ніна Павловна думала, чи приїде сьогодні в гості Ніканор Свиридович, „вертинар“ з Голубівки. Заплющувала очі й бачила перед собою його постать, таку „солідную і представительную“, коли Федька Трьохгубий підбіг до ганку.

— Товариш Ніна Павловна! — кричав він ще здалека. — Біжіть до лікарні швидче, бо Сеньку Маринованого, Сеньку нашого дубом прибило... — і голос у нього дрижав, як туго натягнута струна.

Ніна Павловна розгублено підвелася:

— Якого Маринованого? Що ви? Коли?

Вона й не знала, що Сеньку Коломійця, отого самого, що обносив у неї садок що-літа, а оце, як комсомольцем став — забув, — Маринованим прозвали.

— Пиляли ми сухого дуба... Вже до краю допиляли й почав хилитися він, дуб тоб-то, почав хилитися, — а тут його, Сеньку нашого, Маринованого тоб-то, підперло... Тягнув гіляку на плечі... Ну і вдарило його дубом... Увесь правий бік і плече — на гамуз потрощило... Та ви швидче йдіть, — підганяв він Ніну

Павловну, бо вона не йшла, а ледве пересувала ноги.

Діходили до лікарні. На траві лежав Сенька, а коло нього Дуська Бутенко сидів і смутно дививсь кудись поверх Сенькової голови. До дерева притулившись, хлипала Івга.

Федька, проходячи з Ніною Павловною, сказав:

— Не плач, баба... секретар тоже!— а в самого тіпались губи.

Літає вітер під вікнами лікарні й сумно стукає в шибки вітами дерев.

Брат вітрів, Сенька Маринований, лежить на койці оббинтований і жовтий увесь. Брат вітрів каже Федьці Трьохгубому:

— Федя... Ти - ж там... Ладнай... Щоб до кооперації...

— Я, Сеня, усе зроблю. Ми вже на 45 карбованців загнали дров і...

У Федьки з'являється геніяльна думка...

— А що як ми в розстрочку вступимо?

— В розстрочку? Канешно - ж... Як ми забули? Можна...

Федька схоплюється й каже:

— Так я побіжу в ліс з братвою збалакаюсь... Ти не сумуй, Сеня, я враз і назад...

Вибіг за двері, а Сенька проводив його приязним поглядом.

Сумно лежати. Десь у лісі братва, пиляє дуби, співає... Політику партії в життя проводять.

А де це Стьопка? Стьопка, мабуть, у кузні. Сеньці здається: кузня, він, Стьопка й хазяїн, вогонь, іскри, холод і спека, воші...

Два батраки: Стьопка і Сенька.

Два великих молоти один за одним по черзі падають на його голову.

— Бац!

— Бац!

Які - ж важкі! Один хазяйський, а другий чий? Стьопкин? Чого - ж це Стьопка мене б'є? Ну, хай хазяїн, він - же куркуль, а Стьопа...

— Бац!

— Бац!

— Стьопочка - а - а - а...

Обличчя згорнулось в гримасу болю й жаху. Сенька силувався підвестись на кроваті, підпираючись здоровою рукою, але знесилений мукою впав і вдарив хворе плече...

Обличчя тіпнулося, застигло і розпливлося в посмішку.

— Стьопа - а, бра - тіш - ка!

Потім:

— А - а - а - а - а - а...

Заболіло плече. Настирливо, наче гострим сверделиком, щось в'їдалося в потилицю.

А в голову били молотки:

— Бац!

— Бац!

Один хазяйський, другий Стьопкин...

Сіпнувсь, побачив над собою обличчя Ніни Павловни, що забігла на крик і затих.

Притулився вітер щоками до скла віконного й заплакав слізьми — росою вечірньою.

Летить мій Федька з кооперації до лікарні, а думка в голові весела:

— Уже члени! Уже члени! Ага! Повносили паї. Дайош кооперацію!

Підбіг до лікарні, а на ганку Ніна Павловна і одне тільки слово сказала, страшне слово, яке повернуло у Федьки, в голові мозок.

Повернувся мій Федька, тернув долонею очі, щоб Ніна Павловна не бачила, щоб не скомпромітувати комсомольське ім'я, і чкурнув чим дужч у ліс.

Шість верстов біг.

Дістався до хлопців, махнув рукою, гірко вилаявся, порушуючи комсомольську етику, і сказав :

— Немає вже Сеньки... Помер.

Ховали Сеньку з прапорами в Комисаровському лісі. Гули верхів'я дубів сумно і йшли за труною комсомольці, незаможні, райвиковці й багато народу.

Спустили в яму труну, й почалися промови. Івга вийшла від осередку і сказала :

— Був Сенька комсомолец за Радянську владу й помер... Усім-би нам бути такими, як він... Спи, т. Сеня Маринований, заповіти твої і Ілліча виконуємо... — І зійшла з горбика, тріпаючи вуглики хустки.

— Ех !

Федька Трьохгубий запустив руку під кашкет з - під потилиці й ніби вхопив нею мозок, такий біль був у нього в очах.

Говорив голова Сельхозу :

— Хлопці комсомолята і ви, незаможники й люде ! Оце він молодий хлоп'яга - батрачок за кооперацію помер, за добробут ваш... Він один був з оцими пацанами на все село, за людей дбав, бо зрозумів політику партії нащот кооперації... ми, щоб ушанувати його пам'ять,

ухвалили на вчорашньому засіданні правління назвати наш кооператив — іменем т. Сені Маринованого - Коломійця... Спасибі тобі, хлопче, за твої діла! — зійшов з купи землі, кинувши першу жменю.

Засипали й поставили стовпець з дощечкою, а на ній напис:

СЕНЯ МАРИНОВАНИЙ,
КОМСОМОЛЕЦЬ
ЛЕНІНСЬКОГО ПРИЗОВУ

Розійшлися з прапорами... Тихо... По півгодині прийшов Федька, сів на могилі, витяг з кешені величезний оливець, поплював на дощечку й дописав:

ПОГИБ ЗА ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ

Лубні

МАТИ

В тихому озері смутку степів,
Там, де сконало дитинство марудне,
З терну й васильок я образ твій сплів
В люті, розпачливі будні.

Там загубивсь мій одчай... у степах.

Руку твою од хреста одв'язати

Бивсь я неначе підрізаний птах —

Дарма, моя незабутня мати!

Вже не побачу в жнива на стерні

Руки поколені (чорнії, милі!).

Розпач сем'я залишила мені,

Тобі... передчасну могилу.

.....

Колись в -осени заридали дощі,

Заскиглили верби осінню тривогу...

На станції дальній самотній вночі

Вишукував нові дороги.

Поглинула ніч мою юність — село.

Безмовно прощався з степами.

В-останнє приснилось скорботне чоло...

Та очі — з її і моїми сльозами.

І сльози ті вітер холодний зітер.

Слова... розгубились на бішених рейках...

В Червоно-Заводському районі тепер

Сем'я — комсомольська ячейка.

В тихому озері смутку степів,

Там, де сконало дитинство марудне,

З терну й васильок я образ твій сплів
В люті, розпачливі будні.
Доки в незораних, рідних степах
Роси комуни не вистелять ранки,
В грудях не раз ще заб'ється, мов птах,
Образ твій, скорбная мати - селянко!

ПІСНЯ ОСІННЯ

Усміхається нещиро
Сонце до землі...
Журавлі летять у вирій,
Плачуть журавлі.
Шкода їм степів безкраїх,
Як мені колись...
Колоски сумні вмирають,
Маки одцвіли.
Не годиться — скажуть інші,
Комсомольцеві
Споминаць біляві вишні
Й коників в траві!
Не хотів - би споминати
В вулиці рудій —
Журавлі - ж оці прокляті
Плачуть, як тоді.
І пливуть до свого маю
Журні журавлі...
Там лишив я комнезам мій
Й дуків — куркулів.
Ой, хотів - би на дозвіллі
Полетіть — узнать :
В кого кращі чорні ріллі
Та озимина?

НА ХОТИНЩИНІ

Tash, domnuli!... Kvini koteshi!¹

Онися дивиться у вікно... і чи то на шибях
сльози, чи в очах Онисиних повинь...

Коби Панча, коби Іван коханий був!... взяв-
би цього петльованого румунчика, грохнув-би
в поколієну дорогу його сутулу постать і пе-
редністрив-би на Україну...

— А на Україні, там бухають гармати, а на
Україні там по ночах, по темних червоні велетні
вітром шугають...

Ох, у них крилаті коні та мечі вогненні...

Приходьте, прилітайте вихрами!

Де ви, червоні, забарились?

Де ти, Іване?...

— ... Грохнув-би в поколієну дорогу і ска-
вулів-би огидний пудель на ланцюжку коло
офіцерики, і хлистку з посрібленою козячою
ніжкою взяв-би пастушок Миколка і, зробивши
пугу, гонив-би нею турму на скелі...

(Оливець в руці, книжка.)

А з двору батько йде, такий розтераний,
зігнутий, шапка в руці. Листок кукурудзяний
до ніг вчепився...

Кланяється низько на оскалені вусики, на
пудрені щоки.

¹ Стій, громадянине!... Іди-но сюди!...

— Так, вельможний пане...

Тоді офіцерик робить лінивий рух, і закипає під хлисткою синій шмугар на загорілій шії батьковій і на серці Онисиному...

— Не помітив, вельможний мій, не вклонився, шапки не зняв...

— Фамілля?

— Гак, Гак, вельможний пане! „Гачок“ ще кажуть. Крюк, значиться, що на нім можна повіситись. — пригнічено каже батько.

Румун не розуміє. Знає, лише — Гак — „фамілля“... Черкає.

— Угу... Fudgi akas!¹

Прилащив пуделя. Пішов, розглядаючись, до префектури.

Остався на вулиці батько старцем збентеженим з шапкою в руках. Дивиться в слід, і те, що він думає, на мислі у всіх. Малинець, на мислі у всієї Бесарабії.

А як засновував вечір далекі верховини золотими мережками, прийшов сумний вуйко Стефан з жовнірами й били батька нагаями, поклавши на золотому кукурудзинні коло шіпчини... Мати різала курей і хутко готувала жовнірам вечерю.

Була повінь гірка у вічах Онисиних. Озерами-плесами очі. Батько стояв, самотно опершись на ворота, і так пекло у грудях від того, що було видно вбік його сиву бороду, лице... До хати не йшов... У вічах Онисиних була повінь, і з грудей, як від придушеної грози, проривало схлипування.

¹ Іди до дому.

Грюкали гвинтовками, роздягались, сідали.

Кидали грязюкою слів до Онисі. За груди лапали. (Бо-ж Онисі було вісімнацять весен, пахучих, як поля міцних, як дух ялиць, і живиці в наддністрянському лісі. Вісімнацять калинових весен!)

За груди лапали...

... Іван у червоних...

... Ех, Іване!

.....

Ідуть велетні-дні з нагаями і тьохкають по селах Бесарабії...

Ох, і не залікувати тих шрамів на тілі! Ох, і не забути тих сліз, що затопляють очі, як Дністро — долини весною.

Ідуть дні з нагаями і шмагають по нужденному краєві і, як луни від того троскання —

— ясними ночами вийде Онися й чує — бухає десь на Україні,—

— то б'ються червоні, то йдуть червоні. Опівночі схід повстанський пожежною зорею займається Небо над Україною тліє.

.....

Онися.

Хто вони, червоні? Чому гомонить село:

— До червоних!.. до червоних!..

Як виходили австрійці —

— і в них, кажуть, на царя повстали, — збирались хлопці, вуйки по ярах, обеззброювали темними ночами розпорошені загони, озброювали свої надії. І сходи сільські шуміли, шуміли... Фронтовики балакали з вікон школи:

— Змести префектуру! Стати на румун, на пудрених офіцериків.

І всі гомоніли, писали постанови, посиляли делегатів.

— Будемо з червоними. Там наша сила й спасіння.

Онися :

... вони на звірях - конях. Всі, як молодики. Килими на сидлах. Вітрами їх лет. Пожари—їх знамена. В червоних Панча, милий Іван.

Бідна моя Онися!

Села глухо, потужно думають. Кожному у грудях... ух... глухо... шумує... глухо...

Тихо-тихо та й накипить, накипить. Прорве, збіжить кров'ю. Чекається.

Дні велетні. Ночі, як дороги довгі. Не до сну. Ходять тінями селяни. Слухають на схід. Дивляться на синій обрій.

А обрій синій - синій! Іноді з каймою. Кайма та крайкою червоною на синій запасці ночі.

Оттакий день.

Коні по вулицях — тупу - туп!.. тупу - туп!

Дороги заповнені жовнірами. Ніхто — на вулицю. До сусіда перейде левадою, садком. Порадиться. А по вулиці рідко хто.

Зібрати кукурудзу й печений хліб до 12. Не вистачає.

Ламають руки по повітках.

Знову думають вперто : виходу!

Накипає.

Онися пореється коло хліба. Гак чистить кукурудзу. А її ще так багато чистить! А вже полудніє.

Став. Одчаєм перехвачує дихання.

Кину все — як стій. Витягнув з - під копиці гвинтовку.

Витер любовно онучею... Подивився.

— Ну і що? І що-ж?..

Ні! Ще дивитися на синій обрій. Ще чекати.

Хапався. Ніс через село до префектури. А там румунська лайка й селяни, як убиті.

Офіцер стоїть з годинником. На площі б'ють жовніри.

Враз офіцер оскалюється, гавкнув. Схопив нагая і крикнув до хлопця - жовніра, що покинув десь у Румунії свої поля й мамалигу, як погнали у військо.

— Лягай! Роздягнись!

Синьо писав по тілі. Учив бити, щоб зразу закипала кров, і передав нагая.

Старий Гак, як і десятки вуйків, спізнився.

Офіцер глянув на годинника.

— 17 хвилин. Впоріть 17.

Каменем вся постать.

Кинутись, скрутити в'язи, як курчаті..

Каменем. Непорушно.

— Бийте...

А вночі дивився на обрій. На Хотин.

Прийшли Кравці. Соколи хлопці.

Коло Недобоївців селяни розпорошили обоз. Зброю заховали. В Клішківцях перебили префектуру.

Готується.

У Гака схована зброя для хлопців.

Слухали на схід. Дивились на обрій.

І в кожному селі

слухали на схід

дивились на обрій...

Ой, коли-ж воно гахне гармата на Україні? Коли небо над Хотиним завітчається вибухами трьох ракет? Ой, загуде-ж тоді! Ой, повстане!

Ціпились пальці на наганах.

Поглядали.

Погладив Гак бороду й показав на обрій.

— Що то?

За малинецьким яром на обрії, на синій за-
пасці ночі рожева крайка.

— Палять... — спокійно сказав Остап Кравець.

— Хай палять... все одно.

На обрії розвиднялося.

Коло Малинецького яру Онися дорізує за-
пущене поле кукурудзи. Осінній день, спокійний
день. Далеко від сел.

Нагадала Івана.

Вторік приходив на клаку. Ото мати дали
вечерять, дівчата гамором наповнили клуню,
співом. Лямбу примостили на заметині та й
почали обирать перлову кукурудзу.

То такі веселі ночі, коли сходяться на клаку,
то такі голосні досвітки. Після роботи ходять
хлопці по селу та тільки чатують — у кого
сьогодні клака. У кого сьогодні смужками з-поміж
заметин світло.

І прийшов Іван. Виглядала його, прислухалась,
дивилась... і стрілась очима крізь шпарину...
А прийшов він по святному вдяганий, у шов-
ковій басмі.¹ В-останнє прийшов.

Розвиднялося, коли кінчилась клака, й розій-
шлися спать. А вже рік минув. Іван тоді казав:
забили брата, піду і я в червоні... і пішов...

Спокійний день.

Далеко від сел. Серп чахає, і шелестить
кукурудза...

¹ Басма — пов'язка на шиї.

... І чує Онися: —

Кінь. Дзвонить суха дорога із-за яру.

— Може Іван?

Вийжджає петльований... блиснув очима, вирівнявся. Захотілось йому весни вісімнадцятої. Тіла міцного, як пах ялиць.

Онися не бачить. Онися пригнулася, робить.

— розступися, землячко! —

а кінь — чути — по кукурудзинні.

Глянула і спустила очі.

Стала.

Повисли руки. Серп у руці.

Засміявся нахабними очима. Запитав, чи води немає — а жадібним зором обмацував босі ноги, оченята налякані, збентежені.

Розібрала його питання й показала в яр.

— Там, де ви їхали... мостик... там вода...

Скочив з коня, взяв за стан, заглянув ув очі, засміявся кирпато.

Розкинула одчайно очима... Ясний день. Далеко, безлюдно... хоч-би хто де!... Але хто-б обізвався до неї? хто захистив-би?...

Враз завинув руки назад і впився в губи... закричала... а потім: — по тілі холодом і сміхом. По тілі мурашками... очі мент великі — в них загублено все. Не має нічого, тільки серп відбивається блиском... як змія...

— Чекайте!

Показала на яр...

— Ідім! Там вода. Я покажу.

Взяла коня за гнуздо... пішли. Він такий здивований і жадібний. Вона така рішуча й нещасна.

Далеко спустились в чагарники. Де опеньки збирала.

Бідна Онися! Дитинство її на левадах кукуруд-
зяних, молодість її у тих декількох синіх ночах, на
клаках, з Іваном. Турботи її — підвести припічок
так рівно, як мати підводять, хліб гарно спекти.
полотно вибілити.

Весни хороші! Літа свіжі! Верховини любі!

Розкинув шинелю. Показав —
— сідай! —

Закусила до крові губи... оглянулася й не-
рівно так, із тривогою:

— Я вас десь бачила... я вас люблю...

Зрозумів. Витріщився. Схватив. Хотів поса-
дити, покласти, але...

тихо, несміло обвинула шию лівою...

ждав, що робитиме...

обвинула... шукав жадібний серп, як змія,
прилаштовувався напитися живої... потяглася
до нього губами і в останній мент відсахнулася,
рванувши правою рукою.

Чахнуло, забулькало, захрипіло. А Онися
закричала. Закричала так боляче, так гірко,
наче куля впилася в груди. Закричала її па-
хуча юність. Закричав її тихий май...

Зняла сідло з коня, кинула в кущі, а його
погнала вглиб лісу. Побігла стрімголів.

Спокійна синя долина осіння. Почала різати.
Серп гострий, і грубе стебло одно за одним,
як горлянка —

— чах-хрусь... чах-хрусь...

.....

Не було більше Онисі, тої дитячої, тихої.
Не влітала кісників, не співала з дівчатами,
не ходила на клаки. Прислухалась до батька,
до вуйків. З хлопцями більше, з Кравцями.
Заховувала зброю, носила записки. Працювала

в господарстві, — а все знала: — нічого з того не буде. Мусить піти прахом, мусить пахнути, як порох.

Зібралися на клаку. Тільки лампи не світили... Просила Остапа, щоб був біля неї, щоб хлопці не залицялися. Молодший Кравець прийшов з Хотина. В Хотині товариш Марко, в Хотині Барабуца. Готовили. Організували.

Села знали. Села знали.

Села на обрій дивилися.

Молодь об'єднана була без програм, без обліку, без протоколів. Так скрізь, тому що всі знали —

мусить все прахом піти, і хай іде! Тому, що накипіло, запеклось синіми шмугарами і слізами...

Ішли останні менти. Ішли останні дні з нагаями. Мала прийти ніч, що в неї на запасці ракетні зорі, ніч із гвинтовкою, з вітром...

Ішли дні, тижні... Зима...

Не дочекалися вибуху з гармати.

Вибухнуло не з гармати, на на Україні. На Хотинщині вибухнуло, з трьох сел рвонуло, прорвало й пішло вихором...

Увечері збирались, радились. Що робиться в Хотині? Де Барабуца — товариш найближчий, організатор? Де друзі? Де повстанці... що робити?

А на другий день пішла Онися до вуйка Стефана.

— Вуйку, дайте коней, поїхати до Хотина.

— А то чого?.. то чого?

— Вуйку, про це тихо. Нам треба! Нам дуже треба!.. Я поїду з Палагнюком. Ми повернемо дуже хутко!..

— Ой, доню!.. Киньте ви!.. Киньте ви, бо погинете, як миші!..

— Хіба не все одно, вуйку?.. Хіба вже можна здержати й хіба не треба помагати!..

Стефан гаркнув:

— А яке твоє діло до того всього? Не вам про це думати!.. Це державне...

Пішла.

Тепер лише дізналась, які багаті. Почала остерігатись.

Коней дістали. Зладили сані. Василь надів башлик. Хлопчак Ванько теж. Шапок надівать не годиться:— вдома мрець. Мати вмерла. По гроба їдуть до Хотина¹

(Стефан стояв коло воріт. Покрутив головою й пішов до пасічника Матвія.)

Подорожніх на шляху перестріли. Арештували й потім одіслали назад. Не до гробів тепер!

Клято гарчали на них офіцери, борзо ганяли коні. В Хотин не пройти, не проїхати.

На захід пожари й ночі без місяця ясні.

На схід повстання шумить, бухає прибоєм, і ночі бучні, буйні.

Кравці зібрали хлопців. Перебили префектуру...

На другий день— ніхто не напоминав, не об'являв— несуть селяни до префектури хліб,

¹ Бесарабські звичаї: не ходить в шапках, коли в хаті мрець і купувати гроба в місті.

м'ясо, муку на користування повстанців. Ріжуть свиней, ведуть худобу...

Святно. Тривожно. Буряно. Збираються загонами.

Упросили батьки Онисю остатися вдома при хаті. Рішила:

як - що, — застрілюсь! В руки не дамся!

Взяв шістдесятлітній батько гвинтовку, бомбу. Роздав зброю... Пішли... Прошуміло... Село безлюдне...

Сидить Онися коло вікна. Сидить мати коло другого. Не думається... почувається.

Радість, тривога...

По вулиці худоба ходить, лізе в садок через поломаний тин. А далеко за Малинецьким яром дробом гвинтовочним засипає, сміхом кулеметним. Засипає, бухає. Ціпляться руки. У скрині, звідки румуни забрали придане, у шматті наган — єдиний товариш. Хлопці пішли всі. Ще вчора Кравці; батько Онисин, Палагнюк, фронтовики і Онися поясняли, об'єднували, збирали... Сьогодні сама...

Засипає. Не дає думати. Бухає. Бухає не там, на Вкраїні. Хотинщина сапає димом і гнівом...

— Червона Хотинщина

— Що ти кажеш?

питає мати.

— Кажу, що повстанці — це теж червоні...

Бачила обідрані, в радіснім гніві загони, що посунули на смерть. Повстанці. Тепер знала, що не прекрасними лицарями більшовики на Вкраїні. Тепер знала — велет незломний, повстанський захват. Тепер знала — кров'ю своєю червоні, не килимами на сидлах.

Вийняла нагана.

— Мамо, я піду, не держіть. Я не можу сидіти, чекати тут, як прийдуть жовніри. Все-ж одно — як перемога, то для всіх, розіб'ють нас — то всім однаково.

Сидить мати (а сльози рясно, рясно!).

Добра мати! Викохувала, косу чесала, та в любистку мила, щоб хлопці любили. Хай богацькі придане складають, а Онися свіженька, чистенька, красива, як ні в кого!...

Глянула мати — вечір застеляє вікна, а сльози — очі, — стоїть її Онися якась вища, якась похудала. Очі гострі, в обвислій руці наган... Хіба це Онися?

Усміхнулася стара:

— Ти теж, як червонець!...

Помовчала.

— Доню! Для тебе робота знайдеться. Зараз що ти там допоможеш... одна... а я тут сама...

По вулиці йде якийсь настовбурчений вуйко — це Стефан.

Припадає вечір туго до землі. Обізвалися гармати, і шиби тихо-дрібно плачуть у вікнах. Над вишивками садків горить повстання червоною крайкою на синій запасці вечера.

Дев'ятий день.

Ополоскало селянське море Хотинщину. Кров'ю ополоскало, гнівом своїм.

А крові було стільки! Стільки гарячої крові, так недбало проллятої, так нерозмірковано виточеної.

Ополоскало Хотинщину кров'ю тільки тому, що крові було багато, щерть, тому, що крові не жалувано.

Котилось повстання приливом, котилось нестримною бурею... і стало опадать... як буря...

То не пам'ятник гранітний між соснами в лісі.
То не пам'ятник хотинського повстання.

— кінь зі спущеною головою і повстанець, як упокані. Обіперся на шию руками, поклав на гриву обличчя й тяжко задумався.

Коли-б пам'ятником закам'янілим — проходили-б внуки і правнуки, читали-б думки глибокі ув очах і на чолі. І кругом, де ліс шумить і свищать верхами ялини, фабрики встали-б, розкинули-б свій рух, свій клекіт. І тоді стояв-би повстанець, обіпершись на коня в задумі, і тоді внуки дивилися-б на кам'яне обличчя і читали-б —

Шумить шир російська!.. Вогні у білім морі — несе біле білих, вогні у чорнім морі — чорне — чорних. Смерть посіялась по морях, по лісах самарських, по степах України. Шугає вітряний Махно — такий розпанаханий, розхрістаний розгул... Горять вогні і по тайгах, по лісах... Чатують знищити, скувати шир російську, волю молоду...

А робітничі центри, а Донбас, Урал, Петроград закипає, вихрять... Ощетинюється дядько стрижею бородою, ощетинюється бідняк... Допекло... Села, міста, квартали, заводи — це цистерни наляті кров'ю, заготовлені літами для революції... Села, міста точать в степи, в ліси на вогнища бандитів, на пожар і погроми Шепеля, Махна, точать із себе безперервні потоки - лави...

Вихорі на вихорі.

Толочать червоні загони сніг по Росії, толочать подертими чобітьми, лаптями, постоломи... Крок у крок штиком відбивають... крок у крок по коліна радянська країна... Точиться кров. На запасі цистерни крові.

Точиться, а хтоє міркує, вираховує кожну краплю.

Ночами не спить великий бухгалтер коштів революції, з білим високом лобом... Ночами на фронтах по містах партзбори обмірковують долю країни...

А в хотинськiм повстанні немає партії, немає заводів, фабрик, шахт... Линуло, хлюпнуло крові і стощилося... і хлюпає в ворожі скелі знесиленим прибоєм...

То не пам'ятник закам'янілий. То похилився в сосновому лісі на замученого коня Барабуца— задумався.

Б'ють ворожі гармати... ближче й ближче. Гроскіт гвинтовок мовкне... мовкне повстанське море... мовкне.

Саченко не хоче спати. Хорунжий Саченко таки не може спати. Хіба заснеш, коли там десь, у третім покої бренькають на піяніно, шумлять, тупають повстанці.

Хорунжий Саченко закурює папиросу, одягає „повстанську“ одєжу — цивільну, дивиться в зеркало і в романтичному настрою іде в гостинну.

Війшов незамічений. Затягнувся, пустив клуб диму, оглянув дядків, парубків у басмах...

Гомонять...

Посередині на круглім столі лямпа. Скло надбите й тому йде чад, і світло хитається від шуму і руху, гриміруючи лиця повстанців мазками тінів.

Порозсідалися малі й великі, одягнені як скити й європейці — по-різному. Порозсідалися — господарі.

Гомонять.

Поки перекинувсь словами з кремезним паруб'ягою — помітив

— гомонять, а коли говорить один коло столу, все мовкне.

Скривлено глянув до столу. Скептично скривився :

— що за такий!
пройшов ліниво поміж повстанцями і впився очима в зелений кашкет —
п'ятикутна зірка!!!

Обличчя всі до досадного дружні.

Хорунжий Саченко вціплюється думками, як зубами в зірку. Очима впивається в обличчя веселе й міцне. Снує плани хорунжий Саченко. Має щось на мислі.

Сів за стіл, поклав цигарки.

Підсунув

— Куріш? Возьми.

Глянув більшовик, осяяний лямпою (голова закинута високо), засміявся.

— Я розмовляю українською мовою — полтавець сам...

Затягнувсь.

— А хороші цигарки! Це що — спадщина панська?

— Ні! Ми не грабуємо. Ми прийшли допомогти визволитись Бесарабії.

— Та що „грабуємо“? Чие воно питаю я вас, добродію Саченко? Чия праця? —

настовбурчилась борода, брови впали... (Гак).

— Для кого нам ховать його? Користуємось, скільки потрібно. Додому не берем, але і зберігати тут не думаємо.

— А добродій Саченко?..

... якийсь з непорозумінням питає більшовик...

— ... власне...

— Я — хорунжий армії батька Петлюри. Я тут з загоном.

— Угу... Це гаразд.

— Не інше. Ми теж думаємо, що гаразд. Бесарабія мусить приєднатися до України, аби влаштовувати свій добробут під охороною жовтоблакитного козацтва.

— Угу... Якось воно буде...

Повстанці мовчать. Слухають, що скаже червоний. А Гак:

— Та побачим, побачимо!.. Ось тільки визволимося остаточно... Тільки щось воно не везе останні дні здорово!.. Ваші добродії при наступі були в тилу, а при відступі перші. Варто було - б вашим сотникам підтягати козаків... Віддячимо.

— Що там хутко дякувати... рахуватись не будемо... свої люди...

— А воно так...

.....

Розмовляють - більшовик, петлюровець, повстанець. А кругом у задумі стоять працівники... Що то буде?.. Хотинщину знову залягають чорною хмарою румуни.

Е-ех!..

Хорунжий Саченко пішов спати. Не спалося тільки. Снувалися плани. А через дві години в гостинній співали інтернаціонала, і вторило п'яніно.

На другий день за пляшками старого вина була нарада сотників і хорунжих. Саченко доповідав свої враження. Підкидають і інші:

— Ми допомагаємо червоним. Це всім стало ясно. ...

— Ну що - ж! Ми заплатили собі добре. Наші сотні — що складаються, прости господи, з десятків двох кожна — не потеряли сил. В мене пропозиція:

поміщицькі цінності скоро одправляти наперед, а самим загонами по 5—10 чоловіка зніматись з місця і на Жванець.

Кінь стригнув вухами, підняв голову, струнувся... Між стовбурами замигали вершники. Їх п'ять... Скочив Барабуца на каштана, рвонувся...

— Хлопці!.. аго - ов!..
побачив залубні сані —
повні. Спинилися.

— Куди направляєтесь?..

Саченко:

— А вам що?..

— Як то - що?..

— Наші загони діють самостійно. Не під вашим керуванням...

— А - ага... ну - ну... будемо знати надалі...

Глянув услід із призирством, рвонув коня назад. Тільки сніг пилом покрутило.

По дорозі стрінув знову козаків.

В таборі почув, що в лісі вбито делегата.

„З метою провокації“ — подумав і заціпив зуби.

Румуни рівномірно посувалися з гарматами й кулеметами. Повстанці готувались до відступу. Обоза відіслано. Не змовкало.

Паніки не було... Був холодний тягар, був олив'яний тягар у грудях кожного. Оставалися

села на поталу. Хто міг, тікав... Куди, не знали...

Потім тліло небо від пожарів, затлівало щовечера і тліло...

Ясні були ті ночі в Бесарабії...

На хусточку зрідка падає білий пух зі стрункої берізки. Онися скулившись стоїть, опершись на білий стовбур. Дивиться на далекий горб, на далекий везирунок лісу.

Онися бачить:

Біжать повстанці. десь на клішківецькі поля, біжать мовчки, без пострілів... Чого повстанці зі зброєю мовчки тікають?... А між ними зрідка то там, то тут копне в землю копитом, заріє, гаркне, і потім морозне повітря висисає дим.

Бухає.

Не боялася. Не здригувала. Було так тяжко, так тяжко. Що робиться? Де товариші? Де Кравці, де батько? І що може вона, дівчина, що не знає життя, не знає цих диких подій.

Дрібно плакали шиби.

Онися насунула в грубу кукурудзиння й дивилася на вогонь. Мати сиділа в темноті на полу. Довго... довго... довго...

Шиби все плакали, подзвонювали...

— Мамо, що робити?

Мовчання.

— Як відходитимуть наші, підемо.

Мати:

— Підемо...

— Але чому наші не борються, чому мовчки відходять?

— Може нічим стрілять.

— Не може бути!.. Недавно везли в ящиках патрони.

Валилося повітря, як снігові обвали на Карпатах. Грохала, дзвонила мерзла земля, і дзвонили в селі. А вікна плакали, плакали так тоскно.

Стало ясно: ідуть

Вхопила нагана. Уткнула за фартух, вибігла на двір. Перебігла садок, город. Спинилась на горбку коло березки. (А місяць виплив червоний, широкий, наллятий кров'ю). Захватила бінокля, що мала дарунком від „петльованого“.

Блискає, іскриться біле поле, по полі розсіпані трупи і втікачі, а вдалені на білому з синім відтінком сотні, тисячі чи десятки тисяч.

Хто? Невже повстанці? (До болю напружувала очі). Ідуть. Зрідка блисне постріл між ними. Куди — не розібрати, а ззаду гармати стогнуть. Тоді в скам'янілому повітрі тютюкає по небі птаха за птахою і перелітає далеко на поле. А там, як копитами вдарить у землю, і дим випиває мороз. Ідуть... Підбігла вперед і побачила:

Діди, дівчата, жінки з дітьми...

Кинулась, як сарна гірська. Бігла дико в долину, далі вгору, знову в долину (перелітали набої), вибігла на горбок і стала перед ними...

Кілька гвинтовок у груди:

— Fасch!

— Стій!..

Борзо вигнався верхівець, а ззаду тисячними колонами ідуть сумні селяни... Тільки де-хто з ближчих помахує головою на Онисю:

— Ей — дурне ти, дурне козеня! Чого - ж ти прибігло?...

Зацитькує мати немовля на руках, Старий дід держить за руку онучку. Стоять вуйки і всі з бучками.

А з-за юрби лунає ліс. Качається по лісі якийсь сміх над чиєюсь долею. Качається сміх і харкає чавуном і димом на клішківецькі поля...

Було так до болю ясно:

От чому не стріляють повстанці!

Схопили Онисю за руку, шарахнули в юрбу.

— Іди!

Зрідка в натовпі озброєні бомбами, пістолями вершники на конях. Слідять чутко, гостро... Побачила вуйка... Стефана... Побачила румуна, що жив у Бесарабії, побачила панського синка.

Хотіла кинутись, хотіла плакати, прострілити з нагана, розірвать, розказать збентеженим селянам...

Глухо... Мовчки...

Тільки плач стиха та гармати зрідка... і сміється ліс з хотинців.

...

На ніч спинились в Малинецькім яру. Кругом вершники окружили, погнались у село...

Розложили в лісі вогнища. Пересипали селян румунами. Посхилялись вуйки над вогнищами на палиці...

— Е-ех... гірко...

Коло одного вогнища Онися. За фартухом наган. (Бінокля загубила, як бігла). Ніхто не лапав за фартух, не викрили, а цього боялась... П'яний вуйко говорив щось довго про зраду краєві, про своє геройство. Залицявся до Онисі.

З огидою одійшла.

Схилилася на дерево головою, заніміла.

Враз за лікоть — торк.

У блясках обличчя поморщене, косми на очі.
На самім чугаїнка сива.

— Дівчино, чого ти прибігла...

— Я не знала...

— Ти тут ходи знаєш?

— Це моє село...

А коло вогню — чути — (обое замовкли) —
Стефан голосно річ веде:

— Йде залізна дивізія з Бухарешту. Має
перерізати пованецький міст, от тоді й діста-
неться бунтарям.

— Всім дістанеться... — хтось понуро.

— Гм... може й не всім... ми — що-ж?
Ми з вами очищуємо край від червоного лиха...

А хтось понуро мовчить, Стефана слухаючи.

...
— Це твоє село?... Там, здається, є озеро,
чагарник...

— Я зумію прошмигнути.

— Іди... на ось...

Дістав з - під підшивки кашкета і ткнув у руку.

— Кажи, хай не будуть дурні. Хай стоять,
хай стріляють!...

Пішов поволі, по-старечому і став коло
вогню...

Стала далі. Коло дерева постояла, шмигнула
в кущі, в долину. Потягнуло звернути в ча-
гарник. Наскочила на пудреного снігом офіце-
рика. Колодою мерзлою лежав... Усміхну-
лась... Побрела.

...
...Понуро мовчали...

Тоді Стефанові зробилось самотно. Тоді він встав — захотів Онисю побачити — відійшов углиб. Оглянув коло ближчого вогнища... покликав... і задумався... далі вдарив долоною по лобі й кинувся до жовнірів.

— Шпiон утік... скоро... зникне!... Давайте коні.

Лісом земля дзвонить. Осипається срібний пил з кущів. Стефан жене коня за ним два вершники...

— Туди, до її города... Там наші не стоять... через чагарник...

Земля дзвонить. Ліс плаче білими слізьми...

Крадеться тихо на узліссі. Хутко вибігти, шмигнути білим полем одні гони... ступає по волі, поволічки... Здається не чатують...

В яру сліди по глибокому снігу місяцем наляті. Стефан має добрі очі. Він приглядається, нахилиючись з коня, веде...

...Яр... потріскує лід. Дзвонить лід під копитами...

...дзвонить лід під копитами...

дзвонить похололе серце...

вискочила на узлісся, побігла по рівному...

Тінь побігла чорна по білому. Наган висувався. Вихватила, наскоро підігнала кулю... побігла...

А з лісу вершники... Три їх.

А з лісу крик.

Схватило нерви грубими пальцями пострілів. Шарпнуло до болю...

потім тиша... і знову:

тра-ах... ах... а... — (по лісі)

рвонуло вперед, перегнуло в стану і кинуло
ниць.

— Стерва!..

Скакує Стефан з коня. Скакують жовніри.
Повернули до місяця.

Ох, яка - ж хороша вона у свою соковиту
вісімнацяту осінь! А місяць ласо дивиться в
лице... ласо дивляться жовніри...

— Іване!

...Розпанахана лежить на снігу. В одній на-
ган, у другій...

— Прокламація!

Радіє вуйко її рідний, що було за що вбити
й хоче видерти... він бере за пальці, а в
пальцях — моторошно чує — ще є життя, і пальці
сперечаються, затискують папір...

Схватив, щоб не почувати, не думати...
видер, розвинув клаптик пом'ятий, розбирав
при місяці написане оливцем.

Дорогі товариші!

Коли хочте, щоб не рахувати ворогами вас, не
відступайте. Ми вирватися не можемо, вбивають на
місці! Стійте проти наших лав і січіть з кулеметів!
Ми зробим паніку! Ми з'єднаємось! Хай гинуть
наші діти, матері! Все - одно!.. Зранку - ж почи-
найте... Не віддавайте волі! Не віддавайте волі!

Бесарабці.

Ліс сьогодні не спить:

В лісі вогні, туга, зрада...

Село сьогодні не спить:

Село женуть в Малинецький яр, щоб завтра поставити на першу лінію. Зрідка постріли в селі — то кладуть на місці, хто противиться...

А поки в селі і в лісі...

Поле спить під снігом. Недалеко лісу дівчина. Місяць дивиться у піввідкриті очі... Дивиться... дивиться... місяць у сині очі... у піввідкриті...

Там де впала, кров на снігу...

Туга — ліс...

плач — село...

ніч ясна

— тліє небо...

— місяць

(ув очі).

Харків

ЗАПОВІТ

Берегами

Гули

Гами.

Чорна

Нічка

Під ногами,

А на скелях

Скалки злота —

То загравна

Позолота...

Не тому я місто не люблю,

Що в ньому крики божевілля, —

Я вже привик,

І крик — моє горіння.

Згорю, як віск,

І прийде ніч

Навіки ніч...

Посійте, сестри, васильки,

Нехай синіють на могилі —

Мої мелодії дзвінкі —

Роси - перлини.

Де-б я не був,

А до села,

До мого рідного села,

Туди, де мати породила,

Де вишня біло зацвіла, —

Отам мене і без кадила...

Нехай млини мені пісні...
О, теплий вітер Андрусівський
Приснисть мені хоч уві сні,
Хоч у вісні засмієся!
Бо скоро, скоро догорю,
Чому — і сам не знаю...
А я - ж люблю мое село —
Солом'яний мій краю!..
Посійте, сестри, васильки,
нехай синіють на могилі, —
мої мелодії дзвінки —
роси - перлини.

ОСІНЬ

Скоро коси зіб'ють роси,
Лан, як на долоні.
Боса осінь сіно косе,
У задумі коні.
Як сивіюча слюда —
Мій туман зелений —
У озера загляда,
Золотить стремена.
Ах, захочу - перескочу
Золоті покоси, —
Це сухими бур'янами
Вітер так голосе.
Скоро коси зіб'ють роси,
Лан, як на долоні.
Боса осінь сіно косе,
У задумі коні.

БЕЗ ХЛІБА

... Рука, що хотіла засвітити лампу, затрималася, погас сірник і в хаті знову встановилася гнітюча, чорна тиша. Так було до тої пори, аж поки з-за клуні не виглянула доброзичлива, на всі 100% дурнувата пика, оспіваного всіма поетами „місяченька“.

Літо. Відпар на дворі — відпар і в хаті Старий зальотник (це я про „місяченька“) ласий до дівочої пазухи, обережно втопив туди свої небесні очі, закосичена його промінням загадалась на підвіконні русява голівка: прийде, чи ні?...

Це був пізній час, коли стомлені руки й ноги просяться відпочити на ліжку, на припічку, чи й під порогом, а шлунок переварює вечірню мамалигу з ранішнім борщем.

Повертався додому парубок, несучи під пахвою на всякий випадок одріза. Та собаки, сидючи коло воріт, підносили догори свої собачі морди — дивувалися з каррозшуку, що він дозволяє якійсь там падлюці — на місяці — брати на вила істоту, яка на собачій мові зветься чоловіком.

Нова хата старого Лежня давно вже не чула парубоцького гумору й жартів. Даремно що-суботи підтирався припічок, а лайнаком коров'ячим — земля.

Стара Лежниха записяглася, що не пустить „заволоків“:

— Зайде, чуєте, паскудь до хати й пашталакає на бога, на святих... А я-ж то, чуєте, два рази на Афон ходила, до Івія залізного, у Київ — до Антонія, до Івона три рази сьмо ходила...

— Нечисть, я вам кажу, тіточко! — годила їй сусіда, сільська жебрачка Марина. — То не є, тітунцю, добрих батьків дитина, що цвіркає богіві в вічі, то не є!.. — Марина — це був штаб таємної бабської агентури. Вона акуратно приносила Лежнисі всі відомості таємного характеру: — Демків Петро, я чула, що прийде — готуйте рушники...

— Але?! — не довіряла Лежниха. — Такого зятя на трісках бим винесла з хати — отого більшовицького попа, заволоку ту сельбудівську... з нього господар? Тіятри буде мені показувати в хаті!

— Прийде, тіточко, прийде! — запевняла Марина й раптом переходила до своєї улюбленої теми: — Дайте, тіточко, відерце барабольки!.. Вірите, не маю чим накрити тіла, може в вас яка спідничина заваялася?

Лежниха суворо насуплювала брови:

— Тоді прийдеш, коли мене на лавку покладуть, а тепер ще приналог он заплатити треба...

Марина зараз-же ховалася з очей, а Лежниха, йдучи до хати, приказувала:

— А прийшли сьте до хати, сидіть по-божому, на то ви парубки, а вона дівка. Не пашталакайте, не зачіпайте бога та святих... Природу позаводили?! — І вже на порозі згадувала: — Заволока Демків підсипається... Гей,

дівко, шануйся! Хутчій волю тебе бачити дівкою до сивої голови, ніж ото за ним — зубами ськатися...

Ніч приклала стару Лежниху. Бог та святі, що за них розпиналася баба, ніяк не розуміли бабиної аргументації — їм набридла тиша й оця русява голівка, — член сільського драмгуртка, — що сумує поночі.

Ганнуса марила... Вона бачила себе на сцені. Вони обое з Петром — „командиром червоного загону“ — складають свої лахи. За вікном постріли, до хати вганяються білі з націленими наганями й проти них Петро — в нього теж наган — пригорнув її до себе: „живими нас не візьмете“.

— „Нам нужна твоя красотка“ — Петро падає від куль, а білі з реготом підхоплюють її на руки...

— Ай!

— Якої мари айкаєш? — через поріг ступила стара Лежниха. — Що це за посиденьки вночі?

— Не можу, мамо, спати...

— А чому-то ти не можеш? — причинила двері й стала серед хати. — Мароїди в тобі шпають... Га? Кнура чекаєш, льохо!

Дівоча постать одсунулась від підвіконня й вирівнялася, як на пружинах.

— Добре ви мене, мамуню, наставляєте...

— Цілувати тебе, скажеш! Гей, дівко, кинь ото... бо, щоб я ще так була здорова, боком тобі вилізуть ґульки!

Лежниха не бачила обличчя, тільки чула, як дочка зідхнула:

— Вже то я гуляю в вас! Оно — хлопці в селі сміються: Лежінь корову продав, а дівку тримає, щоб ціна підскочила — кажуть,

Стара скипіла:

— Договоришся ти в мене! Цить!

Хлопці — це її боляче місце. Вона воліла бачить Луципера — тільки не їх — отих, що ходять на „собрання“. Чула, як казав батюшка, й була переконана, що той будинок, де головує Демків Петро — „дім нечистого“. Широ вірила, що прийде час, коли не стане в криницях води, й Демків заволока буде по-під хати розвозити коломазь — напувати „християн“.

— Абись ти простягалася — на лавку покладу, а туди не будеш мені ходити! Не будеш, бо я з тебе шкіру спустю! Відречуся! Будеш, як та сновида блукати, — шипіла стара.

Дочка мовчала. Що вона могла сказати? Вона, що марила про сцену, про Петра...

Старій почулось, а може й справді тихий, ледве вловимий сміх діткнувся старечого вуха.

— Ти смієшся? — Смішно, мамо...

— А до образів бись ти сміялася, дитинко! Та я, вирвало твою маму...

Лайка, в новій хаті, збудила старого Лежня.

Чув, як голосила й плачучи приказувала дівка:

— Ой не виї-и-трим-м-маю!

— Вже ввихається, — подумав Лежінь, — ото ще дурепа стара! Гризе її — ту дівку — вдень і вночі — спочити не дає.

Зліз поволеньки з припечка, найшов за комином сірники й засвітив лампу.

— Піду гамувати. Бо одна пришелепувата, а друга вперта, як той цап.

Стягнув очкура, бо він не роздягався на ніч, узяв лампу й виступцем пішов до тої хати.

... Мой, відданице, до стола прив'яжу! Не подужаю — людей покличу! Властьюю - заволокою

своїм мене лякаєш? А звірі - б тебе лякалися! — сікла кулаками Лежниха.

— Ой, чому я не здохла маленькою! — дико з розпачем ламала руки „відданиця“. Кривилося заплакане обличчя.

— Стара, мой! Та - ж то вже всі пси послули... Годі з тебе, чула?

Але стара так пристрастилася до лайки, що не тільки не чула, а й не бачила, як увійшов Лежінь, як поклав на столі лямпу й сів під образами.

— Чого ти в'яжешся до дівки?

— Ноги потовчу — совгайся по припічку — коло церкви тебе з дідами поставлю, а будеш таки людською дитиною — не осудовиськом, що не можу через тебе дороги в селі перейти... Оті тіятри! Придибайло Демків!.. Ой, боже, душа моя тліє! — Лежниха патетично впала на коліна, здіймаючи до стелі руки.

— Стара, май розум, чуєш? Не казись! — Лежінь силкувався підняти на ноги п'ять важких для нього пудів, що їх важила „зотліла душа“. — Як ті зведенюки гризуться, різало вашу ниньки... Підво - о - одься - ж!

Дочка стояла коло лямпи й тихо хлипала.

Саровський „чудотворець“ Серафим — на сволюку — забувши про ведмедя й за хліб, що тримає в руці, здивовано дивився на протяжені до нього руки. Прищулене „святе“ око говорило: грибів чи що наїлась баба?

— Бабо, не сміши святих! — погрозово порадив Лежінь, бо йому набридло вже просити.

Тільки після цього баба звелася на ноги і, глянувши недобрим оком на дочку, мовчки примостилася на лавці. Лежінь сів там, де й

раніше. На стіні відбивалася неясна тінь, що час од часу підносила до лиця рукава. Починалася родинна нарада. Не раз доводилася Лежневі вставати серед ночі й сівши тут під образами, мирити стару з дівкою.

— Нема чого, казав - же ж той, до святих опівночі дертися. Я, казав - же - ж той, не ворог своїй дитині... Такий вік тепер настав! Був цар — забрав його десь дідько... прийшов Петлюра: давай гроші... На, нехай тебе за пупа візьме! Більшовики прийшли: за бідними... нехай! Развйорстку — приналог давай... Даю, а як - же! І нема чого тобі поклони бити, бо тепер такі закони повиходили...

— Закони?! — Лежниха кинулась, як на окропі. — Світку мій, закони! Це закони? Зайшла май - місце гирлиця їх до хати — тоді як ти повів корову продавати.

— Агітацію, кажуть, будемо вашій Гані наварачувать... І навертіли, що тепер мені дороги в селі перейти не можна. — Коли, питають буде в нас весілля? Витріщила - ж очі: Що? Яке весілля? Та - ж кажуть, Петро Демків вашу Ганну записав... — Як записав? Куди? — Не тямлюся, не знаю, що й казати. — Та - ж туди, розказують мені, до гарнізації...

— На сцені грати — стиха вставила дочка.

— На сцені грати? На безголов'ї! — прикро лупнула стара очима. — Коли - б знала, що ти виростеш мені така на втіху, я - б, ... — і після павзи знов оповідала:

— Позбираються май - місце волоцюги, повдягаються в чужу одежу — йому капка з носа висить, а воно за батюшку вбирається! Безличне! Гей, дівко, май лице!

— За батюшку, — перебив Лежінь, — це, ка-
зав-же-ж той, не така вже й велика мація,

Згадав, як піп колись за одну церковну
дошку — що наймит перекинув її на подвір'я —
оштрафував його, Лежня, аж на п'ять карбо-
ванців:

— За нашого попа гріха не буде. За дошку
взяти п'ять карбованців...

— Не кради! — одрізала авторитетно Леж-
ниха.

— А я крав?! — зірвався з місця Лежінь. —
Трифоне, мой, кажу, ослона до хати треба,
перекинь мені, брате, попову дошку. А він:
можна, каже, вуйку! Халера про це — каже —
попа не візьме. У нього он калачів — свині не
з'їдять, а дошки в стайні гниють... І пере-
кинув. То це крадіж? То за це треба лізти
до хати, брати ослона й виводити мене на мо-
тузку в село — позлодійкувати? То це піп?
Жінка чоловікова буде допоминатися за таким
попом... Та-ж він, коли лізе ще до Різдва
до хати, то в мене ця дошка кілком у горлі
стає! Та ще й не показувати його в тіатрах?

Лежінь бився кулаком у груди.

— Це що я християнин, а щоб я був тепер
католиком або штундою, дійся сила божа! Той
мотузок у мене є схований, що на ньому мене
в село виводили...

Дочка, кинувши хлипати, вдячними очима
дивилась на батька. Тепер вона мала спіль-
ника. Лежниха, побачивши, що не туди заїхала —
мовчала. Взагалі їй не варто було говорити про
попа. Через ту дошку Лежінь півроку не ходив
до церкви... Проте, вона знала, що робити далі.
Бо це не батькове право вчити дочку. Цього

права ніхто не сміє відняти в неї: так воно колись було, так воно й тепер повинно бути. Май ти п'ять голів — думала Лежниха, скоса позираючи на дочку, — а я тебе навчу... Не будуть мені люди цвіркати за тебе, ні!

Пахло васильком, калиною й засушеним чебрецем; зі сволока звисали хрестами чорнобривці; гойно пишався на стелі паперовий павук — це все доччине старання. Роботяща дівка й любить лад, як - би лиш не тоті химерики... Дивилась, як дочка втирала сльози рукавом, і від цього ще більше набиралася злости:

— Не будеш ти мені сушити голови. Старий на попа сердитий — його діло... А я тебе, відданице красна, засватаю, та й нехай тоді чоловік тобі раду дає. Ще не всі парубки пошилися в тоту більшівню, ще є хазяйські сини, от хоч - би й Пилипів парубок!

Думка Лежнихи дійшла „Пилипового парубка“ й раптом увірвалася. На дворі гавкала прибишна попова сука Лежниха несамохіть припала до вікна:

— А вийди - но, старий, на двір — озвалася — хтось ходить по - під хату...

— Де?

— Та кажу - ж: по під хату... Вийди!

— Хто - ж - би там? — підвівся Лежінь і не хапаючись собі припав до підвіконня.

Брязнула сінешня клямка.

— Чуєш?

— Чую...

Хтось тихо ввійшов до сіней.

— Вийдіть, тату! — боязко просила дівчина.

Лежінь так само, як і поперед цього, не хапаючись, підійшов до порога. Тоді як він поклав

на клямку руку, з тамтого, сінешнього боку, чиясь рука його попередила, відчиняючи двері.

На порозі воднораз виросли дві постаті.

— Добри вечір!

Лежінь одсахнувся, але зараз-же пізнав:

— Це хлопці! Дай боже й вам... Заходьте!

До хати, поважно переступаючи поріг, увійшли два парубки.

Обидва чемно привіталися. Молодший, чепурніше вдягнений моргнув до дівчини:

— Здорова, Ганнусе!

— Здрастуй, Петре!...

Чого-ж-би це його принесло? — Міркувала Лежниха, злісно виміряючи Петрову стать.

— Сідайте, хлопці! — запрошував Лежінь, так ніби був радий цій нагоді — Розкажуйте, що там нового в вас чувати.

Парубки, подякувавши, сіли. Хатні ніяково мовчали, не знаючи, з чого почати балачки. Вже було пізно, щоб розповідати про звичайні новини.

— Горівка, кажуть, вийде цими днями, — почав Петрів товариш, — міцна, аж сорок градусів...

— Але?! — жвава озвалася стара, що любила випити. — Непричком, як яка okazія, то вже не боронитимуть!

— Неее, — рішуче заперечив той, — весілля, чи що инше — бери й купи, як і колись...

— Казні на прибуток, — міркував Лежінь. — А дорога — не знаєш?

— Не знати, ще не продають.

— Щоб не дорога, — занепокоївся старий — бо казав-же-ж той, народ заскучив, та з опалу як дохватиться...

Новина приємно вплинула, повеселішав настрій. Обое старі перший раз за всі роки радо привітали „більшовицькі закони“. Чоло в Лежнихи ясніло :

— О, тепер вона таке весілля гоїне справить, що всі родичі здивуються! — І зятя матиме багатого...

Лихої волі на Петра вона вже хотіла сказати цьому придибайлові, що доки він буде сидіти...

Про горівку вже давно скінчили. Лежінь отчайдушно позіхав — пора було лягати спать.

— Знаєте, чого це ми до вас зайшли? — ніяково спитав Петрів товариш.

— Ска - а - аж - еш! — роззявивши рота мало не до вух, одказав Лежінь.

Стара підвелася, втягнувши шию — сполотніла... Ганнуса допитливо й трохи лячно подивилась на Петра. Парубок одкашлявся, зиркнув на товариша, ніби просив у нього згоди, й коли той кивнув до нього головою, — тоді продовжував:

— Прийшли до вас по „слово“... до Ганни вашої поправився й замовк. Роля „старости“ йому не личила. Очевидним було те, що він змішався й забув, про що казати далі. Лежниха не вірила.

— Жарти? — думала вона, тривожно позирючи на „старосту“ і з острахом чекала, що той зараз витягне з-під поли хліб і покладе на стіл... Тоді кінець!

Вона добре знала доччину натуру — не мати їй людського зятя!

Лежниха з остраху навіть заплющила очі. Але - ж вона хоче бачити, як - то дочка буде

приймати старостів, чи є вже хліб? Глянула на стіл: — нема. Чула, як вигороджувався староста:

— Казав йому — бери хліб, але він каже — по-новому... Хай буде й так! — тон парубка був остільки серйозний, що не повірити йому було не можна.

Лежінь поважно кахикнув — треба було відповісти „старості“.

— Дякуєм за добре слово, за хліб, за сіль, за дар бо... — але, глянувши на стіл, а потім на стару, й запнувся. Стало ніяково.

Ганнуся теж не знала, що робити, бо коли хліб на столі — тоді дівка знає, що треба вийти з хати, а так... безпомічно дивилась на матір.

Залишався один Петро, що міг розв'язати цю на перший погляд просту й разом із тим складну проблему. Рухом промовця, що звик керувати сельбудівськими зборами, поправив на собі одіж, обличчя зашарілося, — бо це, що мав казати, не звичайна сельбудівська промова, а щось інше — що примусило його, Петра, прийти по „слово“ без традиційного хліба.

Без того хліба, що тепер Ганнуся — член сельбудівського драмгуртка — яка потай од матери що-дня йому казала безліч слів, палких, гарячих слів, од яких п'яніла голова, — не знала, як поводитись.

— Даруйте мені це, — почав Петро. Видно, що й він розгубився, бо в голосі не було тієї певності, що звикли до неї в сельбуді.

— Я вмисне прийшов так. Не завжди-ж ходили люди свататися з хлібом, це тільки в нас...

— Із діда - прадіда вже так ведеться! — зідхнула Лежниха, заховуючи очі, що, як - би могли, живцем пожерли - б „заволоку“.

— Звісно з діда - прадіда! — перехопив Петро, — але - ж тепер по - іншому все діється, — не так, як це колись було...

Він дивився на Ганнусю, що завжди погоджувалася з ним, жадібно ловив її погляд, гадаючи знайти там підтвердження своїх слів, але тієї жвавої веселої Ганнусі не було. Ця стояла, опустивши долі очі, замислена й непорушна, як камінь.

— Нехай вона сама вам скаже, — відважився Петро кивнути головою в її бік

— Може в вас так робиться, — не втерпіла стара, — а ми ще, слава богу...

Лежінь натиснув очима, і вона замовкла.

— Ми, казав - же - ж той, не проти влади, — поволі добирав слів, — закони всі сповняємо й податки, що нам кажуть, платимо... і... казав - же - ж той, що треба, робимо... Я не кажу як чи так, бо це, казав - же - ж той, не мое діло, а як вона як хоче... Як ти кажеш, дівко, га? — скінчив і многозначно переглянувся зі старою.

„Староста“ сидів, обличчя — як - би його зловили на брудному вчинкові. Петро знав думки старих — його це не обходило — „дипломатична“ Лежнева Розмова... О, він розумів, куди й до чого гне старий! І Лежниха — ця більш одверта, — старі обоє не хочуть його... Але Ганнуса?

Від неї залежав кінець — розв'язка сватання. Так гадав Петро, і так гадали всі, бо очі всіх тепер спинилася на ній.

Вона це бачила. Вона, що марила про сцену, про Петра, плакала день - у - день одну таємну гадку...

Її відповідь?

Петро спокійно почував себе, бо знав, що иншого нічого не почує, крім того, що він чув... Але це потай од старих. Тепер він хоче тут — при них — почути її „слово“, Обличчя в неї то шаріло, вкриваючись червоними густими плямами, то відразу ставало бліде, ніби вбілене крейдою. Мати пасла очима за кожним її рухом, як шуляк пасе курча або мисливець зайця.

— Кажи, що маєш казати!..

Ганнуса поволі, наче крізь сон, глянула на матір, на батька, на „старосту“, повела очима на стіл... Якась фатальна покора була в цьому погляді, — схилила нижче голову, щоб не бачити Петра — і тихо відказала:

— Я не знаю...

Осінь — це пора, коли в селі, що - тижня з суботи на неділю дві, або й три головиці¹. На подвір'ю в Лежнях грали музики — повно молоді. Лежнінь, дарма що на дворі негода, в сорочці — застіжки розстібнуті — частує „челядь“

— Пийте, хлопці! Слава богу, дочекалисьмо... Тату, — каже мій зять, — я куркуль, — не комнезам, — я не боюся, минулася вже, — каже, — та програма, що була колись...

І коли кінчалася пляшка міцної сорокаступневої, Лежнінь виносив другу:

¹ Головиця — це коли молодь сходиться вечером на весілля.

— Пийте, в Лежня головиця!

З хати несло горілчаним сопухом — гармидер, вигуки, — молода просила до „почесної“. А коли скінчиться „почесна“, тоді молода вийде на двір прощатися з товариством...

Є й Петро на головиці. (Сьогодні перший день сельбуд без нього). Стояв у тичбі парубків, насунувши на очі шапку, понурий, як та осінь, що наче крізь друшляк росить дощем.

У вікнах миготіли тіні. За столом — „на посаді“ — стояла молода в дорогому лойовому вінкові, й частувала. Всі родичі, ба й навіть у селі всі знали, що Лежниха після того вечора — коли приходив Петро — на другий — же день переказала Данилкові прийти „по слово“.

— Господинею будеш, на злидні не будеш нарікати, бо то — ж таки господар, то не комнезам — зубами ськається в тотій сельбуді... — втішали родичі.

Петро з того часу не бачився з Ганнусею — йому припало їхати на курси, аж на кілька місяців, до окружного міста, — він через люди чув, як сватався Данилко. А коли приїхав, було пізно. Ганнуса була вже засватана.

Він прийшов на головицю. Тепер, коли вона вийде на двір — до „товариства“, — він хоче віч-на-віч почути від неї — чому вона йде за Данилка?..

Петро час од часу зазирає на вікна — чекає, коли скінчиться „почесна“. Йому ввижалося велике місто, звідкіля він приїхав — там електрика — трамваї — рухають життям, а тут... порівнював своє село й про себе посміхався.

— Молода! Виходить молода!

— Виходить?— Петро для чогось насунув глибше на очі шапку й загубився в парубоцькій ватазі.

Грали не вгаваючи музики. Молода—за звичаєм—підходила до парубка чи дівки, брала з собою в танок, а після прощаючись надіялася весільним короваєм. „Гуляла“ зо всіма, хто тільки був на головиці, без віддиху, без відпочинку, міцно стуливши вуста, немов у жнива на роботі, навіть не мала часу глянути в обличчя. І коли дійшла черга якогось парубка в насуненій на очі шапці, вона так само після танцю, як-би після нажатої жмені—протягла руку, щоб наділити його короваєм.

Парубок не квапився брати дарунка, натомість його рука підсунула шапку й тоді...

Петро побачив перед собою злякані, якомсь надзвичайно зажурені очі.

— Хочу знати твою правду... Чому ти не пішла за мене?

Ганнуса глянула—як тоді в той вечір,—та сама фатальна покора в погляді, так саме низько схилила завітчану тепер дорогим лойовим вінком голову, і тихо, ледве можна було почути, відповіла:

— Не вірила, бо ти прийшов без хліба...

Київ

ГРАКИ

... Хмарно було. Вчора мрячило, а сьогодні, гляди, та й вигляне сонце, стрипне крильцями і сховається лялечкою круглоvidoю за кудлаті хмари.

— Та й чортові дармоїди, ганяй їх, сину! — плюнув злісно в порепані долоні та й знову розбивав груддя по ріллі. А Нестір аж кинувся:

— Чого ви, тату? ..

— Граків ганяй! Наче їм, проклятим, більше й поля немає, пруть сюди...

Нестір підсунув будьонівку, глянув на сонце (схилялося з полудня), цвьохнув Підласу, що йшла під рукою і гай-гайкнув на граків. Вони сполохано одстрибали, танцюючи бічком, деякі навіть полетом відлетіли так напівгін і знову чорними дзьобами клювали, крякали

— Що, хлопче, — граків пасеш? — глузливо гукнув Гарбузенко (його нива лежить в головах Яритикової).

— Попасеш колись і ти, — і стьобонув знову Підласу. — Гей, оглядається! — Підласа ужмурила око й пустила патьокою велику коров'ячу сльозу.

— На що ти їх, сину, ганяєш так? До вечора ще заволочимо.

Сонце ще раз виглянуло і блиснуло на слизьких губах у корів — вони ремигаючи сіпали

стомлене ярмо й теліпали вим'ями. Нестір справді пожалів, що вдарив батурою корову: „Вона - ж нас на світі держить, — тягаємо її зо дня в день ув ярмі, а тоді ще й мати ввечері йде із дійницею; нацяпає краплю та й ту треба ділити на п'ятеро ротів, бо тільки й скорому... А маленький Гриць хіба - ж знає—йому „моні дай“...

На межі Нестір завернув і повів по грудях борону на захід сонця, що вже от-от спуститься у Чорненькому лісі. Граки ще раз сполохано перелетіли далі... Лютьять вони старого Яритика, і він знову плює та груддя розбиває: „Воно як - би виорано давно та й засіяно шестирядкою, то гракам роботи - б не було... Он, бач, Гарбузенко — йому й не гореньки, кіньми давно виорав... Або он воли ходять, як часи,—і, зідхнувши, глянув на своїх корівок. Нестір уже забив край. Сонце прописало ясну дугу через усе небо та й ховалось за ліс, а хмари розхристано розпинались на проміннях останніх.

Після вечері Нестір вийшов на подвір'я. Хмари розійшлись, і вгорі позорілось. Глянув у берег — коло кузні рибалки витягали невід, клали вогонь, пахло вареною рибою. Хтось уже залив самогоном пельку.

... Та й пливи—пливи,
Та шука - риба,
Гей!...

Глянув на той берег, де блимав огонь.

— Піду я, тату, в „совет“.

— Та не допізна никай, бо завтра - ж гречку оту треба добити,—прокашлявся, заглянув у загороду (там Підласа лизькала лисенького бичка,

а він викручував порожнє вим'я) і пішов у хату, гірко позіхаючи.

Переходи, голод проходили, морили село — та немає такої сили, щоб зморила вулицю з піснями. Ще більше їх зростає...

Нестір обминув вулицю — там уже розорявся п'яний Гарбузенко:

... А ми горя з тобою не відали.

Поздно - поздно голубка моя - а!

Зривалася з гомону пісня, а десь із - за лавки виринала гармонія і парубоцькі тюки...

Глянув на церкву Нестір. Зірка - п'ятиріжка висвічувала замість хреста, — то - ж вона стала більмом на оці одних і радістю иншим. „Ну, чому - ж не взяти було, коли на одне село дві церкви, а для нової культури тільки драна сільрада“ — наче виправдуючись, думав Нестір і ще раз глянув на зірку, що була йому найкращою зі всіх, що грали - горіли на тмяному небі осінньої ночі.

У „советі“ сиділо шестеро, один із них Нестору наряда вчитав:

Сю ніч тобі сторожувати на Рибанськiм кутку.

Іще говорили, світилися очі крізь суконний дим, що сповнив хату й намагався ковтнути світло.

— Минулося врем'ячко — сьогодні так - би одпоров Гарбузенка, гад сміється, що на мою ріллю граки сідають, та тільки подумав...

— Авже-ж!

— Тепер, брат, бандита піймаєш і то не смій без суда стріляти.

— Юрунда, вкоцаю гада — попадись!...

І заволікав сірий дим обличчя і будьонівку на кучерях Несторових. Ех, були буйні часи —

вона полохала своєю зіркою озброєні й золотом по плечах помазані загони ворожі. Ой, та й славне майбутнє за нею!...

Вікна щільно позатуляні у світлиці, б'є самогоном, а в отих трьох чубатих очі димом стали — „Пий, хлопці, та й знай мою добрість“ і підливає знову, як свиням браги, а вони хлищать її та запихаються капустаю. Гарбузенко їм мовить далі: —

— Ви вдвох запоїте діда Кіндрата, а ти, Горобій, лізай на дзвіницю, підстрой „машинку“, запали гніт і тікай куди попало... Хай горить, щоб їм не довелося! Богові веселіш буде глянути на попелище, бо болить йому серце — у домі господнім чортове грище затіяли. Пий, хлопці, пий!...

Хмари знову заволокою вкутали зорі, ніч тмяна стала, і собаки не виють. Десь остання пісня затихала на селі...

... Високая могила,
Де милая лежить...

Дрімалося Нестору на сторожі... Ех, було колись охотно й вартувати, сподіваючись нальоту що-ночі, а тепер... нудьга... Та чому-ж нудьга? Он зірка горить на церкві й говорить про нашу перемогу...

Сів на колодках. Схиляється сонно важка голова, стомився за день.

Нервово спотикаючись біжить п'яний Горобій із дзвіниці... В огорожі глянув угору: полум'я вискочило з вікон і патлато охопило, обняло хреста...

Блиснула думка — стій, не туди попав, не ту підпалив, бігти... скоріше... тушити... Ні, не встигну... тікати...

— Е, чорта пухлого втечеш! — Хтось міцно здавив йому горлянку.

Рипнув старий Яритик дверима, вийшов на подвір'я, заглянув у загороду, під повітку і помацав на возі. „Де-ж це він до такої пори пропадає, воно-ж пізно вже“ — і глянув вгору, — „Та що це мені ввижається чи що?“

Полум'я на дзвіниці із вікон зміючками облизує дошки соснові, що десятки років висихали. Скажені крики, валують собаки, жінки тужать голосять, і біжать люди з відрами, ревуть...

— Комсомольці—іроди... запалили... однієї мало й цю ще палять! Немає на вас грому господнього! Та й підпалено-ж згори, не долізити туди, не затушити...

Гоготить, гуде пожежа... Розкалені дзвони застогнали—впали в жар... А він клубками вгору й волосожаром розсипається на покрівлі... Вогонь освітив село й повільно ковтає церкву... Обличчя скажені, вогнем і кров'ю налиті.

— Проклята і в поколіннях кров! Це-ж ти зродив такого ірода... Де він, давай його сюди!...

Слова не змовить Яритик:

— Ой, людошки, не бийте, ой рятуйте, ну чим же я винуватий? Його-ж усю ніч дома не було...

Відрами товкли по голові, лице заюшилося кров'ю...

Яритик протер обличчя, глянув, а його Гарбузенко знову відром по зубах. Поковтав старий

зуби, кров'ю захлинувся, а юрба вила, купою звалилась і товкла ще когось безневинного...

Полум'я поїдало столітнє капище попівське: жерстяна покрівля жолобилась, і цвяхи дзявкують угору. Висока дзвіниця обгоріла, хрест іще тримається, наче в кузні розпечений, високо світить. Далі хилиться, хилиться...

... Іще пожарище жевріло і гадючився сизий димок, як зійшло і роззявило рота здивоване сонце.

Граки прилетіли із верб і як що-дня хотіли вкрити хрест на дзвіниці. Таке-ж розкішне місце: кожну купочку гною по вулиці звідсіль видно. Злетів, поклював і знову на хреста спочити.

Покружляли граки над попелищем, крякали-гавкали голодні і спустились на другу церкву. Та тут якось не те—і всістись тісно, не те, що на хресті. Для чого воно й зроблене?—І розлютовані граки вернули зграєю знов на верби.

— Я, товариші, вам признаюсь по правді... Хоч убийте мене, хоч помилуйте—я винуватий. Зблудився я тоді, в голові було трошки тее... Хорошим таким вгостив, спасибі йому (глянув просто ввічі Гарбузенкові, той одвернувся) Хлопці пішли до діда Кіндрата, а мені треба було... зостаться трохи, а воно темно, ну й збився з путі...

Нестор записував допит і гірко всміхнувся. „Ну що ж, парень, ошибка вийшла, за те в історію попадеш“...

Було не до жартів: дома тато вже на ладон дихав...

... В холодній було кісно. У загразоване вікно було видно плесо, верби, а на них граки щось кракають - віщують...

Їх четверо сиділо, завтра їх поженуть в округу і поставлять перед очима суду суворої диктатури...

День довго тягся, та ніч закінчила його, і стомлені палії поснули, чуби розпластались на брудній лежанці...

... Десь дирявими мостами переходив Горобій і так злегка - легесенько ставав, щоб не вломитися, уже ось-ось перейде—і таки провалився в безодню...

Ху, аж кинуєся з просоння! Хлопці сплять, а думки в голові ковалями кують: тень-тень... Опліч нього Гарбузенко („пий хлопці“...) А, чужими руками жар грабастати? (старого Яри-тика як побив) і наче хміль вчорашнього самогону збаламутив його голову. — Як тоді не попав, так тепер попаду“, — зірвав із себе пояс ремінний і пропхнув Гарбузенкову патлату голову в петлю, колінами вперся в груди і сіпонував реміняку — той захарчав і викинув язика...

Сірий день пізньої осені прийшов...

Сторож відчинив холодну: там стояв на колінах Гарбузенко, реміняка прив'язана до ґратів.

— Що, брат, зрябів? Сам до суда повісився. Однаково петлі не минув - би—мовив дід.

... Граки довго кружляли над кладовищем, а потім спустилися на свіжу могилу і дзьобали-крякали, як тоді на ріллі, та вже не чути було з могили старого:

— Ганяй їх, сину, проклятих...

С. Гіївка

ЯДЗЯ

Лише вчителька сказала Василеві, що з його вийдуть люди — він уявив : або писар, або вчитель, а може й піп.

А коли приніс до - дому похвального листа — батько теж зрадів :

— От і добре! Тепер, синку, ходитимеш до економії на поденну, а там, може, й на рік наймешся.

Тоді Василь довго плакав : коли - б хоч на поганенького дячка вивчитися ! — Виплакав : не пішов до економії. Спочатку ходив у містечко до вищепочаткової, а потім пощастило попасти на стипендію в учительську семінарію.

Гарний то був час. Василь мав добру квартиру, добре їв, гарно одягавсь, — приїде додому — шик ! Його поважали — кланялись. Правда, йому ніяк не вдалося зблизитись з панською дочкою, але тоді Василь переконався, що він по духу — демократ, він мусить зблизитись з революціонерами, щоб помститись над тим зарозумілим кодлом.

І Василь вперто шукав революціонерів, прокламацій ; готувавсь навіть іти на Сибір, — що - ж, довічний спомин борцям за волю...

Коли - ж несподівано надійшла революція... безкровна, нащо? Ані барикад, ні прокламацій... Нудно в світі! Ті есери, есдеки такі звичайні..

Але коли Василь став за секретаря волосної земельної комісії — тоді увійшов у смак громадської праці: їздив на села, провадив соціалізацію, українізацію, вибори в установчі збори... За його допомогою груба лизнула не одну виборчу картку с.-д., або й російського с.-р., Василь співчував лише українським. Аж на! — його творчу працю стали руйнувати. Наближалась кривава революція, і це були: розбишаки, азіяти - більшовики.

Василь зненавидів їх, — поперше: вони були некультурними, — а друге — він втертя всі свої посади.

Зненавидів і гетьмана, — бо й той не повернув їх.

Забрав тоді Василь у батька сакви й пішов кінчати семинарію.

А кінчав таки за більшовиків, хоч два рази бравсь за рушницю, щоб оборонити від них місто.

І де тільки дівалась та сподівана запашність вчителювання? Було колись...

А тепер Василь сполучав учителювання з секретарством у ревкомі, — так все-ж перепав зайвий пудик пашні.

Він говорив офіційні промови, впевняв у користі Радвлади, сам впевнявся: що-ж, його батько теж незаможник.

А десь мінором дзвеніла струна: мрії, мрії...

Ні, на вищий щабель!

І Василь одержав комнезамську командировку в Київ до ІНО.

Та хіба це був університет? Хіба тут можна було зустрінути колишніх революціонерів - підпільників? Замість шляхетних курсисток, що

рвали зі своєю панською родиною — були селянки - довбешки.

Та все - ж Василь бундючно вживав : „у нас в інституті“, або „у нас в університеті“, „у нас на факультеті“, „ми — студенти“...

Василь до зубів гризся зо всіма, хто насмілювався доводити, що теперішні ВУЗ'и стоять нижче колишніх. Величезна помилка! Програма тепер значно ширша та й оригінальніша. Ну, в усякому разі диплом дасть йому не менше прав, ніж колись.

І Василь надійно взявсь до роботи.

Батькові писав : „Влаштувався гаразд. Реквізував гарну кімнату, в квартирі якогось панка. У нас в університеті, на нашому факультеті“... і далі все йшло, як по - писаному.

Потроху починав голодувати. Компанії не водив. Та хіба тоді вдержався б шматок хліба?

Це випало для Василя зовсім несподівано. Того вечору він готував зачоти. І тут як на зло — гармидер за стіною.

— Ах, чортові пани, — казяться від лою.

Гармидер збільшувався. Більський крещендо подавав репліки, — й раптом гострий писк.

Василь опинивсь в чужій квартирі:

— Не смійте, або - ж я вас приглушу!

Пані Більська валялась на долівці, куди за коси стяг її чоловік. Вона гістерично розпливалась, а Більський, брязнувши — „лярва“! — зник.

— Встаньте. Заспокойтесь. Що у вас тут діється?

Пані потонула в сльозах.

Підвів, посадив на якусь скриню й голублячи давав виплакати на своїх грудях.

У неї був пругкий, гарячий стан. Пишні коси розвіялись і вкрили його.

— Отруюсь!... — захльобувалась.

Було шкода. Ще дужче тиснув і електрично проймався теплом її грудей. Втішаючи, торкнувся щокою її. Війнуло прикрим запахом пудри. Одхиливсь. Зів'яле обличчя неостак було красиве, але вся м'ясива постать вабила.

Її рука навіть стискала його руку.

— Звірюка! — обурювалась, — хотів, щоб останні копійки віддала на карти... Ах! Немає нещаснішої жінки в світі...

І знову заллялась сльозами, — але через хвилину ласкаво глянула.

— Дякую панові, що заступились.

— Не „пан“, а „товариш“ — хотів перебить, але стояв здаля й ніби слухав скарги.

Правильний ніс. Ще грає кров на щоках. Була певно наливна, поки революція не пом'яла...

Теліпається підборіддя...

— Вибачте, я мушу йти зацікавитися.

— Зацікавиться! Прошу, прошу, пана. Дуже дякую!

Й так вдячно глянула, що Василь аж поцілував піднесену руку.

— До побачення... Вибачте... — замимрив, заплутавсь біля порога, а в сінцях вже розсердивсь, — сплюнув.

— Чорт! Надало ще панські лапи лизати.

І знову сплюнув. Пригадалось, що її тендітна рука похожа на черевце голого горобця.

Крутнувся від обурення, жбурнув книжкою, — вийшов

Через кілька днів, коли читав — постукало в стіну.

— Чи пан Василь вдома?

— Вдома. А що?

— То прошу до мене на хвилю.

Чогось пішов.

— Прошу випити зі мною шклянку гербати. Так сумно одній, так сумно... Ви-ж розумієте?

Він розумів. У неї був пишний бюст і широке декольте. На столі парував чай, здобні пундики...

— Ех, чорт - би його забрав, — не те, що житні сухарі!

Приємно смакував. Пані підливала в чай якогось вина, потім окремо чокались чарочками. Її оголена рука підносилась під самий його ніс.

Солоденько туманило.

Оповідала, що з першого разу відчула до нього прихильність. У нього чуле серце, — за це вона його поважає й любить, як свого сина. У неї - ж такий син є в Польщі.

— Певно в армії?

— Так, в армії був.

„Мабуть добрий сукин син“, — мало не вирвалось, але закусив коржиком.

У неї і маєток є в Польщі. Там брати хазяйнують, а їх тут революція захопила.

Ах, натерпілася - ж! Мали власний будинок у Житомирі. Тепер пограбований, зруйнований, — ледве з душами вирвалися. А тепер останні крихти проживають.

— Останні?! — Бреше! — стукало в голову.

А найбільше її лихо — це жити з таким чоловіком. Піячить, програє...

— А́дже в Опродкомі добре заробляє?!

— То що? Ото тільки пайку, коли не коли принесе, а то все віє на проституток.

— У - ух! — скрикнув огидливо. — Розвід і на всі чотирі сторони його.

— Я так і хочу, моє серце! Коли-б які документи та в Польщу.

Василь пообіцяв допомогти в розводі.

А на прощання пані Більська погладила його по голові:

— Мій добрий Васильку, — заходьте!

Коли Василь знову почув за стіною пінявий дует — він повільно ввійшов.

— А вам якого дзябла тут треба? — галасуючи напавсь Більський.

— Треба побачить, як ви розправляєтесь тут кулаками.

— Геть з моєї квартирі, геть! Не ваше діло.

— Товаришу! — тупнув Василь. — Моє діло присадить вас так, щоб не діждали більше встать. Я вас в чека відправляю. Розправляйтесь? Шахрувать в Опродкомах? Я знаю, хто ви такий.

— Але - ж, товаришу, товаришу!...

— Доволі!

Більський схопив кашкета й шмигнув у двері. Все затихло. Василь переможно — обурений ходив.

— Ви комуніст? — запитала несміло.

— Я не комуніст, але якщо до чого — теж можу показати...

Він заспокоївсь і повчаючи казав:

— Найкраще вам взяти підписку на розвід і більш ні на очі його

Пані Більська згоджувалась, але ж тоді вона лишиться беззахисною. Та чи й зможе переїхати у Польщу?

Василь обіцяв всяку практичну пораду й допомогу.

І пані Більська безмірно була вдячна.

— Який він у неї дужий, сміливий... Любий Василько!

Вона його любить, як свого сина, — і як мати огорнула за шию, а він пірнув головою в груди й мимохіть оповив стан.

Цілувала, як мати, а він її відхиляв на канапі.

Була певна, що чоловік наніч не прийде. Боялась сама залишитись.

Василь згодився.

Ліг поруч на м'якій постелі. Був гордо нахнений, що колишня недосяжна пані, як поміщиця з його села — тепер з ним поруч, приймає гарячим тілом. Тремтів...

По-матерньому охопила, стисла...
— Ядзя! — зірвалося з уст.

Більський дав дружині підписку на розвід за п'ять золотих десятків, до них ще докрав золотих річей — і зник.

Василь став справжнім господарем у квартирі Більських. Почував себе шляхетним паном. Користувався окремим кабінетом, оздобленим порнографічними малюнками, носив прасовані сорочки й пошив „галіфе“ Ядзя часто його парфумила, закручувала вуса...

В квартирі майже все робила двірникова жінка. Пані Більська була неостак убога, як скаржилася спочатку.

Василь розумів психологію пана й робив висновок: кожний незаможник, зробившись паном—стане завзятим контр-революціонером. Так буття визначає свідомість. Але - ж він пам'ятає про своє походження й лишиться непідкупним. Це лише тимчасово, поки вирядить її за кордон. Сердечна жінка!..

Не поспішаючись, Василь довідувався в інституціях як і що, але у всьому Ядзя мала більше досвіду і звязків. Кожний день приходила й скаржилася, що бракує якого-небудь документа. Нарешті, сповістила, що на своє прізвище не одержить перепустки. Довго радились і кінець-кінцем Василь згодився записатися в ЗАГС'ї.

Можливо, що коли вона це обґрунтує в Польщі—тоді й він приїде до неї й житимуть щасливо. Василь навіть уявляв себе господарем у величезному домові; він посідає на семистах десятинах, отари худоби, наймити... Він їде з панею Ядзею фаетоном... Трохи стара... Але ж він скоро зійдеться з чудовою панянкою...

Раював. Та вголос не насмівлювався сказати ні собі ні Ядзі, — це, мовляв, так собі, вигадки.

Але минав час, а перепустки не було.

Василь почав губити надію вирядити її, а тим більше самому бути в Польщі. Десь підсвідомо вже наростало роздратування, але розважавсь: шляхетна - ж пані. За нею колись плазували десятки джентльменів, вона так багатьох зводила з розуму, й мислилась недосяжною. А тепер - же його, — така близька! Ніжне, ніжне біле тіло. Надзвичайно чепурна. Разом із тим, які чулі струни людяности! І колись обдаровувала служниць і от тепер допомагає бідній дівчинці. А його - ж як кохає! Здатна всім послу-

гувати. Позатим, — яка горда свого їм'я — цього так бракує сірій масі. Було сказав звичайно: „Ядзю, подай!“ І враз спалахнула: „Можете мене попрохати, а не наказувати“... — Так. Вона для нього цінність Мусить берегти. Скоро вродилась надія на виїзд. Ядзя найшла для Василя посаду в митниці на польському кордоні. Через кілька часу вони, реалізувавши де-які речі, виїхали.

Нова посада Василя не вдовольняла. Його суто-канцелярські обов'язки не давали йому можливості ділитись контрабандою, як це робили інші співробітники. А матеріяльне становище робилось скрутним.

— Ти не практичний. Ти не маєш мужности. Ти... ти просто хлоп, — докоряла Ядзя.

Тоді Василя розбирала лють:

— Я не шахрував і не шахруватиму, як твій чоловік. А що я з хлопів — то приймаю собі тільки за честь. Хлопи не втратили ще людської гідности, а пани втратили. Пани — гниль. Пані Ядзя не вміє зварить супу, пані Ядзя не підмете кімнати...

— Бо я тобі не бидло.

— І я-ж тобі, голубонько, не бидло, щоб ти їздила по мені.

— Ах... ах! Коли-б як-небудь мені в Польщу скоріш!... — гістерично заходилась Ядзя.

Коли-б справді скоріш її в Польщу — думав і Василь. — Де-ж таки! Сидить на шиї, а ти її постачай. Купуй білу булку, бо вона зроду чорного хіба на їла. Найми служницю — бо їй треба по три години перед люстром висіджувать... І як тільки він міг себе довести до такого життя? — А там інститут пропадає.

— Ні, Ядзю, я більше тут не можу! Ти собі як хочеш, а я поїду до Києва.

— Що? — скрикнула вовчицею, — обплутав, обдузив, одбив чоловіка, розтринькав добро, — тепер кидаєш?! Не діждеш. Я твоя законна жінка. Отрую. Задушу!..

Василь остовпів. Прикро відчув нахабство, але не насмілювався суперечити: скажена, — чого не зробить?

Через кілька днів він знову лагідно підійшов: — Ядзю! Нам треба щось думати. Грошей нема. А хто знає коли воно замерзне. Я знаю таке місце, що можна - б по - сухому перейти. Якби ти згодились — я провів - би. Подумай.

І Ядзя подумавши — згодилась.

Була темна осіння ніч.

Василь проводив Ядзю.

Ані зірки, ні блиску, лише страшні привиди.

Завмираючи дряпались. Вороже сичало листя.

Серце чекало за кожним кущем вартового.

Василь давно вже згубив певність напрямку.

Скоро в'язко зачвакали черевики. Слизилась холодна вода.

За кожним кроком все глибше вгрузали в багно ноги.

Ляскіт ходи зворошував ворожу пітьму.

Враз постріл.

— Лягай!

Ядзя впала ниць у багнюку, а поруч Василь.

Затупотіло: бах, бах!...

Запаморочені лежали.

Тупіт наблизивсь. Голоси з пітьми:

— Виходь, сволото! Виходь!... Заб'ю, як собаку...

Замерли. Вогні пострілів сягали просто в багно. Блиснув лихтар.

Хтось загукав.

Обоє майже з головами вгрузли. Пропали!

На щастя кроки стали віддалятися.

Василь відчув, як розширились груди, а до них просякнула грязюка.

Поруч Ядзя цокотіла зубами.

Уявив: мов порося в багні.

Наростала лють:

— Заради цієї потвори ризикує життям?

К чорту! А, коли-б щасливо повернутись.

Вчувався відгомін далекої розмови.

З великим зусиллям став вибиратись.

Здавалось: грязюка засмоктала все нутро, затопила душу.

Обважнілий сів. Хотілось вити й вити у пільму.

Почала брѣохатись Ядзя.

Хотів кинутись з гарчанням, гризти, як собака за морду свиню, — але підвівсь.

Налагодивсь іти.

— Може разом? — прошипіло.

— Іди! — хотів додати „к чорту“, — але рвонув ногу й почапав у пільму.

Коли земля вбралася снігом — Василь і сам блідий, мов сніг, їхав залізницею до Києва. За місяць пропасниця його чимало спала. Але й хворість і бруд — все лишилось там позаду в лісах Полісся, в багні....

Тепер було легко, біло, ясно й просторно.

Сягав з вагона зором на поля, а думками геть аж за обрій.

Припало село у долині, неначе зайча. Жевріє в ранішій сонцем снігова покрівля. Димить там,

там... І в його над хатом дим. Віконця визи-
рають спід загати, всміхаються... А в хаті!..

Темно, пара, цебри, горщики, солома, дрантя...

Піч зяє вогневим нутром. Сіре, зморшкувате
обличчя матері, зчорнілий батько... Браток —
школяр лахмітний в широчезних халявах за
столом солить картоплю, підчитує...

Рипають двері в хліві. То сестра вицяпала
шклянку молока...

Жує соломі корівка, труситься гніденький в
дірявому хліві...

Ех, село, село!

Добре хоч панів кишнули, — все - ж і батькові
з півтори десятинки. І школа - ж у панському...

Жах! Сором! Невже він хотів бути паном!

Ух, проклятуша душа! Сидіти в Польщі, за-
мишлятись злиднями, гнітити брата — злидаря
галичанина, нищити свою культуру... Повіси-
тись!.. Ні! Буде жити і вчитись... Буде боро-
тися за визволення злидарів.

Так. І минулі помилки хай будуть в науку.
Добре - б у партію... В партії дисципліна.
Еге - ж, у партії дисципліна.

В інституті життя. Семінари, доповіді...

Молодь хвилює, змагається. А Василь неначе
чужий, неначе гниляк упав у свіжу течію. Його
ніхто не помічає. Було прикро. Не знав за що
взятися.

Записавсь у марксівський гурток.

Ні. Він таки одужає, розів'є свідомість, і сам
стане живим струмком бурхливого потоку.

Надія живила.

Але несподівано одного ранку, коли ще роз-
брав теплий сон — у двері стук.

— Хто там?

— Я, Васильку!

„Ядзя?!“ — неначе чорні хвилі зворухнулись.
Увійшла в чорному, в'яла, пом'ята.

— Чого ти тут?

— Прости... Не можу, не можу без тебе!
Коханий!..

Оповила шию й поллялись сльози.

Був збентежений вкрай. Хіба добувають віку
з отакою старчихою! Защеміло.

Сидів роздягнутий на ліжку без думок, без
наміру.

Була в Польщі. Не доїхала до родичів — не
могла пережити розлуки. Йшла на певну смерть.
Позбулася й грошей, і документів. Тепер хоч
умерти біля нього.

— Ну чого, чого такий непривітний? Не ко-
хаєш Ядзю?

„Ядзю“?! — Це війнуло російським „яд“.

— Не сподівався на тебе...

Василь безвільно погодився.

Минали миршаві дні. Очікував розв'язки.

Ядзя щось непевно поводитись. Зникала на
цілий день, — вертала збентеженою. Було ці-
лує, — раптом замислиться, зблідне й горнеться,
тримтючи.

Казала, що підшукує для нього посаду.

Було — йшли разом.

— Почекай! — сама зникла в будинку чека.

Вийшла збентеженою.

— Чого ти ходила?

— Тут у мене знайома. Обіцяла порекомен-
дувати тебе.

— На біса мені її рекомендація?

Мотав на вуса.

„Маскує. Мучить диявол. Всі пани дияволи, інтригани, егоїсти...

Тварюка! От-же тягається, як стерво. Жир бує, насолоди їй...”

Тримала під руку.

Раптом божевільно :

— Він! Він!

В будьоновці майнула мужня постать військового.

Василь не встиг зиркнути, як штовхнула його неприємно - падаючим тілом.

Ледве затримав.

— Візник!

Мов дурень заметушивсь у загадковому колі. Звечоріло. Ядзя лежала в ліжку блідою.

— Скажи, він твій любовник?

— Ні, ні, коханий... Я не знаю..., Не можу...

„Коханий“!.. Чорт-би її забрав разом із любовниками. Крути — хай тут скрутишся!..

Плюнув у думках, — налагодився йти.

— Коханий! Не йди, не йди. Я боюся...

— Якого біса буду йолопом стирчать?... Заварюй, тут що хочеш, тільки до мене не чіпляйся.

— Коханий! Я все розкажу. Сядь, сядь... Я боюся...

Сів. Тримтіла, як мокре кошеня. Пригадалась ніч у багні.

Оповідала. В Польщі її було заарештовано, бо не мала документів про походження. Хотіли відрядити в концтабор, але вона згодилась стати на службу до польського повстанського штабу. Дали завдання вбити або потруїти голову Київського ДПУ й командира дивізії. Згодилась. Хотіла його, Василя, бачити. Але щоб вернутись у Польщу, вона мусить те зро-

бити. Вона вже бачилась в одній громаді з командиром. Піднесла йому отруйну цигарку — та він ніби ненароком переломив — викинув. Сьогодні ото з ним зустрілась. Він так убивчо глянув... Він все знає. Пропала!

— Я боюся... боюся, Васильку!..

Василь не ворохнувся. Він слухав, як у грудях у нього кричав якийсь дикий голос: „А - а панувать?!... Знов батька гризти?!...“

Вона лежала в пітьмі, як чорна гадюка.

Хотів зубами за горло, щоб крутилась, харчала. Бахнуть обухом, щоб хряснув баняк.

Панувала чорна, жорстока тиша.

І вмить Василь скочив кулею — грюкнув вороже дверима,

Майже біг улицею охоплений помстою:

„Завиєш, як бахне чекіст!“...

Але що - раз був розважніший:

„Ха - ха... Гниле одоробало. Погляду злякалась... А мене таки любить“

І за кілька кварталів до ДПУ — повернув.

— Не можу! Та й взагалі: що я можу?

В кімнаті темно.

Цокнув електрику, й миттю кинулось ввічине обличчя Ядзине.

„Отруїлась“.

Підійшов до ліжка.

— Так.

І зараз підріс, одужав:

— Туди тобі й дорога! — зірвалось з душі.

Київ

ЧЕРЕМОШ

У великому місті, серед степів, —
Як на серце насунеться сум, —
Я чую твій рокіт, твій вільний спів,
Чую твій вічний шум.
З льодових верховин Чорногори
В романтичнім, дикім краю,
Несеш ти на доли гуцульське горе
І вічну тугу свою.
А в тій тузі, в великому смутку,
Я впізнаю і ловлю
І спогади друзів, і ту незабутню
Молодість буйну мою.
Я нудьгую без неї, як хатній вазон,
Що листки простягає до світла, —
До тебе що - ночі летить мій сон,
Гуцуліє привітна!
Я не знаю, що значить твоє їм'я...
І ніде не знайду в словнику; —
Але думу твою добре вгадую я,
Рідну, глибоку таку.

В РОБІТНИЧІЙ ГУЩІ

I

Хомка був поліщук. Це було таким-же фактом, як і те, що його чотирьокутна присадкувата постать виявляла всі ознаки впертості.

Глибоко над життям він не задумувався, проте, думав чимало, ще тоді, як зоряними ночами спускав дерево по Дніпру на плотах.

Ох, ночі темні! Зорі падали мало не в рот Хомці, десь у головах під здоровими сосновими ступами гурчала темна вода, а на плоту так затишно було смалити цигарку, вдивляючись на вогники ватри.

— Варили чай, голосно спльовували, аж луна стлалась над водою.

Коли-б у Хомки, крім упертості, не було більш нічого, може-б він і після демобілізації був поліщуком і пив-би Дніпрові зорі. Але в нього було ще жадібне нутро: він обома руками загрибав-би життя і всі його принади, що за війни довелось йому хоч здаля, а бачити. Тому, демобілізувавшись, лишився Хома у великім місті на дров'янім складі.

Тоді він був здоровий, як бугай, парубок і здорово щіпався. — Про це добре пам'ятала Гашка, дарма що пройшло з того часу п'ять років.

Як хороше було їм удвох гуляти на го-мінкім Хрещатикові. — Гашка забувала в той

час і рідну Горбулівку, де такі високі маки у городах, і накрашану бариню, що лаятиме свою горничну за пізню гулянку, — аж самовар нікому було ставити.

Бирката Гашка, що вміла прочитати всі вівіски на Хрещатикові й носила крахмеляну панську одержу, для Хомки була першим кроком його досягнень: не раз зі стосів свіжо-рубаної запашної деревини виринало перед ним її лукаве личко.

— Це п'ять років назад... Ого, за цей час мрії Хомчини почали здійснюватись: він загібав... Гашку взяв, — неначе-б настоящою людиною став. Служив уже на заводі солодовіщиком. Жив у буржуйському домові: — гарну кімнату йому дали, — спав на м'ягкім плюшовім дивані.

І поволі зоряні ночі на Дніпрі почали зникати з Хомчиної пам'яті, а Гашка у заводськiм гаморі забула, в якій бік перевесло крутять.

Голова її журилась вже тим, що треба на базар піти, дітям платтячка справити, та й себе й чоловіка зодягти і до празників продукти приготувити; а найгірше журилась Гаша, що її Хомка щось не той став...

II

Дні текли такі короткі, діловиті. Не бачив вже Хомка ні блакитного неба над собою, ні зеленої околиці. — Та хіба їх знати в заводськiм районі. Тут все покривав людськiй гамір і його інтереси.

Раненько біжи на завод і працюй у сирім підвалі до години четвертої, а як спішка велика, то й дві зміни підряд попрацюєш. У двір

Вийдеш, чи на вулицю, — люду, як комашні, і всі спішать, крутяться, і стільки діла у всіх, таке життя вертке, — є на що подивитись, про що побалакати.

— Чи тут до неба, до зеленої околиці?..

А проте життя пристрасне. Ще більш спокуювало воно пожадливу Хомчину натуру. Брала його нетерплячка: щось-то довго не може він упитися життєвим хмілем...

Завод гудів усіма відділами. Хомка кидав, аж піт лився, лопатою солод. І тільки иноді втирав чоло й голосно спльовував.

Кілька годин меткої безупинної роботи вибивали з його голови власні переживання, споріднювали його істоту з життям цієї великої зажерливої тварюки, що зауряд ковтала зерно — дрова, воду — вугіль і людську силу, а натомиць випльовувала через двері формовочної потоки біленького, акуратно загорненого в маленькі пакуночки продукту.

І тоді Хомка починав думати про завком, про ком'ячейку, про робітників та робітничий день. В голові йому роїлись нові думки, зовсім незвичайні. Він і не догадувався, що це він починає вглиб життя думати.

— Сьогодні буде знову зібрання у завкомі.

Що там за справа? Говорять, говорять щось на тих зібраннях — невідомо й на що. Проте Хомка піде й постарається докопатися в промовах потрібного йому змісту.

III

День проходив, як і інші: чітко та розмірено.

За чверть години до четвертої голова фабзавкому обійшов усі відділи заводу й опові-

стив, щоб після шабашки йти просто в контору на збори.

— Про що там ще? — спитав старий сторож Шмалько, скручуючи цигарку.

— Там скажуть, — коротко кинув голова, подумав і сплюнув, — прийдеш, — довідаєшся.

І рівно в десять хвилин на п'яту перша зміна була в кімнаті фабзавкому: темна проз-одежа формовщиць, чорні обличчя кочегарів та ковалів допитливо розглядали товариша з райпаркому з портфейлем під пахвою. А той говорив, аж слина йому бризкала:

— Товариші! Капіталісти гнітять повсюди робітників. Товариші, робітники гниють у капіталістичних в'язницях. Наш обов'язок, товариші... цього вимагає солідарність зі всесвітнім пролетаріатом, — до цього кличе Модр, — прозорі, крапельки котились на червоне сукно в душній кімнаті.

Натовп зосереджено слухав: хто дальший — спірався на спину переднім, хто запізнився — слухав з дверей.

... — Ви сами тут повинні обговорити, в якій формі зробити цю допомогу, — скінчив промову і скинув шапку зі спітнілого чола.

Жах катування у капіталістичних в'язницях стояв ув очах примовклих слухачів.

— Що ж тут довго міркувати, — розірвав тишу голова зборів (за чергою головували — в активність утягали) — ви всі, товариші, тут чули, що казав нам... от... товариш.

Голова — вперше голова — і говорив перші промови. Він червонів з натуги, смакав непокірне слово й, зневірившись піймати його язиком, хапав руками, — звук, що робота рук

вимагає. Отож махнув він разів зо три кулаками й слова — за чуб :

— Постановим одрахувать один день заробітку... треба ж дати допомогу... наші ж брати — робітники ..

Хомка слухав всією своєю першобутною натурою нові слова товариша з райпаркому.

— Ну що-ж, куди не йшло! Один день — не біда. Як дать, так дать, — гукнув він, немов у Дніпріві простори, — що ж справді довго думать. Люди ж страждають.

В кімнаті коливнулось — д а т ь .

— Воно - то, дать можна, — виступив амбарщик, — та куди воно піде? Щоб кому не на галіфе та не на обновки.

Обличчя першої зміни розплилося в одну усмішку.

Хомчине безмежне нутро й собі захвилювалось :

А справді, дать їм „стервам“, а вони з баришнями на резинках проїздять !?

Слово „стерва“ залюбки зривалось у Хомчиній голові і на устах, а „баришні“ вже давно були для нього спокую.

В кімнаті коливнулось, — не д а т ь . . .

Становище зробилось критичним.

Гнівню блиснула очима гаряча товаришка з ячейки Кашкина :

— Сором нам, робітникам, мати сумніви у наших товаришах - партійцях.

— Товариші, гроші будуть узяті на учот, видадуть розписку. В газетах друкують листи закордонних робітників, що одержали допомогу. Це перевірити можна, — збентежено доводив голова ячейки, а в думках :

— Скандал, що скажуть у райпаркомі і... яка темнота, скільки тут роботи.

А старий Шмалько дав волю своєму бажанню сказати і пропищав, хапаючись:

— Що давать, пощо давать? Як я хочу добре діло... то ось у неділю відговівсь, купив будликів на п'ять копійок і заніс у допр, — і вже не чув себе за громовим реготом молодії зміни.

— Кому ж ти у допр заніс, — реготав Хомка, — там же самі ракли, спекулянти, бандити!

— От так поміг робітникам, — додав голова завкому.

Шмалько кліпнув віями і соромливо сховавсь за спину.

Електричним током бігло в натовпові: старцівська милостиня і дійсна поміч робітникам, робітничим інтересам.

В натовпові так само родиться велика істина.

Вона підсвідомими шляхами дійшла й до Хомчиної буйної голови. Ідучи на обід додому, він упевнено думав:

— Ми робітники на всім світі, ми вам покажем, ми грудьми всі стоїмо один за одного.

Хомці навіть затишно зробилось, що не він один, а ми — робітники на всім світі...

Він чув, що росте вище сосон при його дорозі.

Та не надовго...

IV

— Хома, куди ти? — питала як-найласкавіше Гашка.

Хомка пообідавши був захріп, а потім, одягнувши галіфе, чистив чоботи.

— Посидів би вдома, (Хомка скрипнув зубами), діти скучають без тебе, — тягнула ще

ласкавіше Гашка, а сама змахнула з очей сльози.

— Що ти присікалася до мене зі своїми дітьми разом, — скипів Хомка, — що ти мені на шию вішаєшся? Наплодила їх, а тепер я повинен сидіти біля твоєї спідниці, сяку раз - таку твою... — підкинув Хомка ногою малу Клаву, що підвела до тата перелякане личко.

— Щоб ти здохла, стерва, — кинув він жінці і, нап'явши френча, гупнув дверима з того боку, тільки чути було його важку ходу по довгому коридору бувшого буржуйського, а тепер робітничого будинку.

— Ну, так і я піду. Хай діти самі лишаються, чорт їх бери, — люто крикнула Гашка, вхопила хустку, якесь дрантя...

— Мамо! — і малі рученята вп'ялися в материну спідницю. Звірем обернулась Гашка, дала Клаві потилишника і під рев обох дітей сіла біля вікна, підперши голову.

Її серце краєв вигляд Хомчин: кирпата його пика у новім костюмові здавалася їй такою привабною:

Але не на нюю він дивиться, він побіг у нардім з дівками гуляти. Проклятий Хомка, прокляті байструки, куди вона з ними побіжить!

Гаша ридала на лутці скільки сліз ставало...

Може за яких півгодини виплакала вона всі сльози, з розпухлим носом взялась прибірати дитину в колисці й цілувала Клаву:

— Дитинко, моя любенька, проп'є батько знов получку, голодувати будемо.

.....

Хомці трохи шкода й дітей і жінки, та всю його натуру непереможньо тягло на гомінкі вулиці, в залюднений нардім.

Там при електричному світлі він весь вечір буде лузати насіння, курити цигарки з компанією хлопців та „баришень“. Буде так весело й приємно. Він буде пишатися новим френчем, а здійсметься завіса,—нажме свою підмальовану баришню, з якою сьогодні гуляє, за талію та й дивитиметься з насолодою на винниченківський „Базар“.

Ловко, стерви, розигрують!

Що жінка там плаче—Хомці й не втямку. Вдома йому все таке нудне та тихе, а він звик до руху й торохтіння заводу:

—Що ж, що жінка? Он і на зібраннях в конторі завжди кажуть просвіщатися. І що Гашка, кирпата морда, в грубих черевиках,—думав Хома,—кращу найдемо, нехай не задається,—й Хома ще дужче придушить свою сусідку вище талії так, що вона аж уміє:

—Хомушка, мучитель,—прошепоче баришню й надушить на Хомку плечем та ногою.

А після вистави вся компанія ще кудись на „пару пивей“ зайде,—єсть такі місця, Хомці добре знайомі.

V

Сьогодні Хома на „пару пивей“ не пішов. Він набачив у нардомі нову знайому, одну торговочку,—ну просто мореля!

—Дуже нам приємно з вами познайомиться,—викрашнявся Хомка,—якщо вам коли треба, так ви до нас просто на завод. В случаї там вижимки, або щось таке... Я там—дві слові,

і все буде враз, — і подав їй руку, як колись в офіцерів бачив.

— А ви там на заводі такі видаючі, що вас так ї послухають? — спустила очі торговочка.

Вся в кучериках і жовтих черевичках вона здавалася Хомці красунею „на повний фасон“:

— Говорять, батьки здорово торгують, ну й вона на базарі підробляє. От таку - б, — летить у Хомчиній голові. — Не те, що Гашка, — достав їй все в хату, а вона, мов та бариня...

— Коли такі красавиці, як ви з'являються, я ввесь завод (до ваших послуг, — мусів - би сказати Хома, але, присі—ей, він таки сказав) на ваше одолженіє. Я там у директора — права рука, — навертав він далі: — от прийде хто з робочих, приміром, грошей просить, я тільки чиркну ордера і — получай.

Хомка брехав, аж світа не бачив; він - же по писаному ні одної літери не тямив, і коли треба було, йому читала Гашка, яка ще в горничних навчилася, — хороша бариня трапилась.

А торговочка й не від тих, — запускала Хомці бісиків.

Для початку Хомка держав себе фертом: провів нову знайому додому, знай мов наших, ще трохи постояв під хвірткою та й пішов додому, весь повний рожевих надій: Якщо придбати за торговочкою капіталець, можна й оборот робить, от як на заводі. Ну, приміром, можна рундук одчинити, а потім хочі свій завод...

Вночі ж Гашка одержала „все своє одолженіє,“ — забула й сльози: Хомка був дуже ніжний. А на ранок була неділя і він купив нові черевички жінці й на платтячка дітям.

Гаша сяяла від гордошів, ідучи з чоловіком та Клавою з базару. Вона навіть задом стала крутити, як колись її бариня крутила. А заводом ішли як мога тихше: дивіться, мовляв, людоньки, яка статечна семья йде. Клава радісно щебетала.

Біля четвертої години у заводський сад зійшлися робітники з жінками з усієї території заводу.

Вийшла й Гаша з Хомкою. У Гаші на руках зосереджено дивилось немовля.

— Сідай, бабо, ноги простойш, — жартували жінки. Гаша сіла на край фонтану і встряла у бабську розмову: про борщ, про дітей, що не хтять їсти — одно гульки на умі; про те, як старий у церкву пішов, а стара хропла до обіда; як у дитини щось на задку вискочило, хто зна й що робити.

— Та ти стовчи цибулі з милом, та й приклади пластир, — сипалися поради, тріскало насіння, лиш мигтіли руки від долоні до рота.

(Це по лінії — „стара“.

А ось — „старий“):

З краю крокетного плацу під гілястими ялинами на ослоні сиділи чоловіки у нових піджачних костюмах. Курили цигарки, цвиркали і знехотя ліниво лузали насіння, позіхаючи після сну.

— Купив я кабанчика, такий нічого собі підсвинок, два карбованці дав, і щось - то не їсть, суча тварюка, — радився механик, спершись руками на широко розставлені коліна.

— А ви б йому преміяльних, так може - б поправився, — жартував хтось.

— Від преміяльних, як і від зверхурочних не жди поправки: все 'дно бумажки. Ви - б йому краще „продукту“ виписали з контори.

— Оце так-так. Чи порося-б поправилось, а хазяїн так — да, — жваво підхопив здоровий Ісаєнко й гоготнув, аж луна пішла садом.

Тихомрійно світило сонечко крізь зелений лист.

Від спогаду про „продукт“ всі закашляли й нюхнули повітря: чи не піти-б куди сполоснуть горло.

Хомка покрутивсь серед чоловіків, далі зморгнувсь із хлопцями і...

— На, Гаша, ключа, а я пройдуся трохи.

Гаша хитнулася, глянула на нові черевички й тихо проказала:

— Та не барися тільки.

Кольнуло Гашу під серце, як дитину годувала. Не скінчивши, відірвала її від грудей і подалася на шосе, аж земля горіла під нею.

Але йшла Гаша тихо, поважно, ніби Клаву шукаючи. Не хтіла, щоб її хвилювання помітили, щоб не посміялись, буває.

На плацу серед ялин підлітки в скраглі грали, а дорослі дивилися. Далі цибатий Ісаєнко й собі встряв у гру.

— Дядько, дивись, дядько хоче з нами грати, — стрибнув сопляк Жорка, що був від скраклів на почеснім віддаленні. — Дядько, ви-ж великий...

— Та ви просто в попа ціляйте, а то наробите мені свиней... скептично всовіщав Гришка, що саме мав почати від своєї партії.

— Пішов, пацан, краще від тебе грав... — паляця фурхнула аж загуло, — всю фігуру вибив.

Хлопчаки уважно покивали і змились на задній план, бо за Ісаєнком пристали інші „старі“, з молодших. Їм, як і Хомці, кортіло на

вулицю, та „стара“, ну й самі—не парубки - ж. То вже Хомка, розхрістана душа.

По саду розлігся різкий гомін.

Ще й не видко було, а всі знали, що то Гашка й Хомка Мозирські лаються, — завелися вже ради неділі.

— Я тебе навчу, стерва, як за мною бігати, розтаку твою, — греміла Хомчина утроба.

— А ти, мерзотнику, хоч-би людей пострамився. У самого діти, а він з хлопцями злигався дівчат крутить. Ти, сукин син, нас удома голодять лишаєш, а сам гроші у Бельський сад ходиш пропивать, — здавалося, що дрібний горох жбурляли по имбарю.

Неділешнє кіно запрацювало з швидкістю божевільною в секунду:

— Задери їй монатки, та всип, щоб не бігала за чоловіком по п'ятах, — гукали експанзивні „старі“.

— Щоб не заважала йому з дівками коловодитись, — ехидно доточували жінки.

На людях терпіти такий сором від власної жінки Хомка не міг, — схопив камінця і пошпурив у Гашчину голову:

— Мовчи, стерво!

Та камінець (ой держи його!) попав у голову... Хомчиної шостимісячної дитини, що була у Гаші на руках

— Убив, мерзотник, убив, — ревнула Гаша. Дитина зомліла.

— Доктора, доктора...

Всі примовкли. Хома подавсь додому. Хтось по доктора.

На цей раз кіно - фільма десь - то мала драматичний кінець.

— Ну, що? — це в доктора докторша, — живе?

— О, у Мозирських голови міцні, віддихалось та й байдуже.

— Але-ж це неможливо. Я більше не витримаю, заявлю в завком.

— Ат, не заводься краще.

Так само думав і цілий будинок, бо причаївся, навіть не чуть було звичайного грамофона з вікон. Лише Хомчин голос ще довго розлягався гидкими лайками з вікна другого поверху.

— Заведись з таким бандитом, сам по морді получиш, — захопувались щільно вікна.

VI

Гаша заявила у завком. Хто їй це нашептав, — вона то знала: прийшла, виказала всі свої біди.

— Що-ж ми йому зробимо, — сказали комітетчики, — поговоримо, часть получки даватимем.

Завкомові не дуже то хотілося заводитись із Хомкою. Ходила чутка, — з бандитами знюхався. Чи правда? А від такого чорта всього можна сподіватись.

Як довідавсь Хомка, що жінка у завком ходила, у неї під очима виросло два синяки.

Але Гашку взяв одчай:

— Хай уб'є, терпіти більш не можу.

Раз хлопці сказали, що Хомка жениться... на тій самій торговочці... адресу розказали.

Гаша ходила не при собі. Худа, діти теж зблідли, в хаті бракувало їжі й грошей.

— Нехай ви поздыхаете, — казав Хома і після кожної получки виражався й зникав із дому.

Гашку попередили, що Хомка сьогодні піде до торговчих батьків свататись. У неї всередині тряслося, мов у пропасниці.

Але вона не подавала знаку, як Хомка чистився, та він і не звертав на неї останній час уваги.

Райпарком засідав з приводу культ - роботи. Бігали подовж кону і нервово вистукували:

— Буржуазна культура, мов ті пранці, розкладає психіку робітників. Билися за свободу, а тепер, мов метелики, накинлись на гниле світло буржуазної культури: модна одежа, зачіска від парикмахера, уроки в танцкласі, флірт ріжноманітних марок... це пошесні хвороби на здоровім робочім тілі. Треба рятувати. Треба будувати пролетарську культуру.

І виносили резолюцію про відкриття клубу.

Саме в цей вечірній час Хомка, розминувшись із робочою стежкою, засідав у торговчих батьків.

Пишно закинув він ногу за ногу і добрехався вже до того місця, що він на заводі мало не директор, — таки директор, — і як то він на заводських резинках їздить.

Здорово здіймав куряву Хомка, неначе й зроду на селі не жив. — Старі любували майбутнім зятем.

А Гашка вся аж синя, з блідими губами, дивилась у вікно. Потім увірвалась метелицею в хату, а потім що було... трудно ї сказати.

— Паскудо, від живої жінки женишся, — дзвінко кричала Гашка.

Виявилось із дальшої промови, що Хомка брехло, жулик, що у нього діти, жінка; що він

лише солодовщик, мерзотник, стерво, паскуда. Потім кричали всі гуртом: Хомка з великим соромом вилетів із хати і лупцював Гашку по чім прийшлося всю дорогу додому.

А вдома

— Доктор, скоріше, Мозирський вдарив Гашку носком поміж ноги, в неї кровотеча...

Доктор миттю зібрав матеріял і подався на гору.

На ранок знала ком'ячейка.

Хомку викликали в завком.

Товаришка Кашкина вся тримтіла, дивлячись сірими блискучими очима на нього; сухотні плями розлилися в неї від щелепів аж по-під очі.

— Товаришу Мозирський, — почала вона придушеним від хвилювання голосом, — на вас поступила заява, що ви знущуєтесь зі своїх дітей й жінки, — й потекла гнівна промова по питаннях охматдиту.

Хомка похнюпивсь: Дніпрові зорі почали підморгувати йому.

— Товаришка Кашкина, звичайно, хвилюється, — гладив ниви голова ком'ячейки, — тим більше соромно вам, товаришу Мозирський, робити такі вчинки. Киньте насильство, — всовіщав він — в противнім разі пропонуємо притягти товариша Мозирського до товариського суду, — звернувся він до голови фабзавкому.

— Ти що - ж, Хомо, стиду на тебе нема чи що, отаке - о робить; чув, що тобі отут сказали, а то в случаї що полетиш із заводу.

Хомка виразно вчув, як гурчить Дніпро між стлупів...

— А між иншим половину грошей будемо жінці віддавати, поки не справишся, — голова

глянув запитливо на директора, — примічай, — кінчив він.

Голова завкому був дуже лютий, бо одержав перед цим зауваження від ком'ячейки про пасивність.

Хомка мовчки пішов у солодовню і з серцем шпурнув лопатою зерно в загородку.

Дніпрові зорі рішуче скучили за ним.

Але ж він за ними не скучив!.. Хомка гупнув ногою в долівку: всередині в його палахкотіла пожежа, рухалось риштовання складених ним досі життєвих планів.

Він би здорово розкулачив Гашку, чи пішов би з досади в нардім гулять. Та це було зараз неможливе, і Хома ясно вчув, що в'яне.

В суботу, після шабашки, рівно в десять хвилин на п'яту голова ком'ячейки докладав про відкриття робітничого клубу на заводі.

VII

Святкування відкриття клубу припало на передперше травня. Тому крім звичайного докладу постановлено було додати ще й літературно-музичну частину.

Жіноча половина ком'ячейки—організаторки—з розчервонілими обличчями ще загодя хвилювались від залі до контори.

Скільки старались підготувати дітвору до декламації, або молодь із струнним оркестром,—нічого не вдалось: дітвора соромилась, а оркестр аматорів хто в ліс, а хто по дрова.

Пріли, пріли, а потім: ні, нехай вже... Ванька тону не держе. Ще по вулиці увечері пройтись, награвуючи на балалайці.

Товариш Кукольжевський, заклавши руку за застіжку френча, а другу в кишеню галіфе, розмірено марширував по кону нової сцени, вимірюючи кроки від стіни до стіни, і розмірено - ж вичитував :

— Товариші, стілось - то літ назад відбулось перше міжнародне робітниче свято, — діловито вистукував він, — товариші, ми не могли його святкувати, бо нас душило наслідіє царату. Товариші, чорне ярмо царату звергнуте, і ми святкуєм робітниче свято, — лірично обірвав промовець, різко повернувся до слухачів й огненно глянув поверх голів. —

„Та капіталізм не спить. Міжнародній капітал наступає, як на зовнішніх і внутрішніх фронтах. Травневим святом ми повинні показати нашу солідаризацію з міжнародньою революцією“, — знову замарширував він, инколи поглядаючи поверх голів.

А голови вперто слухали і з грандіозних слів виловлювали для себе вузький та зрозумілий зміст: „Тепер пора робітнича“.

І добрішали серця від признання прав працюючої людини. І вже зовсім привітно здибали представників дитгородка, що сміливо кидали сміливі - ж, мов великі птахи, слова та обіцянки.

— Ач, свиньонок, так і чеше! Дивись, Гришка, от би тобі так. Твоїх же годків. . — кивав голова завкому до сина, а Гришка лише носом сьорбнув, образливо йому :

— Ну, підожди - ж, і я так буду, — і вже задивився на юну лєнінку, що балериною виробляла повітряні „па“.

— Ну, і як воно так наловчиться, де їх вчать, — захоплено дивувалась Гаша.

А з другої кімнати заgrimів духовий оркестр підшефної дивізії. На душі у всіх зробилось так бунтівниче, мов на морі. Хтілось щось самим зробити таке хороше.

Наче не все ще на святі сказане було.

Хомка осторонь, мов ягуар у клітці, дивився на свято, а нутро заgreбисте не давало й тут йому спокою:

— Піду, — рішав він, — казав Гомза - Наган: сьогодні засядуть на спускові на непманів...

VIII

Це все було три роки тому...

Тоді - ж таки директор наказав йому копати ями для... гігантів.

Хома копав. Цього разу дивна робота трапилась йому: ні для хазяїна, ні для директора, а для самих робітників.

Власне це й зворушило в поламаний Хомчиній натурі нові струни: мов не вірючи, ладнав він гіганти, записався в оркестр, в школу для дорослих, а коли перший раз майнув у повітрі над гігантами і відбув першу репетицію музики, — вчув, що на руїнах його старих планів вибудовується нова оселя.

О, тоді Хомка став здорово заgrібати. Та все вглиб. — Це було три роки тому...

Про це треба було - б багато чого оповісти, та то вже инша тема на инший раз, — кінчаємо.

IX

Хомка і після цього був жадний на життя. Та тепер хватав він його з иншого краю: воно розгорталося перед ним великою книгою, де так ясно було змальовано через що й чому.

Коли тепер траплялось Хомці йти гомінкою вулицею, вона не давила його своїми розкошами, не викликала пожадлиности. Він знав інший порядок життя, крім його блискучих приваб: дорогого одягу, резинок та „барисень“.

Скромно обсмикував Хома сорочку ззаду і спішив на збори Міськради, де він працював, як делегат від заводу, в секції житлової кооперації.

По дорозі снував він плани, як би Гашу трохи звільнити від роботи, щоб і вона — до клубу.

А ввечері, йдучи додому, підморгував Дніпровим зорям:

— Таки не здався вам!

Зорі соромливо кліпали віями.

Київ

МОЄ СЛОВО

Від лямпи теплий світлоплин
На моє похилене обличчя...
І знаю я — мені не личать
Тонкі офарблення хвилин,—
І знаю я, що є хтось інший
З музичним плесом у душі.
Чого-ж ти, смутку, затишів?
Мені не личить...

Плинь же, Плинь же
Від лямпи теплий світлоплин
На моє похилене обличчя.
В очах стоїть химерний вичад,
Думок розвітряна полинь...
Мені сномарити не довелося —
Куди мені!
Бо я визбирував колосся
На стерні.

Мого життя зелені роси
Ще й вогні
Пам'ятають ноги босі,
Змучені...

Уламки слів...

Чи то їм сила
Торкнутись витончених струн?
Вони не славлять злотних рун,
Чужі їм шовкові вітрила.

А де - ж було мені
Античних ліній взяти,
Коли я пас корів
І тато сильно били,
Хіба що той ремінь
І тіло, ним потяте,
Стоїть мені вгорі
Вогнем червонокрилим.

На чому зупинюсь...

Тих вражінь непривітних

Не втілиш у „красу“,

Не вийде з них сонет

У серці заскоруз

Біль чорний — не блакитний,

І я цей біль несу

І з нього — я поет!

Харків

У ТУМАНАХ

І

Над столицею тумани сизі, калюжі у вибоях і мжичка, ніби крізь сито. Сюди й туди по панелях човгають тисячі ніг у чоботях, у джимі, у галошах і без галош. Хтось спішить на посаду, комусь на лекцію треба не спізнитись, а ось селянин: його мабуть чекає величезна подорож по Наркоматах, управліннях, відділах, трестах і т. д. А на розі в тумані коштробате рештовання. За ним ховається будівнича гарячка. Сотні людей по цеглині з любов'ю вимуровують п'ятиповерховий будинок із сірого непорушного каміння.

Ідуть люди, підіймають очі догори, радісні і люті: скоро буде закінчено перший радянський будинок.

І летять з туманом у простір лайка та вереск безпритульних, занудний дзенькіт переповненого трамваю і нервова сирена автобусу.

Суне, пливе тисячеголосий натовп. Комашнею кишить. Сняться йому прибутки, підвищення платні, затишні вечори з блискучим самоваром, дружина - душка і (ах, что они делают!) українізація. Погрозливо гудуть автомотори, розбризкують калюжі і нервово кличуть - галасують сирени: дорогу, а ні — то смерть...

Спішить Янек, поспішає. Легким рухом пере-стрибує калюжі, рішуче прокладає собі дорогу в натовпі і знову губиться поміж шляп і каракулевих манто його сіренький кашкет. Він конче мусить своєчасно явитися в друкарню, бо сам же вчора крив хлопців за розхлябаність.

Та не тільки про це згадав Янек, секретар друкарського осередку.

Голова в нього проходний двір, через який пливають натовпи думок, висловів і дивовижних комсомольських планів.

Він рідко сміється, а саме тоді, коли чорнява Зіна, з наборного цеху, приходить в осередок в сірому халаті, бризне на нього синявою очей, швидко витре руку об халат і потисне нею Янекові коштрубаті пальці.

Думаєте — любов? Ні. Просто вона цехорг, весела активістка й щира товаришка.

З нею Янек оживає. Вона завжди якусь проблему висуне, а головне — весела, як уся друкарня в получку.

Сьогодні вона влетіла і ще з дверей:

— Що новенького, Янек?

— Нічого. — одрубує той.

Потім підводить очі від тезів, широко дивиться ними кудись, спочатку незадоволено, потім ніжно переводить їх на дівчину. Правда, вона перебила йому думку, оця буйна Зіна. Але то нічого...

Тоді Зіна робить спокійне сіре обличчя, холодним поглядом дивиться на нього й запитує так, наче в кімнаті нікого нема:

— О котрій завтра пропколектив?

— О другій, прошу не спізнюватись. Хлопцям в цеху скажи, щоб усі були.

А Колька - бузотьор несамовито декламував просто в обличчя Зіні:

„Стоїть Зіна на наборі,
Як куриця на заборі
Хемія, хемія, сугубая хемія“...

— Дайош газети, Янек— доскіпалась Зінка, одмахуючись від Кольки.

— Правда, що лєнінградці голосували проти резолюції з'їзду?

— Га? Що? Та невже? Дайош газету!

— Не тріпайсь ти, Капабланка! (Це осередковий шахматист).

— Не дарма співали колись — не вгаває Колька:

Славний город Ленинград
Всякой новой склоке рад..

— А ти як думаєш, Зінка?

— Звичайно на лінію центрального комітета російської комуністичної партії більшовиків, тому що лєнінградські товариші глибоко помиляються в селянській справі,— мітингувала Зіна, озираючись на Янека, поволі злазючи з ногами на стіл і стаючи в позу Наполеона під Ватерлоо.

— Знову, гад, мітинг розпочинаєш, — благуючи глянув їй у вічі Янек. — Киш зі столу!

— Товариші, нам затуляють рота, за що же боролись?— продовжує Зіна під регіт і оплески. — А тому я кінчаю й запитую: хто за те, що лєнінградські товариші зарвалися й впали в помилку?

Грім оплесків, сміх і Зіну вже тягнуть зі столу за руки, за ноги.

Тоді Янек підводиться, б'є лінейкою по столу й кричить:

— Тихіш, братва, не бузи! О другій завтра пропколектив. Чули? Так ото - ж.

— А хто керовник? — майже разом запитали всі.

— Анатоль Шахов, — незадоволено кинув Янек.

— Який? Який? Старий, молодий?.. — до-скіпались дівчата.

Зінка, почувши прізвище Шахова, зблідла, потім зашарилася.

— Невже він... Анатоль Шахов... Толя з блідим лицем... — вона схилилась над розкритою газетою і замріялась.

У вишневому цвіту повітове місто. За рікою старовинний парк і шумна комсомолія. Це було три роки тому.

І прийшов він — молодий, повний жартів, дотепів і юнацького вогню. Зінка член бюро повіткому. Вона горить в роботі, мріє про центр, про освіту, про далекі принадні робфаки і солодкий граніт наук. І було це тоді так просто, звичайно: гуляли банди по ярах. І часто під завивання вітру доводилося обходити місто, вартувати, заарештовувати, лежати в рівчаках, напружено тримати в руці наган і пильно вдивлятися в сіру нічну імлу.

Зінці що? Й вона з усіма. Та прийшло літо — сині вечори, тихо й м'яко в повітрі. Толя грав на піаніно „Яблучко“, розповідав про своє життя військове минуле, жартував.

А коли ніч синьою ковдрою окутувала місто, вони йшли в парк, що за річкою. Зморене тіло бажало насолоди і Зіна вперше познала кохання. Це було три роки тому...

Час летів. Уже осінь перемогла літо, загнала в безвість теплі ночі. Уже не ходила Зіна з Толькою в парк, що за річкою, не тривожили обивательський спокій згуки „Яблучка“: Толька отримав командировку в партійну школу.

— Прощай, — казала тоді Зінка, — тиснула руку, дивилася глибоко в Толіні очі і співала з усіма „Молоду Гвардію“, коли потяг рушав.

— Зустрінемось, — казав він, — а в тім усі ми під ЦК ходимо.

І сміялася, і були сльози на очах і надія на рожеве майбутнє.

Спочатку листи від Толі одержувала і йому писала. А потім замовк і наче крізь землю провалився.

Минулого року Зінка прибула в столицю, й стала за наборщицю в друкарні.

Згадувала про Толю лише тоді, коли їздила у пригородній посьолок до баби Горпини глянути на сина. Хороше таке жовтєня знайшлося...

А перед годиною він був тут. Вона могла його бачити. А завтра напевне зустріне“...

Хотілось закричати, чи то від болю, чи відрадості. Та різонув дзвінок повітря і сині та сірі халати з жартами й сміхом розбіглися по цехах.

Зінка бліда наче крейда також зігнулася над касою, літери замерехтіли в неї в очах, наче минулі пережиті дні.

В ячийці лишився Янек і напружено водив олівцем по паперу, видавляючи тези до чергового доклада.

По старому місто греміло грузовозами, дзенькало трамваями, цокало підковами, шелестіло шинами авто, шкірилося пузатими вітринами, нафарбованими повіями й проголошувало свою волю голосномовцями.

І стояв над усім сизий осінній туман.

II

— Де подівся той Толя? — запитувала вона себе, — це не той, що сиділа тоді з ним у паркові, в далекому повітовому місті... І зустрівся

якось не так, як слід-би. Чогось червонів і не розбереш: чи радів, чи сумував. Зникла вже в нього свіжість юнацтва, де його очі глибокі, запальні? Не світяться вони переливними вогнями. І чогось такий млявий, байдужий до всього, наче вже нічого не може його зацікавити, розважити. Уже тиждень, як керує пропколективом, буває в осередкові, а ніяк не зживеться з братвою.

Так думала Зінка, а братва з осередку вирішила:

— Кирпу гне, задавака...

Зрідка оживав Шахов. Тоді, коли згадував із Зінкою повітове місто, парк і буйні вечори в коммольському клубі.

І дізналася Зінка ще від нього, що він був на селі, секретарював у райкомі і що звідти його перекинули до міста, щоб трошки відпочив. Але більш нічого не могла дізнатися.

— Ой, щось не те, — думала Зінка і перед нею знову вставав образ Шахова три роки тому.

Тоді він завжди диспутував, хвилювався, робив запальні доповіді, горів та інших примушував горіти. А тепер...

Одного разу Зінка зустріла його на райзборах і здивувалась:

— Що з тобою, Шахов? У тебе такі червоні, хворі очі. Ти неначе не спав тиждень.

Тоді Толька криво посміхнувся і, нахилившись до Зінкиного обличчя, промовив:

— Брось, Зінко, жалкувати. Насточортіло все,—і пахнуло горілчаним перегаром,—все на світі ерунда!—додав і хитаючись покинув райзбори.

Зінку це наче ножем карбовнуло: як—піячити, кидати збори? За це - ж гнати з комсомолу треба але—

він батько її дитини, він—любий кучерявий Толя з вишневого повітового міста...

— Треба врятувати,—майнуло в голові,—може ще не пізно.

Стукало серце з перебоями, говорило про щось далеке, що не вернеться, й хотілось кинути, наздогнати Тольку—та зборів Зінка не покинула.

А Толька сидів у „Новій Баварії“ і слухав розхрістані звуки „Баядерки“ і пив, пив, пив...

Може сум хотів залити і порожнечу, що опанувала його. Так ніяк не залле. І на селі самогонка не допомогла. Був секретарем—зняли. Та й тільки. А тут знову лоботрясам азбучні істини призначили тлумачити.

А навкруги „Баядерка“...

— Ех, розтуди його в корінь...

Схилив кудлату голову активіст Шахов на стіл і пригадав:

Два роки тому його, молодого хлопця, послано на село. Запал, горіння, з вухами поринув він у збори, доклади, розмови. А одного разу, коли від його слів вогнем пашило на селян, один дядько просунувся до столу й спокійно промовив:

— І що ото ви нам говорите? Все рівно воно мимо вух іде. Яка там комунія, як чобіт немає...

Тоді був регіт поміж селян. А Толька думав:

— Де-ж ґрунт для роботи? На що мої знання, коли я не вмію бути корисним для селян, для революції. Ех, темрява!

Тоді захотілось, щоб хтось зрозумів. Так, просто, як людину. І була попівна, затаскана військовими, була любов, самогон...

Тоді його зняли і кинули в іншу округу. Там знову робота, бойові хлопці - комсомольці.

— Дайош колектив! — кричали на зборах.

І Толька жив цією мрією. Колектив був утворений та недовго проіснував він. Не мали хлопці того, що зветься базою, не мали підтримки з боку населення. Що запал юнацький — того - ж мало.

І загинув колектив, не встигнувши розквітнути. А натомість розквітла самогонщиця Настя...

Знов зняли...

Кулаком по столу:

— Дайош пива!

Дзенькнули пляшки. Хтось смачно виматюкався.

— Брось, парень, тосковать!

Підсіла до нього нафарбована лялька.

— Сам ведь пайош: і вся то наша життя угар... — Блиснули золотом зуби, а очі хитрі — зловісним огнем.

III

Прокинувся якось Шахов аж об обіді. Йому боліла голова, наче хто піском насипав. Та це не все. В убиральні йому довелося хватати зубами хустку, стиснуть її, щоб тільки не відчувати того пекучого болю...

— Значить амінь! Цього тільки й треба було чекати. Тепер точка... — промайнуло в голові.

Він повернувся до кімнати і погляд його впав на фотографію Зіни.

Ще вчора вона казала:

— Чи скоро, Толю, будемо жити вкупі? Уяви собі, як це буде гарно.

— Хіба вона знає, хороша, безтурботна Зінка, що я ганчірка, сміття?

Він ізгадав, як позавчора мліла вона в його обіймах і волосся йому піднялось догори.

— Що я зробив, паскуда!... А може ще з нею нічого не трапиться? Може обійдеться... А там Зіна, Вася, веселабратва, виробництво, — десь жевріла й гасла думка.

— А, к чорту все... Годі! — і згадав:

Була ніч. Осіння. Сумно. Гуляли бандити, налітали на міста.

Тоді і він і Зінка разом з іншими вартували, берегли спокій міста. З наганом у руці лежав у рівчаку на варті. З нього він стріляв панів ще в польську кампанію і ним же він врятував Зінку, коли на них якось напали бандити.

Так. То були великі дні. А тепер — він раптом витяг із кишені старого товариша й почав зводити курок.

— Можна? — почулося з-за дверей.

Толька опустив наган. На порозі стояв Янек і здивовано дивився на Толю.

— Здоров. Чого з наганом граєшся? А дай лишень гляну якого року.

Взяв револьвер з рук блілого Толі. Той стояв і гарячковими очима зі злістю дивився на Янека.

Та секретар осередку близько-близько підійшов до нього, глянув у вічі, обняв і посадив поруч із собою на ліжку. Були теплими й щирими міцні руки друкаря Янека.

— Кинь сумувати! — тихо та ніжно промовив він.

Це вже не суворий секретар, ні. Він знає — Шахов розвинений, розумний робітник, його треба зберегти для організації, — і каже далі:

— А тобі хлопці з осередку привітання передавали. Прохали, щоб заходив. Скучили там усі за тобою.

— Он як! А ти-ж не брешеш? — недовіжливо глянув Толька.

— Та чому-б мені брехати? Ось зараз ходім зі мною до клубу. Гарно в нас сьогодні там буде, — настоював Янек.

Тоді Толю прорвало:

— В клуб? К чорту! Та з'яєш ти, дисциплінований, хороший Янек, що я — венерик. До чорта в зуби мене треба відправити, а не в клуб. Ко-о-отись зі своїм клубом!

— Тю-тю, дурню! А лікарі-ж на що? Ходім зараз. Що там у тебе? Дурниця. Наука на що? З місяць полікуєшся й пройде. А ти слину розпустив.

Толя слухав і не вірив. Невже це вихід?

Якийсь місяць, а там знову здоров'я, радість, активна робота, Зіна, синеокий синок — Вася.

— Ге-ге-ге, чудачок-же ти, мій дорогий! Та це-ж не ганьба, це — біда. Не ти-ж перший, — тепло сміявся Янек.

Від його слів, незграбних, але ширих, Толі зробилось ніяково.

— Може й справді ще є порятунок. Не все-ж скінчено. — І він ще раз глянув у вічі Янека.

Потім узяв міцно Янекову руку й твердо:

— Я лікуюсь, але з умовою: ти братві а ні-ні. Щоб ніхто не знав, доки вилікуюсь. Згода?

— Та ясно, в чім же справа Давно-б так! — радів Янек, — а тепер до лікаря. Кроком руш! — і тихо спустив нагана в кишеню.

IV

Шахова не впізнати. Наче вдруге на світ народився.

Знову на зборах, засіданнях. З Янеком здружився. Між хлопцями завжди веселий, сміється. Дивувалася Зіна, раділа, цілувала. Говорила про життя спільне. Раділи хлопці:

— Дивись, братва, та він не такий вже поганий, як ми думали.

А Толя знову запалювався, горів, коли виступав на зборах.

Тільки коли згадував про хворобу — йому було боляче й сумно, упадав настрій, очі мутніли...

При зустрічі Зіна питала:

— Чого ти раптом, Толю, став не такий? То сумував, а тепер такий хороший став. А жити зі мною не хочеш. Що з тобою?

Він не казав їй, що з ним. Тільки солодким поцілунком відтягував справу. Мріяв про той час, коли вилікується і вже навіки з'єднається з Зіною. О, тоді їх ніхто не розлучить!

От і сьогодні він поспішає, нервується. Щоб скоротити путь сів ув автобус, з цікавістю розглядаючи публіку.

Поруч. такий симпатичний дідок, борідка гостренька, лагідненька.

Але що це: дідок скида шапку й дивлячись у вікно широко хреститься.

Автобус мчав мимо собору.

— От дикунство!

— Ех, коли-б цим автобусом влетіти в собор. От би патолочи православної наробив! — і аж зареготався від своїх думок.

Де-хто здивовано подививсь на Толю. Він підвівся й повернувся до виходу.

Ще раз глянув на широкі смуги, що лишили колеса автобусу й подумав про силу машини. Задавить вона все дике, все нікчемне.

На широких шкляних дверях, що в них шурхнув Шахов, чітко значилося :

ЛІКАР ПО ВЕНЕРИЧНИХ
І КОЖНИХ ХВОРОБАХ

Анатоль швидко піднімався на третій поверх. Три дзвінки.

Чемний лікар відчиняє двері. У нього великі окуляри на кінчику носа.

— Почекайте, товаришу, хвилинку. Зараз відпустю пацієнта.

Толя соромиться, червоніє й тихо говорить :

— Та я... Добре... Гаразд... Я почекаю.

Запалив цигарку й почав переглядати журнали, що лежали на столику в дожидальні. Серце в нього стукало часто й сильно.

Годинник чітко відбивав секунди.

— Прошу вас, товаришу! — спокійний голос лікаря.

Анатоль швидко підвівся, але зараз-же присів, наче під довбнею, що опустилась на голову :

З кабінету виходив пацієнт : Зінка...

Вона була бліда, як смерть. Краплини поту вкрили їй мармурове чоло.

— Ти... хора? — ледве вимовив Анатоль.

Відповіла, намагаючись бути веселою :

— Так, але в мене дурниця — просто маленьке запалення. Через тиждень буду й здорова. Іди-ж мерщій до лікаря, не турбуйсь.

Потім погладила його кучерявого чуба й вийшла з дожидальні.

Анатоль впав головою на розкритий журнал.

Лікар захвилювався:

— Що з вами? Зараз я нашатирного спирту.

— К чорту спирт! Я здоровий.

Встав іgrimнувши дверима зник.

— Хм... Дивно — подумав лікар і попростував до свого кабінету.

Шахов нічого круг себе не бачив. Він плентався, сам не знаючи куди.

Було порожньо і тоскно.

На вулиці хлопчик істерично викрикував:

— Закінчення XIV-го партз'їзду. „Правда“, „Комуніст“, „Ізвестія“! Промова Бухаріна. Ухили лєнінградської організації засуджено з'їздом!

Та Анатолєві було вже все рівно. Він ішов, несвідомо простуючи додому.

У дверях на зустріч Янек.

— А знаєш: тільки що Зінку в лікарню одвезли. Заслабла чогось трохи. Знаєш, гарна товаришка... А Васю дівчата однесли в ясла. Чого ти носа повісив? Кинь все к бісовій матері! Приходь на конференцію. Там, брат, жара! Учора до години ночі сиділи. З'їзд уже закінчився, — потім промовчав і додав урочисто: — Да-да, XIV-й з'їзд ВКП.

— Гаразд. Відпочину тільки трохи. Лікар дуже мучив.

Янек потиснув руку Шахову й швидко ви-йшов.

Толя, як підрізаний, упав на ліжку.

За вікном по-старому дзенькали трамваї, кричали сирени автобусів і галасували газетчики про закінчення з'їзду.

По-старому над містом висів туман і мов крізь дрібне сито сіяло мжичкою.

Янек збився з ніг. З ранку до ночі конференція, окрем, ЦК, різні наради, дискусії.

Опозиція лєнінградців сколихнула молодь і він мотався з осередку на осередок. Він ніяк не міг зрозуміти, чого треба тій опозиції, коли такий очевидний зріст промисловости, коли в них у друкарні поширюється виробництво, хлопцям збільшили платню й комсомолія втягається в активну господарчу роботу.

— Буза просто! — опрєділював він.

І впевнений в собі продовжував виступати, пояснювати, бігати на наради.

Він був звичайний робітник і для нього все було ясно.

Забігав він до Шахова, щось разів зо три, та дома його ніколи не заставав.

— Тиждень уже дома не ночує — говорили всі. — Повертається завжди ранком, п'яний, лається, в когось просить наган, иноді навіть плаче. А ввечері знов зникає.

Янек зрозумів, що для Шахова повороту нема й вирішив:

— Тоді, коли всяка сволота тлумачить про переродження партії, про упадочність в комсомолі, таких немилосердно треба гнати. Годі з барахлом панькатися!

— Завтра же ставлю на бюро справу про виключення. Точка!

А другого дня ранком, коли Янек готував матеріали до засідання бюро, телефонний дзвінок настирливо пролунав у нього над вухом.

— У телефона секретар осередку Н - ської друкарні.

— П'ятий район міліції. Слухайте :

Сьогодні о восьмій годині ранку член вашого осередку Анатоль Шахов кинувся під автобус що проходив біля собору. Записок ніяких не знайдено. Тіло відправлено до моргу.

З осередку була коротка відповідь Янека :

— Анатоля Шахова виключено з комсомолу. Ховайте за рахунок казни. Друкарні нема діла до Шахова. Все!

Тоді поклав трубку й замислився, вдивляючись у вікно, що виходило на міську площу.

Там ішли людські натовпи. Між хутром, сукном і каракулем Янек бачив червоні хустки робітниць, зосереджені постаті робітників.

Раптом пригадав Зіну; вона - ж напевне ще нічого не знає (вона не повинна зараз турбуватися). Узяв трубку, викликав робітничу лікарню й сказав :

— Товаришу лікарю, просимо до члена нашого осередку Зіни Сидоренкової нікого не пускати.

— Гаразд! — була суха відповідь.

А другого дня ввечері Янек заходив до Зіни. Вона лежала бліда й спокійна. Але очі в неї були червоні і на віях бриніли сльози.

— Тобі гірше, Зіночко? — нахилився Янек і погладив коштрубатою рукою її шовкове волосся. — Видужуй швидче. Тяжко мені без цехорга працювати.

Та вона нічого не відповіла. Тільки по виду покотилися срібні краплини і пальцем жовтим, як віск, вона вказала на столик :

Там лежала вечірня газета, красуючись відділом „Пригоди та злочини“.

Харків

КАЗКИ КОЛИСКОВІ

Десь на дальнім березі
квіти темно - сині,
Десь на дальнім березі
б'ється сонце - птах...
Спи, мій любий хлопчику,
мій маленький сину...
Синьою мережею —
казка золота.
В тім краю незнаному,
по - між тими квітами
Унорі підземній
жив похмурий кріт.
Сонце він ненавидів,
бо не бачив світла —
Темними очима
він дивись на світ.
Виліз хмуро вдосвіта, —
зуби — наче пили...
Та до птаха сонного
в темряві підкравсь.
Він — сліпий, він думав —
то пташині жили,
Й перегриз тенета —
чепкі стебла трав.

Розірвались пута —

Сонце - птах на волю!

Сонце - птах у небо!

полум'ям в блакить!..

В морі білі зайчики,

хвилі синім колом...

Десь на дальнім березі

кріт злосливий спить.

Йде зі сходу ранок,

лине здаля синій,

В блиску передранньому

так сонце - птах...

Спи, мій любий хлопчику,

мій маленький сину...

Синьою мережею —

казка золота.

II

Ходить вечір, бродить вечір,

В синім сумі зводить плечі,

Сіє спогади старечі,

Сіє синю ніч.

Упадають зорі - зерна

В темні хмаристі озера,

Розквітають сном химерним

Сині квіти - ніч.

За віконцем тьмяний морок —

Світла - сонця вічний ворог,

Щось шепоче, щось говорить —

Закликає ніч.

І ростуть махрові квіти,

Сині квіти пестить вітер...

Хоче все заповонити

В квітній пащі — ніч.

Та дзвенить роса ключами,
 Відмикає двері тьмяні...
 Полум'яними мечами
 Ранок ріже ніч.
 Тануть, падають росини,
 Умирають квіти сині, —
 Дзвонить гомоном пташиним
 Білий, білий день.

Харків

Синьою мережею — II

В дівчачій одежі, в дівчачій
 В синій сукні, в синій
 Угорі підсвічує
 Є синьою
 У пазлах зорі-зорець
 В темні хмари
 Розквітлоє сном хмари
 Сині квіти
 За віконцем темний морок
 Світає, сонце відриває
 Що не поє, що не поє
 Закликає
 І ростуть мазові квіти
 Сині квіти вистають
 Ходє все заповонити
 В квітній пани

ЗЕМЛЯ

Харитина аж присіла, сплеснула долонями, та й упала з голосінням на піл:

— Що - ти наробив, де твоя голова, п'яниця ти самоцвітний!.. Ой, горечко мені, горечко!

П'яна чоловікова постать, ніби зачарована, тупцювалась по хаті:

— А що я наробив? Що я наробив? — Нічого не наробив... раз Совети дають... А я що!.. Я хіба як?

— Божевільний, безглуздий, п'яниця, душогубець!.. — Жінка з відчаєм схопилась за голову. Очі їй заблискали злістю: — та ти знаєш, що ти насіння, зерно, хліб святий пропив? Хліб, що дали Совети на землю, на засів.

— А хіба то я? Дивись! Одчепись! Чого ти!

— Чого я? А ти чого! Уб'ю падлюку, як собаку... — Харитина схопила ціпок і з усієї сили ударила чоловіка по плечах, по руках, по шії...

— Ой, ти така! Це ти, Харитино!.. Б'єшся? — Омелько загойдався на ногах, потім п'яно переступив, простяг руку, щоб упіймати жінку. Та швидко одскочила, і він з усього зросту клюкнувся об долівку.

— Диви... Б'ється... Ти не дуже, а то...

— Мовчи, нещасний! — Харитина з призириством плюнула на безсиле п'яне тіло і мовчки сіла в куток.

— Против насіння!.. Що - ж тепер робити? Скільки вона ходила, просила, хлопотала, поби-валась, щоб здобути ті 12 пудів. На все літо занастала себе Андронові — бо хто - ж їм виоре? Це - ж вона цілий тиждень молила Ан-дрона, щоб тільки допоміг упорати ті дві деся-тині, — як навколюшки ставала, батеньком називала і тепер... тепер... інші господарі по-їдуть у поле; весело, дружно. Один по одному скільки око бачить, на всіх нивах, підуть, з по-вагом розсипаючи золоте зерно в чорну м'яку ріллю... Скрізь, скрізь, скільки око бачить... Тільки в них самотні дві нивці будуть сумно у зажурі чекати на зерно, на господаря. Дві нивці. Такі гарні. Такі милі. Одна біля баки, друга по - над старим межищем. Он за ту вона має десять днів одробити Андронові, а за цю — дванадцять. А за віщо? а за що?

А на що? Хіба - ж вона тепер буде жати ті гарненькі ниви? Хіба - ж вона буде підбирати ті золотенькі колосочки... А як не схоче — хіба не примусить Андрон, той багатій, неза-жера. Ой ти, боже мій, боже!

Хлипала в розпуці Харитина, п'яно щось бур-мотів Омелько у смутній цій маленькій, неща-сливій хаті.

— Га! А тож як! Комнезам! Советський! Ні — говорив я тобі, чоловіче: не зазіхай багато. Ой, не зазіхай багато! Сотворив господь бог нікчемним торбинником, то й знай своє місце. Знай своє місце, Омельку! Дурний — то і не тикайся, куди голова не несе. А то — куркуль! А то — мироїд! Жалоби в Совет. До Чека кур-куля! Розкулачить гнобителя! — А що маєш,

чоловіче? Загинув Андрон? Знищив Андрона? Ой ні — не такий Андрон! Андрона били — виніс Андрон. З Андрона знущались — витерпів Андрон. Андрона в гроб клали — встав Андрон. А тепер — стережись, чоловіче! Андрон не спустить. Ой, не спустить Андрон. Нижче травиці, тихше водиці ходить він. — А ти знаєш, що йому в серці, а ти чуєш, що йому пече, що його тисне, як обценьками, а ти думаєш, що Андрон ось так стоїть і в думках вимотує твої жили, мотузки плете на твою шию? Ой, Омельку, стережися, Омельку, непереможний комнезаме... Комнезамщик паскудний, власти Советської підпоро! Побачимо, що тобі закують, побачим, як ти тепер заспіваєш, яким голосочком, якої такої весільної! Ох ти - ж, головонько славна, телятко безвинне: з куркулем Андроном пропив засів. З гидким куркулем, мироїдом, крамольником, благочестивий комнезам пропив свою власть Советську! Спокусив, угнав у гріб чоловіка! А угнав! Угнав і гнати буду. Жили мотать буду, чоловіче, комнезамський, до гроба до самої ями. Андрон не забуде. Андрон жив, живе і буде жити. Та він тільки низенький тепер — нижче трави: тихенький — тихіший води. Та вогонь йому в грудях до неба, та вогонь йому пече, та вогонь йому наливає жили... Ой, стережися комнезаме, власти Советської опора!

А що - ж тепер, чоловіче, діять будеш? Може знов до Совета, а ну кажи? Знов до Совета? А ну, піди попробуй, — Не підеш, ну звичайно! А може до Андрона? — З щирою душею — ідіть, ідіть — милости просимо, честь вам і шана. Андрон не Советська власть, хе, хе! Андрон уміє прощати: тільки ти, чоловіче, не єрепенься—

однак засіву немає і не буде. Чуєш, нема і не буде! Що, ти може ще опиратися будеш? Андрон тебе розорив? Що - ж розорив — хіба Андрон каже — ні? Розорив — і навмисне. Андронові треба землі, щоб робити — а в Омелька вона лежить без діла, пропито засів. Ти тепер зрозумів. У Омелька земля без діла, а Андрон задихається на своїй прирівненій ділянці. От Андрон і пропив із тобою, власти Советської підпоро, твій засів, а тепер ти прийдеш до нього і скажеш: Андроне, бога ради візьми. Зайва вона мені. Непотрібна вона мені, їй - бо падлюка я, сміття, торбинник, п'яниця. Так - же? Це - ж ти стоїш без шапки, це - ж тебе я бачу? Що — що не сьогодні! То завтра прийдеш, післязавтра, а прийдеш. Прийдеш, Омельку — бо ступив не на той шлях. Не своїм шляхом пішов. Так то чоловіче...

— Той, йди вже вечеряти. Чуєш? Старий, а старий!...

— Га, що таке?

— Вечерять іди. Що там — молишся чи що?

— Молюся. — Ай, молюся!

Андрон зачинив конюшню, цокнув замком і поволі пішов до хати.

— Молюся? Ні, вже одмовився. Нехай тепер інші помоляться.

Харків

РОМАНТИЧНЕ

Упертися у тьму,
не йти, не зупинятись,

А так: розвіятись, в далекому
надхмар'ї,

Вечірнім холодком комусь обвіять
груди

І на устах останнім словом звянуть.

І на устах останнім словом
звянуть. —

щоб не почуть ні слів терпких
докору,

ні жалів вилитих з криниць сумних
кохання,

Ні тихої ходи безсилої покори.

ні кременю копит нестримних
пориваннів.

І тануть, тануть і беззвучним
бути,

Щоб не проснулась ні вечірня тиша,

ні сивий осокір, ні молоденький
дуб —

щоб тільки відгомін у сиву млу
сповитий

Гойдав розрублені листи
неясних дум.

Харків

ДОРОГИ РОЗХІДНІ

(Розділ повісти перший, сентиментальний)

Гарячим вітром прилетів
од батька лист.

Т. Осьмачка

... Це вже була середина моєї з усіма знайомости — з Андреем, Абрамом, Митькою Донцовом і Сусаною. Тітка Мотря була з нашого села — і це я під її, мовляв, рукою пробував .. Знайомість із Сусаною з'осібно.

У-помку :

— Я ще тоді купив був собі за три копійки руденьку з долоню завбільшки книжечку. Notes звалася — і на першій сторінці записав своє число :

— „12 юня 1917 р. я найнявся до пекарні П. І. Козуба, що на розі Преспекта й вулиці“.

Було :

— З хруском випростили дід спину, пристукнули моєю зеленою (я сам зробив) скринькою об цегляну підлогу, та й запитали про хазяїна :

— А де - ж хазяїн ?

В пекарні на той шанець була тільки якась „баришня“ — сама : щось робила біля уборошеного жолоба. Стріла нас очима, рухливі брови — світлі — розкинулись їй допитливо. Руки

були в тісті, — тож одним тільки пальцем прийняла з-над брів настирне пасмо вишневого волосся.

Але господар вийшов із бічних дверей метеличним кроком — підбіг та й незалежно порівнявся з дідом: цілим погруддям дід були вищі за його.

У школі я читав книгу про дядю Тома — як там чорних рабів купують... Дядя Том, бідний дядя Том! По тому, як запитав: „Так ето, дед, твой молодець?“ — отаким саме поглядом обкинув мене цікавий найомець. Говорив швидко, з оприском. Цигарку зручно держав — як папіряну іграшку — в непокійній пучці, надкусював її та й недбало гострим краєчком язика випльовував геть; а з носа випускав м'який дим, наче обдмухував пухнаті бульбашки кульбаби.

„Дед, дед“...

— Так ето, дед, твой молодець?

— Еге-ж, у пекарню приділить би...

А потім того не до речи взяли розповідати дід про крик свого серця — запобігливо — ганебно — старечі сльози бризкали з очей; а серце їм було велике, як їхня любов — як світ. Мені встид було очі показувати за діда: людина-дуб, людина-дужак у покорі.

У похилих літах були дід — за сімдесят рік переступило вже, та на голові кучерявився красовито сивий волос, високе чоло... „Не бийте чолом, дідусю, не бийте!“

Дід: „Батько його на хронті смерть получа, а хлопцеві-ж треба і чобіт і...“

— Батько його на хронті смерть получа, а хлопцеві-ж треба і чобіт і...

Чи я підніму лантух — поспитав мене найомець, та й ударив злегка долонею по лантусі,

як кабанця погладив, а тепле борошно пилякою пшикнуло крізь пальці.

— „П'ять пудів?!“ Проте я сказав таки на одчай душі — зрадив чи злякався — не знаю : — Як піддадуть, — чого - ж ! ?

Руки в мене були довгі та й діставали аж до халяв, вибровжених, червоних — наче я ще й тепер ходив у довгорукавим батьковим кожусі. Очі мої дивилися сторч. — Такий був я тоді...

Наслідком огляду мені було призначено одинацять карбованців на м - ць. — Я учинився наймитом у містї.

— Шануйся ж, Петре, — напучували мене дід перед моїм володарем уже: — ледачого нігде не люблять...

Потім того обернулись до „баришні“ та й почали знов розказувать про мене — що я боязкий, нігде не був, нерозбитний, бо тільки телята пас...

— Просю я вас, баришню, не обіжайте мого унука!

І вже відходячи дід говорили щось момотливо, наче :

... батько його на хронті смерть получа...

Взяв маленький Кошей Безсмертний та й стукнув гумовим закаблуком об цегляну підлогу — і гук пішов по підвалі — деь хряпнули двері, брязнула шибка ; відтак узяв обіруч за дві руки „баришню“, тернув об її бік і голосно сказав:

— Харош памошнік ? а ?

— „Хорош, хорош, хорош“ — хвилястим дзвоном калатало мені в висках : „де двері з підвалу ? де ? Дідусю ! я не хочу, не хочу, не хо...“

„Баришню“ відхилилась убік цілою своєю постаттю — красовито, і подивилася вона на

мене великими очима — у глиб моїх очей дивилась чи хоч намагалась піймати мої очі, бо я таки дивився сторч. Але я бачив знов: брови такі світлі, і тільки тонко пронизували їх темні стрілки — і в порухові тих стрілок стримувалось заповзяття, — знову в розліт стояли... Та ніс їй наче припух і мняко лиснів...

І лиця їй були наче поколошкані, може заспані. Ёге - ж, таки утомне щось вже позначилось їй на виду. Була й на літі, певне¹.

Цегла мені в підодшви пекла, — я не знав на яку ступити. Тож дуже зрадив, коли хазяїн сказав засукувати рукава та й помагати тісто місити. — А сам вийшов геть із пекарні.

І найперші слова, що їх я почув од Сусани — був голос: голос мене попервах уразив так, що я забувся, підвів очі й подивився. А потім уже вона мовила:

— Твій дід схожий на генерала, — я такого бачила на картині...

„Любі дідусю! Тільки ж генерали не ходять у таких штанях, як ви ходите — вилатані, як помережані, спереду і ззаду! Генерали не ходять і в таких сорочках полотняних, що вони від поту масні, як од лою!..“

Та нехай там що — а таки правдиві іскри... я пікся об Сусанині руки, коли ми місили тісто. І тоді я хватав обпеченими руками борошно.

Зрозуміла річ, це було від того, що це було перший раз. Попервах мені було дивно й те, що перед вікнами вимахували „штіблети“ та військові обмотки і довгими тіннями, як шаблями,

¹ Опісля я довідався, що Сусані (а це - ж була вона) полічили вже двадцять і один рік. Абрам був теж у її діб. Андрей був мого віку... (А в т о р)

ламались по кутках, по - під стелею; що вікна зачерпували зовсім незначну смужечку неба...

Сусана була гомонюча.

Поспитала мене:

— Ти з села? — І додала:

— Бо тільки в селі носять полотняні сорочки.

Я зашарівся від рожевої знадвору прозолоти (був підвечір) — що все ж діставала до нас у жолоб, і збрехнув:

— Це для роботи...

— Для роботи вона добра, — погодилася Сусана серйозно.

Не на третій, а другого - ж таки дня я позичив у тітки Мотрі п'ятдесят копійок і купив перкалеву (перкаль тоненькими смужечками) сорочку про свято¹.

Іще сказала мені тоді Сусана:

— У нас тут є Абрам і Андрей Косой, — так ти їх не бійся. Вони босяки...

— Абрам - брам, а Косой мотається колбасой, — засміялась вона і я тоді вперше побачив, що вона не така вже й доросла, як то здається на перший погляд.

Незабаром я довідався, що в бублешній пекарні П. І. Козуба єсть іще пекар, — Митька Донцов — людина спокійна і дивенно мовчуща. Як зустрів він мене запитанням за скільки я став і думкою у голос: „Однако, дешево!“ — так після того я від його ані словечка не чув у протязі кількох місяців... Сказать би німий — так ніт же!...

¹ Тітка Мотря зраділа, що я приїхав; потім вона мені що - неділі „ськала“. Вона московка, як і мої мати — тільки бездітна; а на місті, зрозуміла річ, нікого не мала, опріч мала тепер мене самого... (А в т о р).

Місивши я ввечері тісто, відбув свою раду і вдосвіта вже мав одпочивати: ліг на дерев'яну, що тонкими дощечками лушчала, кушетку.

І на сон знемагав тяжко і сон не брав мене: я нудьгував за домом; розмірїявся, рознудьгувався... Крізь сон чув, як біля печи порались Митька Донцов та тітка Мотря. Абрам торохкав об підлогу полінами дрів, що їх із присінку наносював.

Крізь сон химерно якось лунали голоси—подвоєно або оддаля наче бубоніли—кричали голоси.

— Ха-ха... реготався голосливо Абрам, і я не пізнавав його голосу: це не Абрам, це піч громохко стугоніла-сипала іскряний луск...

А може це того, що між мною й ними була тонка дощана стіна—кушетка стояла під стіною. „Ой, але це все чуже—хіба ж можна заснути?!“ І мені зробилось себе жалко, бо я, виходить, наче круглий сирота...

Об різдві було. Ми з дідом батька на фронт виряжали. Тоді на вокзалі було моторошно: дотовпу не було. Треба було в двері пройти, а в двері не пускали; в одвірках, як у зубах, зав'язала щільна маса салдатських тіл, шинель.

Дід просовувались із батьковим оклунком, то їх у груди вдарив якийсь задерикуватий салдатик. Дід ані схитнулись. Гулящою правою рукою вхопили напасника за петельки, сами пройшли і його витягли на перон та й тріпнули ним. Салдатик упав аж біля червоних вагонів, де рейки морозно іскрили (— лускав мороз на стиках, шпалах. Зима.—), і дідові в руці лишився колір його сорочки—шинельчина розхрісталась...

— Ще й воно ї. но!

А батько боялись. Я бачив, як шкарубкі крижинки замерзали на їхнім сірім обличчі. Очі скорбно дивились: не втямки, певно, їм було, чого то горів германсько-австрійський фронт і чого люди сами собі завдавали скорби...

... В печі гуло, з брязком лускали дрова. І крізь гаряче гучання тепло говорили бабуся наші про батька, свого одинака — сина:

— Жалісливий, — ото в мене вдався...

Вагони були набгом набгані і над дверима клубочилась пара та тютюновий дим. Теплушка всіма чотирьма кінцями нагиалась...

Дід укинули батька до вагону через голови тичби люду, що безпорадно тупцялися, як вівці. Тільки мене штовхнув отой салдатик, що його дід побили. Ой!

Недовго було мого спання: це вже будила мене тітка Мотря, щоб другий заміс місити.

Але замісць пекарні я опинився з дідом у Лаштобинім млині — мололи; вітер сильно рвав крила, шестерня аж ревла: обтрушуючи з себе наче червоний метелик з крилець борошно, пурхав — коли млин двигтів — каганчик при кошті. А старий Лаштоба казав:

— П'ять пудів, брате, — хліб: бери...

Ага! догадався я: — це-ж Лаштоба наймає мене на жнива, у нас - же немає хліба, переднівок.

Дід згадали, що бачились у городі з тіткою Мотрею і вона казала, що можна в пекарню приділить: там уже краще, ніж у мужика. А поки - що вони позичать у Марка Носорога — він хоч і жид, а в його швидче розживешся.

„Бублики пекти, бублички... І розносить, на Озернім базарі продаватъ. Тільки ніколи я

не пападусь на очі дядькам із нашого села — сміятимуться...“

Кінець - кінцем тітка Мотря таки розштовхала мене. Тепер уже вона сама йшла спати.

Заходила осінь, а з нею росла велика, як світ, надія моя: мав справдитись батьків завіт — „А тобі, Василю, треба вчитись...“¹.

День при дню набігала осінь проти: по - над Жандармською балкою до Англійського скверу — з одного боку сквер починав уже ясніти. Вже можна було побачити крізь віття сірий надгробок з написом: „Запорожцу Глобе, основателю сада“. Терасами від Жандармської балки зводилися вулиці, як стрункі коридори, обтикані кучерявим кленом. Чільне місце на шпилі — це на розі Проспекту й вулиці. Звідти видко далі:

¹ Уже з фронту надіслали були батько листа, і я його заховав собі в свою зелену скриньку, часто читав, батько був письменний чоловік, — тож хотіли вони, щоб і я вчився.

— Христос воскрес. Поздоровляю вас усіх із свободою. І передаю вам по низькому поклону, мої дорогі.

— Листа від вас я получив, у которім ви писали за корову.

— Як що я сам скоро додому не буду, то хай хто з вас до мене приїде, бо я сильно скучив за вами, мої дорогі. Тепер до всіх тут їдуть жінки — як плав плыве...

— У мене тут є товариш Хведя Покотило, австрієць. У плен попався — так я й стоваришував з ним... Він має жінку й діти, живуть десь під Карпатами. А там балакають тільки трохи не так, як у нас.

— Карпати — це великі гори. Як глянеш, за горою гора сизіє, а верхи — наче шапчуки гострі, не те, що наші могили.

— „А тобі, Василю, треба вчитись. Я вже писав учителеві Кузьмі Прохоровичу — хай - но тебе до науки пристановить. І ти скажи: як повернуся, дасть бог, додому, подякую йому за те, не забуду... З тим прощайте“. (А в т.).

за Жандармською балкою аж до димного обрію відкинувся гігант — фабрично - заводський район. І там що - дня близько третьої щось години ревів, стрясаючи терпко повітря, гудок важкої промисловости — і закликав тугу на осінь — і клав межу трудовому дневі: Брянський.

У нашім дворі сад трикутником. Дарма, що з одного бока біля його відхідник та смітниковий короб — і там роїлись сизі осінні мухи, здорові, як джмелі, — удень, проте, і в нашім саду ставала постоем жовтогаряча осінь. Волоські горіхи задумливо ронили важке листя і застиляли вогкі калюжі — листя рябіло і скручувалось, як чайни. А каштани в саду — як дуби...

Я боявся свого льоху — адже триповерхова озія, що височила з - надвору над нашими головами, наче насуплена кам'яна круча, завалитись могла раз - у - раз... Тож я й любив бути все на дворі та й поближче до саду, тих кількох дерев, де було приємно мняти м'якими підшвами покинуте одіння.

... Де, а в саду осінь ішла куди пишніш! Але бути в саду довше — власник і саду й усіх отих кам'яниць цілого кварталу лаявся. І полягали мені на плечі прикрою вагою он ті триповерхові стіни дому — одного; а знов же у вічі укидалися, немов спина якого велетня, замурзані та галками заляпані стіни ще вищі. Обрію ані смужечки... Бавовняне сонце м'яко розсотувало вгорі золоті серпантини та показувало, проте, самий - но простокутник неба: тут, у місті й небо дається мірою.

Листя опадало, хилиталось, як вагівнички годинників, падаючи, і робило у дворі загадковий шерех - шум. А надто ввечері...

Чим пояснити ту дивну річ, що в шумливому місті вечере тихо, спроквола? І тоді вулиці робляться темні і загадкові, як катакомби. Потім того на розі Проспекту й вулиці лупне самотній лихтар і закліпає тривожно під нагнітом присмерку густого. А угорі візьмуть нахвачуватись зорі...

А отак як поставити від полярної зірки трикутника, то він одним раменом обіпреться там, де впала на землю цятата далечинь: там вогняні пунктири чарували та й позначали фабрично-заводський район. А далі в чорну прірву мчали зірчасті лихтарики залізничної колії...

Одсіялися-ж, проте, зоряні вже дощі — дедалі ночі робилися строгіші і зі справжнім осіннім похолодом: знеобачка отак гупої півночі може ударити й гостра осіння із свистом чічар. Навіть так — чічар!

Було чим-раз рідче лихтарів у місті¹ та й ті вже заздальгидь городились у темряві, як місяці на мороз або на вітер.

На розі

Але в дворі такої доби сновигали самі тільки тіні та листя, та шелест.

Я вийшов із борошняної нори на бруковане подвір'я. Холонула безгомінна тиша: ш-ш... ш — листя. Лиш десь оддалік теж бережко розкидав ковані виляски візник — од Жандармської балки.

Тихо. І нараз я почув те, що вже чув раз — о, ні! мені не почулося! — лунали людські голоси,

¹ Наслідком імперіялістичної війни та революції, що тяглася вже більш як півроку — виявилось вже загальне зубожіння країни: ставали вже по містах трамваї, вулицям бракувало освітлення і т. д., і т. д. (Автор).

човгали чоботи необережно там, у саду, де каштани і волоські горіхи. Хто?! Адже там глухісінька стіна?!

Острах уночішнім холодком поповз мені за комір — кутки чорні, може ось тут хто причаївся і чигає на когось і чигає на мене; нога інстинктивно посунулась назад, до освітлених дверей пекарнянських...

...Під таку руч може бути все можливе й неможливе — здогади, неймовірні фантазії, які родяться тільки тоді, коли людину обмарено в темряві; під таку руч людина годна не побачити освітлених дверей і розколоти черепа об рейковий одвірок; під таку руч очі в людини бачуть — як бачуть зелені очі в тварин кошачої породи — або перериваються зорові нерви... Про такий випадок Абрам носить у кишені фінського закрюченого ножа: ніж, як орлячий дзюб... Але мені під цей час на пам'яті стала цілком імовірна річ, себ-то те, що я його недавнечко почув був от діда Ягора, двірника. „Діду!“ — „Га?“ — „Так ви знаєте?“ — „Знаю“. — „Про більшовиків?“ — „Знаю“. Розпитувала Сусана — сміхуха. Слухав я, Абрам і Андрей. Вчора такі був дощ — і того в дворі розгрязло було: лагодивши водотоку, понакопували глини і вона розкисла в слизюче болото; хоч подекуди й сухо — і там, як весною на таловинах камінно клацав брук. Я стояв серед двору на сухому брукові і бачив, як росло неможливо м'яке небо, осіннє задобіддя. Знайшов Андрей собі забавку: в дворі біля самісінького відхідника жили „вірмени“, німі чужинці, — так він дратував дівчину: — „Секір марушка“... Смугляве, як мусяжова статуетка,

дівча кривилось на плач...—„Пе - етька!“ репетував чудний зизокий наш Андрей. „Чого?“— „Петька, чортова ти дівка...“— „Та чого?“— „Глянь“. Йому треба було, щоб і я був тому причетен, бо вже Абрам ізскочив на смітничковий короб та й дзвінко реготався. Відтак він склав дві долоні до купи — коробочкою, приклав навскоси до губ — і свистонув : з карнизів високого будинку, що з північного боку, посипались разом із тинком — залопотіли галки і галасливо помрячили ясний простокутник неба—вітряно, як ото вітер пориває осінні листя...

— Санька...

З пекарні вітряно налетіла на мене Сусана. Широким рухом затулила мені очі. Потім того взяла під руки та й переставила — брук посковзнувся під ногами... в калюжу. Я запротестував.

А тітка Мотря, що біля дверей пекарнянських вишкрібала гострим черепком макітру, наче провірчувала черепок черепком, зауважила:— „Дурний, то вона тебе любить“... У-вічу мені пішли кружкома від сорому триповерхові стіни, і в грудях зробилось тісно : любить? а Абрам?! Таж Сусана тим часом зачепила вже діда Ягора. Дід одставив од себе мітлу, що нею розмітав був калюжі— і розповів. „Ще до революції отам за городом у глинищах окукобилися були більшовики, як вовки. Мужиків, що проїжджали на базар та з базарю, грабували. Або пошту... Розбили раз пошту під Кручею—так гроші срібні й золоті ще довго находили там пастухи. У глинищах мали нори підземні, і там складали гроші і там у їх були „бонби...“ — „Невже?“ закричав оддалеки

Андрей.— „Бонби“. А щоб уловити їх—так годі було. За одним поліція гонялась—так він у слободу. В'їжджають, аж сидить чоловік на хаті, вшиває околотом. „Чи не бачив?“ питають. „Ні. Христом-богом побожуся“. А то ж і був він самий, сучий син

Переді мною зіп'ялась чорна ведмежа тінь і звела угору лапи. Знаю тільки, що тіло мені затрепетало, як під ножем, але я не крикнув. Я стояв одвір біля присінку—і покотивсь по східцях замість крикнути... В пекарні я важко дихав. Я нікому нічого не сказав. Я стояв перед тіткою Мотрею і за всяку ціну хотів посміхнутись, але від тії посмішки мені було боляче на виду.

— Госпідь з тобою!— вигукнула тітка Мотря:— що тобі таке?

— Ах, так: мені боліла голова—і я сказав про це їй, коли вона підсіла до мене на кушетку, взяла за голову та й прихилила до себе на коліна, щоб „ськати“—і вже її цупкі пучки вп'ялися мені в тімня:

— Голова трохи болить... не треба.

— Петруню, ти це?

— Я.

Але тітка Мотря ані подивилась, наче Сусана обізвалась звичайнісінько: вона поклала свої голі та шкарубкі від тіста руки на коліна собі, як непотрібні—бублики виробила вже, „ськати“ я не дався,—тож вона й не знала куди їх дівати. А Сусана, мовивши, отак і собі сіла на кушетку. Була задумана; з нею було негаразд—принаймні я її ще такою не бачив.

Очі втратили зухвалий блиск, наче вістря зору обернулись усередину, в думку. Іще я

укмітив: стрілки брів звелися та й указували пункт її думки — малу зморшку на дівчачім чолі.

— Ти навчиш мене, Петруню, „отченашу“. Добре?

— Отченашу?!

Це була остільки дивенна річ, що не завважити не примогла і тітка Мотря — визирилась на Сусану:

— Чи на тебе, дівко, не тую?!

Але я був певен, що це після ранішнього притрапунка. Мою завичку хреститися, що її моя мати голубливо мені заповіла, раз-у-раз висміювали. І я остерігався.

А то вранці, вставши я від столу (снідали), забувся та й вимахнув на собі хреста. Всі засміялись. — Тільки Абрам замість сміятись промовчав. Але, коли Андрей вигукнув: „Поп!“, а Сусана стала на мою руч і сказала звичайне, а через те й не образливе: „ксоой мотається колбасой“, він прикинув:

— Ша, Андрей! — І загадково та й із соромицьким натяком кивнув у мій і Сусанин бік. Що воно означало насправді, я не годе́н був тоді у тямки взяти, знав тільки, що не до молитви це. Та-ж іще більше я відчув свою самотність і безсилля, коли ще й тітка Мотря, прибираючи з столу, одзначила нове в Абрамових словах що до мене:

— Бач, не злюбив...

...
„Люблю. Любов. Не любитиму ніколи. Якось воно страшно починати це“.

З цирку прийшов Андрей, вилаявся неподобними словами, коли йому щось сказав пекар,

Митька Донцов, і сонний упав на піч, звівшись на край ноги.

А мені ще на цілу ніч бути...

— Но, дівко, легше, а то курка випурхне...

Це стара Хана спробувала так пожартувати з приводу того, що в Сусани була підтикана спідниця.

— Харашо,— обіззався дід Ягор, розмітаючи свої калюжі.

Мені показалось, що це образа, що не слід було старій жінці такого казати про Сусану. А втім, яка мені недогода з того!

— Ось підіть подивіться,— оглянулася Сусана вже здалека до всіх, що були в дворі; повідомила, що біжить по хазяїна, бо до нас прийшла міліція; а мене зачепила пустотливо: „Дівчоночка - а!“ звідти - ж.

Я рубав дрова.

Зверху вниз — з вулиці до пекарні увійшло двоє міліціонерів. У обох довгі кінночі з розрізами шинелі — коли йде которий, то закаблуками фалди відкидає.

Сусіль — небажані, чужі. І очі не дивились в очі; може це того, що на плечах їм попричіплювані ремінними перепасками рушниці, а ми усі беззбройні. Молодчий раз - у - раз підсмикував свою гвинтовку — і цьому особливо встид було очі показувати. Їм конче треба було здобутись на нахабне поведіння. Їм потрібен був Андрей, а він якраз — як крізь землю пішов.

А хазяїн задавав дурня і, бувши на мові з міліціонерами, говорив зовсім не те, що слід — що правда, благоувітливо. Аж навдибки зводився. Лице його звичаєм кров'янилось: густі,

як луска в риби, ямочки, що від віспи, наливались кров'ю. Але це не було щось інше — це в його було від здоров'я. Круглі на таранкуватім його виду очиці говорили те, що й уста :

— Муки нету... яка-ж це пекарня? Та й скрозь у городі нема, хіба що в жидів...

А ми всі гомоніли потиху. Казати насторч — нам бракувало простору в пекарні. Вапняна яма (борошно), що по кутках по-під стелею в її позасновувалось павутиння, знов-же густо уборошенене — виходить, як важкі — порт'ери, — така наша пекарня в підвальнім етажі. Та ще й піч, цегляна споруда, обсипана сивим попелом, замостила собою більш, як пів льоху, — на заваді була.

І рух і гомін, і ходу осени чутно було на великій одлеглості — зглуха; кроки десь на пішоході дудніли в нас, як у барилі.

— Щоб мені був! — строго сказав один міліціонер.

— А може оце він? — сказав другий і подивився на мене.

Як могутня птиця захищає своє гніздо — порвалася Сусана вперед і навіть рукою затулила мене.

— Не він це!

І своїм голосом розбила, як скляну посудину, гнітючу тишу. Всім зробилось ясно, що її голос вищий за голоси міліціонерів і що годі їм заходити з нею у перерік. Голос Сусанин задзвенів з характерними дзелентячими луночками і розсунув тісну просторінь чотирьох стін...

— Не він це! — уперто повторила Сусана, щоб удержати голос на попередній висоті.

А ніздрі їй ходором ходили... Я бачив: немає їй ніякого упину, коли чого їй заманеться.

— Люблю. Любов Я не любитиму ніколи...

Орлиця — дівка...

— Он такої косінької, — виглянула з-за чоловіка хазяйка: — косінької...

Тоді міліціонер ще раз і то строгіше повторив вимогу іменем республіки і Установчих Зборів, щоб Андрей був, коли його нема.

— Щоб мені був.

— Нема, — розводив поперед себе руками хазяїн, а потім того побіг чогось причиняти сам двері, що прочинились були з вулиці ..

Галаснула вулиця голосами, днем... далекі звуки духової музики гавкнули в двері.

Митька Донцов стояв ближче до дверей і випередив хазяїна, мовивши:

— Пуд Ісаїч, я сам...

Тоді господар наш казав нам шукати Андрея, і я заразісінько кинувся на двір. Мене нагнав Абрам і похмуро сказав:

— Брось... Дурак!

— Коли-ж хазяїн...

Він плюнув зо-зла — широко, цілим ротом і подивився на мене: вродливі його очі були важкі цим разом, як камінюки.

А потім ще вибігла Сусана, смикнула мене за руку і сказала:

— Ах ти-ж моя девчоночка! Злякався?

І всі трое повернулись до пекарні. — Нема його, — сказали ми разом. Але тільки, мабуть, я не знав — що це таке Андрееві нашому...

Чого це по його?!.. міліція?!

Міліціонери пішли. А на вулиці вдарили сурми, дудлили повітря осіннє, як п'яний тру-

нок: проходила якась військова частина, а за музикою товпився люд. До міста приїхав може Керенський, може хтось інший...

В гущу по-між людей шибнем ударились я й Абрам; ба навіть тітка Мотря не пішла до своєї макітри, на вулицю вийшла.

А Сусана прихапцем накинула свою червону з великими квітками хустку на голову та й стала на розі Проспекту й вулиці; пропускала проз себе текучу масу людей — наче парад приймала.

Не тільки ми. Із „заведенія“, що навпроти, мавши над головами написа: „М-те Софи Абрамовна Лейбин“, вийшло кілька модисток, Абрамів брат Єфім, парикмахер, білісінський у своєму нагруднику розіп'явся на дверях своєї голярні. Веселі. Всім весело: революційна врочистість од роботи одозволила. Може саме через це де-хто як-коли висловлювався:

— Мітингують. Мітингують, канешно, легше, як на заводі робить...

Проте, таки весело.

Десь, певне од вичищених суремочок, — а тільки жовтогарячий осінній день зробився ще золотіш; низький, зробився вищий — як прозірна аркада готицької будівлі...

З чільного місця, що на розі Проспекту й вулиці далі йшли краєвиди й обрії. З-під обрію виприсали по-одиноці легенькі хмарини, та, проте, йшли низько, по осінньому — наче брижі на небі набігали...

Але сурми били, і день височив. Із горба похід похилився вниз — уздовж, туди, до Жандармської балки. А за Жандармською балкою лежав гігант, фабрично-заводський район, і

там висіли важкі гриви з диму, і стриміли стрункі димарі, несучи на собі густий серпанок сизої далени. Там, де вулиці терасами починають зводитись, там похід почав розлазитись, як дрань: там, на Брянськiм забетонували більшовики дві гарматі, і хоч ще ніколи не стріляли

Ріка далеко обгинала горбовасті кручі свого правого берега, а далі ринула в прірву, щезала наче холодне лезо рівних вод надламувалось в тім місці.

Я таки розумів, що Сусані вже із тих літ вийшло, щоб не знати любови. Справді: вона кохалася з Абрама. З Абрама - ж був гарячий красень, його врода—якесь продиво: по - між хлопцями я ніколи, нігде не бачив такого . . .

На висках у його звивались сизі, наче у качура, покраси: кучерявий чуб. Як сміявся, виблискував надзвичайно білими зубами — такі зуби можливі тільки в дуже вродливих смуглявих жінок. Я навіть його запитав був якось: — Ти вдався в матір, а не в батька, — правда - ж? — Але він не розтямкував мого захвату. Та й краси своєї він не вмів цінувати, — хоч яка то річ дорога - оцінна . . .

А потім я зрозумів, що його вдача не в кучерях була — тільки в розпусній лінії вогких семітичних губ.

Еге - ж, Абрам був жадний на розпусту! Ще раніш я багато взяв про його любовні пригоди.

Дрова рубати — здебільшого цей обов'язок був мій. Ба я й любив цеє: це - ж чоловіцька робота, не тісто. Особливо дубові дрова — як не замахнешся, аж повітря свисне, то сокира

й не зачепиться за дубову дровину, тільки на два боки впаде дві половинці.

Отож у дроварні й Абрам і Андрей попервах розповідали мені все. І любив Андрей гомоніти про Абрамову - Сусанину любов.

— „Абрам“? — „Ну?“ — „Так як ти там у ватер... ватер (або десь — инде)?.. ги... ги“...

І потім Андрей мальовничо спогадував (аж на губах бульби схвачувались) про те, як Сусана вибриком бігала навколо всіх отих домів, щоб не було нічого. Абрам спокійнісінько вислухував це, зовсім не сердився, ба навіть иноді прикидав одну - другу подробицю...

Але це було попервах. Після того - ж, як ув Абрама появилось щось нове що до мене, він не дозволяв уже нікому говорити про це при мені. Та - ж хіба Андрееві заборониш?!

— Абраш?

— Ну?

— Ну, так як Сусана?..

— Цить.

— Ну, так як Сусана?

Абрам не обізвався; промовчав. Але можна було знати, що Андрей, веселий у розпанаханім на спині пінджаку штукар наш, не відчепиться; він сказав:

— Га?

Абрам не втерпів, гукнув огнівившись уже:

— Ти замовкнеш?!

— Га?

— Ах, твою перетак... — сказав Абрам і послав руку в кишеню, де мав фінського ножа. А відтак хопив колуна і цокнув ним гучно по Андреевім „моторі“, що лежав на дубовій дровиняці — розрубав навпіл.

— Харашо, — сказав дід Ягор і став із мітлою по-між ними.

Од цього разу я став боятись ще й Абрама, як боявся листяного уночі шуму. Мої пригоди уночішні підтвердила ще й хазяйка, бо якось, розповідаючи нам сни, сказала, що в саду ніччю щось ходить. Всі засміялись, а через те, що всі засміялись, мовляв, „дурна хазяйка“, я промовчав.

Можливо, що Абрам (це вже є у мене такий здогад) лихої волі на мене через Сусану, — але хіба - ж я винен? Я - ж нічого. Я її ніколи не любив і не любитиму. Я не хочу любити...

То вона сама бавиться тільки з жиру,
— як кобила.

Я не певен, чи то я спразді чув Сусанину мову, чи то мені снилось.

— Авже - ж правда, тьотінька Мотінька, що Петя ще ні з однією жінкою того не делав? Правда - ж?

— Він, як Спляча Царівна у казці, — того ж я його й прозвала „девчоночкою“. А Андрееві тільки дай...

— Абрам? Абрам уже обрид. Йому - б з сучкою любов крутить, ... аби гаряча.

Я лупнув очима: справді, смертельно на сон знемагав. А за хвилину я вже пух і хріп на своїй кушетці.

Субітнього вечора в господарів була п'ятка — жадна бо в їх субота не проходила насухо, без випиття.

А втім, це ж не наше діло... Ми коло печи.

В печі бахкали дрова — і вогняний метелик скакав із стелі на стіни, гаряче трепетавсь.

Найближче до печи був Митька Донцов — мовчун. Працював він спокійно, перехильцем якось — і раз - у - раз сипав із весла разки рум'яних, запашних бубликів. Працював тільки руками, язиком — ні...

Пік він бублики завше і беззмінно; перехильцем рухався — це він робив був і тоді, коли всі застрайкували були, — ми вдвох із ним та ще сама хазяйка настачили були бубликів на покупців¹.

Що до мови Донцов мав норму: дві слові на вечір, — тож ми всі спокійні були за те, що він більше таки й не скаже.

Він був, як і хазяїн, таранкуватий — повиїдала віспа особливо на носі великі ямки, через те йому ніздрі аж дірявіли; замість говорити оті свої дві слові він шморгав носом — і так виявляв нетерплячку, коли „дівчата“ не встигали бубликів наробляти. Косолапа тінь його (побільшена проєкція) рухалась на стелі, як на екрані.

При ділі був навіть Андрей. „Навіть Андрей“, бо останнім часом, як тільки вечір, так він і щезав кудись, ба його мовчки ми уважали вже за безробітного.

Найбільше - ж мене здивувало ось що. Домовласник заявив нашому господареві, що виселить його з квартирі, коли він не заборонить своїм хлопцям наводити вночі у двір босяків — в саду, мовляв, як вечір, так і збіговисько вовче.

¹ Тітка Мотря всупереч сподіванням перехрестилась і сказав: „От як перед богом; не піду проти товаришів“. Через Донцова і я працював. Страйк тягся тільки один день — і страйкарі нічого не вигадали... (Автор).

І тоді ж виявилось в пекарні, що Андрей та записався до „красної гвардії.“ Ясно, отже, було, чого ото й міліціонери шукали його.

Я себе мав найгірше: мої туманні півказкові здогади справдилися — в саду ворушили шелести і подавали голоси, хоч і не справжні більшовики, може, — але щось таке. Я бережко мався і вже не проказував у-голос віршика, що його випадково вичитав був із якоїсь української газети:

— Жив кулик,
Більшовик.
Часом їв
Комарів
У своїм болоті...

Та й з Андреем сталася зміна: раптово якось пропали його пустощі; вже він кожного зизим оком накривав. А розсердившись раз на мене, він розірвав рукава на своїй сорочці і вкинув її у піч. Увесь вечір пік голу спину біля печи — а потім надів свою єдину нову.

... Жевріла протилежна від печи стіна. Всі ми були при ділі, а проте, між нами була тиша. Це того, що в кімнаті господарів робилося інакше, і голоси лунали чим-раз істніш та голосніш. Вийшла хазяйка, взяла наділа собі на шию в'язку бубликів — і розповіла свій черговий сон. Відтак ухопила мене за руку і, пританцьовуючи, повела до хати.

Ще мені в грудях не моє серце було — а вже чорнява висока молодиця, виспівуючи: „Бросай, Ванька, водку пить“, вихала мною круг себе.

— Брось! Брось! — ганявся за мною хазяїн: — Брось, кума.

Крутила, як буря.

— Брось...

— „Бросай, Ванька, водку пити“ ..

Кінець - кінцем хазяїн взяв таки мене огребом та й посадив біля грамофону на стілець.

— Хай Петька біля грамофону буде, — попросила хазяйка.

— Петька, читать, сукин кот, умієш? — сказав хазяїн: — умієш? га?

Хазяйка допоминалась настирливо — хай Петька буде біля грамофону.

Потім того хазяїн узяв підбіг виступцем до чорнявої куми (я знав, що з неї полюбовниця хазяїнова), тикнув пальцем їй у груди і сказав:

— Кумасю, що це у вас за ізбирательний список?

— Чи вам повилазило, куме, — реготалась чорнява молодиця: — це, блузка.

— Ого! блузка! — гукнув од столу чорний, як циган, чолов'яга і вишкірив великі зуби.

— Минають ізбирательні списки — вивагом мовив млявий тверезий наче чоловік: — он у Петрограді, в Москві болшовики вже. Барикади...

Я міг би не пити, я зроду не пив так — але хазяїн силоміць наливав мені в рот, — хіба ж можна було не пити?!

Я тільки відчував, як у тілі розливався мені кип'яч, як вогнем, і веселощами брало мене. Але я був при тямі. Хіба я не тямив, до чого воно йшлося, коли хазяїн наказав кумі посадовити мене собі на коліна. Кума чорнява так і вчинила та ще й поцілувала мене, ушипнула і сказала:

— Ах, який він у вас... прелість!

Було тепло мені на руках у повнотілої молодиці — але я ще пручався.

— Сиди, дурачок — тупцялась біля нас хазяйка.

— Сиди, — мовив млявий чоловік.

— Сиди, глупак! — стукнув об стіл кулаком хазяїн.

— „Сидіть? Ну й сидітиму! Саню! Сусано: де ти? Подивись?“

Світ гойдався мені на легких хвилях, в парі чи в диму червоніло лице хазяїнове, наче місяць сходив.

Сон був — мертва міць. А як прокинувся...

Я спав чогось на печі — на печі, а не на своїй кушетці. Біля мене, щільно пригорнувшись, лежала і гріла мене (ще так ніхто не грів мене!) Сусана. Спала. Губи їй були розтулені і вона вільно дихала просто мені в лице. Шока її лежала на моїй щоці. Я відчував, як у виску, під вишневим волоссям, що пахло, кидалася їй „мишкою“ жила.

Це мені було так за новину, що я затамував віддих. І не прибирав, як бути. Боявсь поворухнутись...

А відтак, як стій, скотився з печи.

На моїй кушетці сиділа тітка Мотря і посміхалась; вона спала на моїй кушетці — зашпилила на голові косу, обтріпалась і сказала:

— То я так зробила, щоб ти п'яний сам, бува, не впав додолу.

— Тітко Мотре, уже розвиднилось? — спробував я обіпертись об щось...

І вийшов на вулицю.

.

В пекарні кучі-й-гури бубликів. Вранішній сон і запах од бубликів. Тітка Мотря будила всіх:

— Ну, швиденько! Ну... А то хазяїн устануть.

З тітки Мотрі був зразок того типу наймитів, що працюють за совість тільки. Вони в господарстві чужім відіграють роллю чи то родичів господаревих чи так друзів. Я спостерігав у селі: отакі жіночки конче бувають на похоронах, хрестинах і розпоряджаються замість приголомшених горем чи радощами господарів.

... Як задніло, я мав розносіювати бублики, але... — урочисто радісні і осяяні увійшли до пекарні дід.

Додому!

Я більше нічого не робив. Я сів на табуретку, поклав руки і, гойдаючи ногами, розповідав, як скінчив школу двохкласову і як оце тепер мене кликав учитель, Кузьма Прохорович, щоб послати у науку далі. Укладав свою зелену скриньку.

— Ти-ж это как, Пьотр, навсегда ілі не навсегда? — поспитав здивований Митька Донцов.

О, це вийшло надзвичайно! Це вийшло „із ряду вон...“ Така подія — Митька Донцов без потреби обізвався!

— Навсегда, — сказав я весело.

— Однако, жаль...

Жаль! Жаль! У всіх я бачив сирітську думку, всі заздрили на моє щастя — не про всіх є кому отак дбати.

І всі мені хотіли щось сказати на прощання. Андрей плюнув і побажав „усього найкращого“:

— Гані, Петька!

— Не по-так тебе, босяка, — з погордою одказала за мене тітка Мотря: — он у його й

картуз новий — не твоя капелюха... І подала мені мого на sprужині (як підситок) картуза. Я певен був, що останній момент таки вирве в неї сльозу.

— Як би не отето, не революція, — сказав хазяїн, — я-б його озолотив, дед...

А Сусана нагнала вже на порозі і, тримтливою рукою приймаючи з-над брів настирне пасмо вишневого волосся, на бігу, сказала потайності, повідомила.

— Андрей помінився Абрамові (судорожно вхопила мене за руку) тебе встрілити за те, що ти мене любиш... Їй - богу! За те, каже, що ти мене любиш...

— Люблю?!

— Ну - да.

Urbi et orbi. „О, тату дорогії! ваш лист — мені відрада! Це ж ви сказали: „А тобі, Петре, вчитись...“

„Одволожений (мабуть вашою, тату, сльозою) грузький у пучці папір із фронту, літери чепірнаті; недрукована думка листа скомпонувала...

„Але — гай - гай, дорогії тату, ви в тім листі розмовляєте та господарюєте, як наче ви живі.

„Ви пойняли віри, ніби - то там, під Карпатами, балакають так, як і в нас, — та й пішли брататься...

„Тату, і я люблю вас, — та - ж не випадає парубкові рюмати, я краще проковтну сльозу, хай вона буде мовчуша, як камінь...

„Тату, я свідомий того, що мені треба вчитись, але чи будете ви гніватись на мене, як я зроблю ось так:

— Поїду туди, де поля, поля, поля—простори, стерні; де Чередничка зажурена несе свої тихі води, вкриті вербовими ланцетиками; потім того повернуся знов сюди, до бубличної пекарні П. І. Козуба що на розі Проспекту й вулиці? Чи ви гніватиметесь на мене тоді, тату?¹

Катеринослав

¹ У подальшому розділі я розповідаю про те, як я повернувся до міста, зрікшись науки; але Козубової пекарні вже не було. Мене стріла сама стара Хана, — а що я тоді вже був ув окулярах, вона й не пізнала мене; як же я признався, вона промовила: — Такої красивий глаз бил,— щоб я так жила... (Автор).

АНДРІЙ ПАНІВ

З ЦИКЛУ „КАВКАЗ“

ЕЛЬБРУС

Там угорі в туманах

Спить невідома дівчина,

Порухом сонним вона

Груди дівочі розкрила.

Криє серпанок прозорий

Перса холодні її.

Про невідому говорить

Мрійний Машук Зміїввій:

Потяг летить і летить

Та не долине до тебе...

Дівчина солодко спить

Там у блакитному небі.

Там лише буйні вітри

Груди цілують холодні

Й коси дівчини - гори

Падають в темні безодні...

Ранок стріває її,

Прозолоть кида червону,

Щоб зашарілись усі

Гори снігові навколо.

Хоче дівчина устать,

Хмари свої позбирати,

Та не розціпе уста

І не збере свої шати...

Гей, неприступно гора,

Я закохався у тебе.—

Знай - же — надійде пора
І не сховаєшся в небі...
Ще невідомую путь
Знайдуть машини і люди —
Птиці стальні поклюють
Білі незаймані груди.
Викрешуть слово з - за хмар,
Кинуть далеко, далеко, —
Раптом почуєш сама
Відгук з Монблана й Казбека.
Серце холодне твоє
Чітко заб'ється і рівно —
Хтось тебе, білу, скує
З світом усім нерозривно...
Потяг летить, стукотить,
Потяг минає Бештау —
Горам далеким кричить
Ще нечуваную славу.

VI. 1925.

АЗЕРБЕЙДЖАН

Гаряче сонце нестерпучим палом
Встромило свої стріли у степи.
На обрію конають хмари...
А потяг наш летить, летить.
Сухі й руді степи Азербейджана,
Суворі зморшки на чолі лягли,
А там за обрієм солоним духом мане
Далеке море в синій млі.
Татарське село. Татарин сіно косить,
А татарча обід в глеку несе,
Спинилося і дивиться іскоса,
Як потяг ріже чорним змієм степ.

Настане вечір... Синю прохолоду
Далекий вітер з обрію примчить,
І місяць розілле зелену воду
І степ обпалений спочине уночі.

VII. 1925

— ВЕЧІР У МІНГРЕЛІЇ

Сонце червоне гасне за морем,
Хмари на обрію хижо чатують.
Змієм залізним врізаємось в гори,
Будимо рухом тишу німую.
Крадуться хмари, хочуть лукаві
Сонце од гір і од моря сховати —
І на верхів'ях — смуга кривава
Креслить в снігах позолотисті ґрати
Там коло обрію — замки й фортеці,
Чорні обрамлено золотом мури:
Золото з кров'ю, і ніби здається
Давнє минуле в хмарах заснуло.
І в гомінливій воді Ріона
Потяг упертий — нафта й залізо —
Дивиться пильно оком червоним,
Криком сумирність вечірною ниже.
З нами, як друзі, юні тополі
З потягом поруч до сонця побігли.
Тіні бузкові по синьому полю
Тануть і никнуть в туманній глибині...
Гори стають холодніші й синіші,
Тихше Ріон покотив свої хвилі...
Ніби здається, що й потяг наш тихше
До потемнілого обрію лине.

VII. 1925

ДО ВЕЛИКОЇ БРАМИ

I

„Гей, де - б я, де - б я

Із досадоньки пішла,

Гей, і куди - б я

Своє горе рознесла!..

Кілька хвилин Софія шпарує хазяйський причілок мовчки.

Тільки — так ретельно, що вся її дівоча постать на високо заголених і заглиняних ногах цупко хитається вбоки, — ніби наспіх вона вихитує міцно забитий у стіну цвях.

А потім, відповідаючи на свої думки безрадісні, виводе — закруглює ще раз :

„Гей, і куди - б я

Своє горе рознесла!..“

Цими словами Софія закінчує велику шпаруну й хутко йде за новим вальком до замісу.

А з вікна висовується порепана макітра в заялозенім очіпкові, незло бликає схожими на забруднені яйця очима й захриплим горлом скрегоче :

— Ги-и-и! Горе!.. Велике горе — за хазяйською спиною!.. Чи не горе! Щоб тільки їсти та на гулянку бігати... в оті... Жінїдли та косомоли... Оце - б не горе було!..

Макітра блискає на травневому сонці полив'яними боками - щокими й ховається за стіну.

А Софія приволикає обіруч великий вальок глини й починає нову шпаруну.

Кинувши косяка на вікно, вона швидко забігала — зашарувала по цілому лабіринтові малих і великих щілин, чудно похрещених на стіні.

Вони сходилися, розходилися, ламалися, перехрещувалися, замикалися колами... і знову розмикалися, розбігалися й знову замикалися.

Як павутинне плутання. Як шляхи по землі, що по них так довго плутається Софія.

Ні ходу, ні виходу!

„Гей, як піду я

У вишневий садочок“!..

— Раптом вигукує Софія, ніби знайшовши, нарешті, бажаний вихід, —

„Гей, та й зірву я

Горіховий листочок!..

А по другий бік стіни луною чорної безодні відгукується :

— О, до садочка вишневого — нас мама вродила! Туди ми — підтюпцем!.. В са-до-чок! Зірвати листочок!.. Голову-б тобі зірвати, щоб не бігала!..

А Софія радісно, ніби справді знайшла давно жданий вихід, повела :

„Гей, та й спишу я

Всю досаду на листу,

Ге-е-ей, та й пошлю я

В славний город Полтаву!..

— Чи не досада! — бубонить за стіною макітра : — подумаєш, яка досада, трясця його

матері! Робила — не робила, а харчі — дай, зодягу — дай, гроші — дай!.. Щоб вам дихати не дало, злидні собачі!.. До-са-да!..

Софія домазує глину, рвачко хапає відра й тюпає до криниці по воду — на новий заміс.

А слідом за нею, плигаючи по ступнях і штовхаючись у відра, бадьоро летить:

„Гей, а хто буде
Той листочок читати,
Ге-е-ей, а той буде
Всю досадоньку знати!..“

Порепана макітра знову висувається з вікна й гострими черепками шпурляє Софії вслід:

— Досадоньку знати!.. Щоб ти о-світі не зналася!..

II

А коло криниці молодиць та дівчат — не протовпишся: через кілька днів — зелені святки, й кожній хазяйці мазки, мазки та миття!

Тільки й перепочинеш, доки по воду сходиш: і спину розправиш, і словом з людьми перекинешся — душу відволожиш.

Прибігає Софія до криниці з піснею, і всі очі на себе звертає:

— Ото тобі ще й співається, Софіє?

— А співається! Хіба мені вже й співати не можна?

— Та в твоїй шкурі — то й на кутні заспіваєш!

— Та й цього доводиться! Що ж, — усього потроху! На одній страві й кишки забунтуються, — жартуючи відповідає Софія.

І усміхається так лагідно й разом — винувато, — ніби сама була винна в тому, що навколо неї так оце склалося.

А навколо гукають:

— Здорова, Софійко!

— Здорова, Софіє! А що це ти, — на свою Чумириху сажа мажеш?

— Та ні, на Чумириху не сажа, а цілої клуні треба!

— Чи це ти поливаєш її, щоб не так душно було?

— Та, як маєш, оце раз-у-раз по воду з відрами бігати — ти-б краще саму Чумириху сюди притягла... та й налила її! Заразом добру бочку води мала-б!

І всі регочуть навколо — як відра брязкають.

А Софія тільки води набрала та й геть собі швиденько похиталася в лад із відрами на цупких ногах.

Бо не один іще заміс треба замісити. Та й не для самої тільки глини води треба. Не жаліє води Чумириха, — розливає більше, аніж треба, бо хіба-ж болять їй чужі плечі?

А вслід Софії лунають поради:

— Ти-б їй глиною рота замазала, Софіє!

— Ти її всю пошпаруй! А тоді — побілиш! Хоч раз може схожа буде на людину.

Пішла.

А коло криниці жвава розмова повелася.

— От уже справді: як нема пайди, то хоч і у прірву піди! Так і оцій Софії.

— А так! Робе вона — й виробу немає! А Чумириха їсть її — як їржа залізо. А вона тобі — дивись — ще й співа!

— Заспіваєш!.. Може по кутках на кутні співа...

— І викроється - ж отаке лихо дівчині!.. І як це воно так сталося?

— Як - же сталося : хотіла, кажуть, баба вирви, та насилу сама з душею вирвалася. Так ото й батько Софіїн, — Стерненко Карпо : бився тут, бився, як риба об лід, та й подався з усім гніздом аж на Амур... А хату й ґрунт Чумирі продав... Вони - ж сусіди були з Чумирою... Ну, а Чумирі це рука. Він уже давно їв Стерненка, бо тісно було такому дукові, як Чумира. То й обмотав того Стерненка боргами, як шовками... та процентами всякими. А як прикрутило Стерненка та наважився він спродатися, то так його оселя й зосталася в Чумирі в руках.

— А як - же це Софія ще й у наймах у Чумирі опинилася?

— Бодай не казати!.. Пішов Стерня на той Амур шукати щастя, а знайшлося трясця : три роки промандрував, жінку й дітей у тій мандрівці розгубив — поховав та й вернувся знову сюди з однією Софією... Голий і босий... І худі — як із хреста зняті! Куди - ж його? Вдарився до Чумирі : хотів хоч хату відкупити — на виплат узяти, щоб хоч притулок якийсь мати...

— Та й що - ж?

— Та не на те Чумира посідав її, щоб повертати! І слухати не схотів: „Я, — каже, — ні за які тисячі тепер не поверну, бо мені самому треба до - зарізу... Та й будівлі я вже тут понаставляв“... Ну, де - ж їм, бідним, дітися? А треба - ж було якось зачепитися. Застромила Софія в найми до Чумирі, взяв Стерня під Софію грошей трохи та й подався знову кудись — порятунку якогось шукати... А Софія

в Чумири за наймичку зосталася... Так ось уже которий рік і мучиться...

— О, Чумирисі попадись! Така вже пилка! А загнибідка яка! Тим вона мабуть і гладюща така, що й із-під себе їсть!...

— А він хіба на багато краший? От уже: який їхав — таку й здибав! Світ зажер - би весь! І господарює й кабанів купує та перепродує... і... та й сам — справжній кабаняка! А все роздимається та роздимається...

— На дві садибі розрісся! Та й то вже тісно стає!

— Ото ж: свої старі хати поваляв — думає великі ставляти, а тим часом до Софієної хати — що колись була Софієна — перебрався, бо вона ще нова й гарна, — по-хазяйському становив її Стерненко... вікувати в ній думав... а...

— І як ото тепер бідолашній Софії коло тої хати поратися? У своїй хаті бути наймичкою?!

— Я не знаю! Я здуріла - б, мабуть, щоб мені таке!

— Що-ти в світі поробиш!... Ну, треба йти, а то я балу, балу, а дома там...

— Та й у мене - ж там!...

III

Тільки-но Софія з відрами до хати, а Чумириха так і вкрила її мокрим рядном:

— Чи ти, часом, не на друге село по воду ходила?

— А що? Хіба - ж я довго була?

— Довго?.. Я вже думала, що ти втопилася...

Опекло це Софію і спалахнула вона, але спинила себе, тільки відказала:

— То людей поспитайте, чи я хоч на хвилинку де зупинялась!..

— О, ті люди скажуть! То — собаки, а не люди! Вони-б ковтнути мене раді, так ось нехай¹ ковтають!

І Чумириха скрутила велику, ніби з товстих ковбас зложену, дулю.

— Ті люди теж роблять — як і ти! Тому так і мають...

— А що-ж я, не роблю? А горище он яке наклала! Хіба я мало глини з ями поповергала? А вальків на горище по драбині мало виперла? Та все одними руками: і глину, й воду, й заміс, і мазку! За сімох роблю, а вам усе мало!..

— А ти чого-ж хотіла? На роботу — інших найняти, а тебе за прикажчицю чи за пані держати? Га?.. А, голодранці ви ненажерні! Злидні ви невсипущі!..

— Та ви ще гірше злиднів...

— Що ти бурчиш там? Що ти сказала?

— Я кажу, що всім в одно не вкачатися! Комуś і злиднем треба бути! Не всім-же й багатіти!.. Бо ні з кого тоді багатіти було-б!..

— Оттакої тобі! То це ми з вас розбагатіли? з вас? Га?.. А щоб ви так дихали!..

Чумириха скіпається до Софії — аж усе її придбане сало ходором ходить по копичатому тулубові, — мов вітер підбиває знизу й хвилює її засмальцьовані монатки.

Софія мовчить.

Досада, як мокра пітна сорочка під спеку, облипла навколо неї й запирає дух.

За що? Та й доки це? Невже це на роду написано?

І так уже: робиш — як віл, їси — як собака ходиш — як старець...

А найбільша досада душить Софію через те, що їй доводиться бути наймичкою... у своїй хаті!.. В тій хаті, де ще не так давно вона почувала себе дома, де кожний куточок, кожна щілинка нагадували їй близьке та безповоротне минуле... З яким усе зникло: і родина, й радощі бідацькі, й наука її в школі, куди з такою охотою ходила вона кілька років і мріяла... А про що мріяла? — „Вчитимуся, школу скінчу, батькам помагати буду... А там... далі вчитимуся... вчителькою або лікаркою буду... на селі працювати стану... Або вчителькою й лікаркою разом? Бо... стільки тут і вчити й лічити треба!.. І так уже все добре було влаштовувалося, а тут — на тобі: Чумира взявся“...

— А що це ти, заснула? Чи спочиваємо? — камінюкою бухнула Чумириха.

Здрігнула з несподіванки Софія, а потім раптом обурення, як ніколи ще, так і палахнуло полум'ям по всіх тілі:

— А що-ж я. — кріпачка ваша чи що? Чи ви думаєте, що й мене вже загарбали, як і хату мою!? Ну, то не думайте-ж — то не снитиметься! Грім-би вас потрошив! — як ви нас, бідаків, потрошили!..

Аж рота роззявила Чумириха, мов кишеню в старій попівській рясі.

Аж язика їй одібрало з Софієних слів!

Не чуване, не видане!

До такого дожилися, щоб твоя наймичка та тобі ж отаке говорила!

Це вже іменно кінець світа настає...

Так і захолола Чумириха на місці й довго стояла так серед великого двору, як розбита глиняна стіна, не здужаючи й слова вимовити.

Одійшла й розмахнулася тільки під вечір, як Чумира з кабанами вернувся. Та так розходилася, що й сам Чумира здивувався, а Софія так і з хати зійшла.

Але й Чумира не витримав:

— Та зажди хоч до завтраго! Бо мені й так цілісіньку дорогу кабани під вухами верещали... а тут іще й ти!... Дай хоч попоїсти спокійно!...

А Софія на куток до подруги подалася, — до такої-ж бідачки, як і сама, тільки що не в наймах.

— Ну, Саню, заверюха піднялась! Ще й не було такої!... Доведеться мабуть, у тебе пересиджувати...

Саня подивилася здивовано на Софію, звела плечима й докинула:

— А чума їх нехай забере! Чи то-ж первина тобі? Цур їм пек! Я-б на твоєму місці плюнула-б на їх та й годі!

— Як?

— А так: покинула-б їх. Хай їм дідько служить! Чи вже ж тобі нікуди більше прикнутися?

— Та я вже, Саню, не раз про це думала й думаю, та...

— Що? Не проживеш без Чумирихи?

— Ні, не те... а батько... Де він, що з ним — я не знаю... Ось уже зо три роки ніякої чутки... Ну, піду я від Чумири... а як піду, то вже далеко піду кудись, тут не сидітиму, а як тоді батько знайде мене?

— А хіба ти без батька не проживеш чи він — без тебе?

— Прожити то проживем якимось, але все-ж удвох було-б легше та й спосібніше... Гуртом добре й батька бити, як то кажуть...

Саня задумується:

— Так. Це правда. Трудно й тяжко нам, дівчатам, одиницями борсатися... І так — гірко, і так — не мед... А знаєш що?

Саня радісно займається, легенько обіймає Софію й дивиться їй у вічі.

— Знаєш що? Виходь ти за Дениса заміж!.. Він гарний парубок і липне до тебе, як листочок молоденький... А мені то вже аж докучив: усе про тебе розпитує... та мантачить, щоб я тебе до нього нахилила...

Софія мовчить і дивиться кудись у куток — ніби в ньому — щілина, а через неї видно далеко-далеко...

— Ні, Саню! Він зовсім не такий, як ото воно здається тобі... Тепер усі м'яко стелять... Та й не про це я думала, Саню... Хіба ти не пам'ятаєш, про що я думала й думаю завжди? Ти-ж і сама казала, що це — найкраще. А тепер... Ні, Саню, з тим треба подождати.

І подруги заходилися міркувати про те, про що давно мріялося й говорилося у вільні від праці години...

IV

Ще за два роки до революції попала Софія до Чумири.

Було їй тоді 16 років — зовсім іще дівчатко, та пережила — перебідувала вона вже стільки, що й для літньої молодіці стало-б.

Особливо дала^{ся} їй у знаки довга, як вік, подорож до Амур^ущини й назад.

Тому й у лабетах Чумирихи та Чумири не здалося їй надто важко, навіть легше й краще, ніж то було їй цілі попередні роки.

А те, що живе вона зараз у „своїй“ хаті, допомагало іноді й зовсім не звертати уваги на прикре повод^уження Чумирів. Тим більше, що на початку революції Чумири налякалися дуже й за ляком сво^{їм} рідко примічали Софію, рідко дошкуляли їй більш, ніж то взагалі дошкуляло життя.

І Софії й зовсім полегшало: в неї навіть приязнь до хазяїв^у своїх почала була рости й міцніти. Вона бачила, що інші люди ще значно більше бідували. Тільки й того, що не в наймах, а у своїй хаті.

А вона хіба не в своїй?

І хіба навколо не те-ж саме, що було й раніш? І місце, й люди, й подруги. Тільки що без родини.

Але дівчина заздалегідь уже звекає до думки про иншу родину.

Чумира теж потроху пристосувався до нових обставин.

Революція прийшла сюди, в Хашівку, ні на себе, ні на що инше не схожа, — як і взагалі все, що приходить з далекого центру в такі глухі закутки.

Як ті концентричні кола збуханої в центрі великого ставу води: такі струнки й правильні там, вони приходять до зламаної лінії берега і кволі й покалічені до не знать чого.

Тому й на людей у Хашівці наклала вона таке вражіння, що вони й розібратися не могли до ладу: і хочеться й колеться.

Таке вражіння довго панувало на селі, не даючи певного місця новому побуту, хоч і пускаючи його крізь пальці до себе; не кидаючись і старого, хоч і не тримаючися за нього зубами.

Так помалу і вживалися - угвинчувалися в життя.

А Чумира то й зовсім добре вжився.

З початку революції його були підтяли трохи, хоч це й було найбільше що до земельки його. Але згодом Чумира і з цим улаштувався гаразд: майже всю землю, що була в його до революції, він потроху повернув до себе; тільки й того, що в різних руках та невеликими клаптями.

Та й під назвами різними.

А то все добре та гаразд.

І проти Радянської влади він нічого не має. Ото тільки, що полякали були трохи. Ну, так на те - ж і революція.

А то — нічого собі. І при Радянській владі непогано жити.

Так і пішло оратися життя в Хашівці мужицьким плугом: у дукаря — глибше, у бідаря — мільше.

Тільки в Софії воно часто не оралося.

Та до цього були ще трохи давні рани - причини й наростали потроху нові.

В палкозолотім сонці й тугих земельних пахо-щах розгорнулися Зелені свята над Хашівкою.

Це вже вп'яте святкує їх Софія у наймах.

Роки йдуть помалу!

Софія не помітила, як і дівкою здоровою стала, — так якимось воно помалу та непомітно підлазить.

Так. Святки. Відпочинок.

І дісталося - б оце ради свят од Чумирихи! Сторицею, тисятерицею віддала - б вона Софії за ту прикру осоружність її до хазяйки, та — на щастя — до родичів у гості — в далеке село — поїхала: обсадилася на гарбі діворою, як та квочка заводська, що ледве наймит на передку, за погонича, вмостився, та й посунула хмарою з двору.

А Чумира — дома: спочивати від кабанів залишився.

Боїться Софія, що тепер Чумира за неї візьметься: не спустить він її передсвяткової задирки. А він і з людьми поводить, як із кабанями.

Добре й він пиляє Софію, тільки що — через кабанів — не так часто, як Чумириха.

І боїться його Софія більше.

Він, як буравить її, то, як і Чумириха, не підносить високо голосу, але в його низькому горловому похрипуванні, схожому на кнуряче хрюкання, чується особлива терпка злість...

Не тому, що Софія того чи цього не зробила, чи зробила не так, а тому та злість, що Софія — молода й струнка дівка, що кожний рух чи поворот її — особливо якось дратує.

Софія дівочим інстинктом почувала терпкість оцієї злости — мов росу гострої отрути на язиці.

Через те може Софія й боялась його більше.

Отже, лишившись дома, Чумира не чіпав її; чи то кабанями дуже наморений, чи з якої іншої причини, але не сказав їй і слова.

Тому Софія, аби відпочити від передсвяткового пекла, залягла по обіді в клуні та й заснула.

Міцно-міцно заснула, як спить не отруена життям молодість.

Прокидається Софія зі страху якогось. Сон то чи дійсність — і розібрати з кріпкого про- соння не може.

Лупнула — коло неї Чумира лежить : однією рукою тісно за стан тримає, а другою — в неї під поясом кублиться.

Крикнути хотіла Софія, але чує — близько на вулиці люди гомонять — і страшно їй ніяково кричати стало.

Тільки вперлася з надмірною силою Чумирі в горло й у груди, а сама — вузлом скрутилася.

І мовчки, злісно почалася боротьба.

Зціпивши обценьками зуби Софія пручається, як у передсмертній агонії: штовхає Чумиру в груди, в горло, в зуби, колінами в живіт, у боки.

Одежа й сорочки в обох тріщать і розла- зяться, й на оголеному розривами тілі в обох то там, то там виступає кров.

Нарешті Софія виривається й підскакує на ноги — тікати.

Але кабанник перехоплює її коло дверей, і знову сплітаються обое у звірячій напрузі й боротьбі.

Кілька разів Софія слабіє й руки її роз- жимаються.

Тоді вона впинається зубами в руки, в плечі Чумирі, й він попускає її.

Лице в його тепер таке, якого ще ніколи не бачила Софія : червоно- синє, роздуте й перекошене, зовсім не Чумирине, а зуби ви- шкірені й запінені, — як у кнура оскаженілого, коли він б'ється з другим.

Софія клякне від жаху і вже тільки тримається за Чумиру...

Але й Чумира вхоркався: він тільки сопе та ведмедем топцюється на місці, а руки мляво й безсило повзають по тілі в Софії.

Тоді вона раптом зривається з місця й біжить в другі двері клуні на город — обідрана, розпатлана, перемучена.

А Чумира мішком падає в клуні на солому.

Посиділа трохи в холодку Софія, опам'яталася та як глянула на себе — так і впала на траву й залилася здушеними сльозами.

І такою вона здалася собі маленькою та нещасною й так гірко й терпко їй стало, що немає й ляльки коло неї, щоб хоч словом за неї оступилася. Одна, як палець, людям на поталу!..

І, невідомо чому, в пам'яті став перед нею Денис.

Не той, яким вона його часто бачила й знала, — ні, а трохи інший, давніший, яким вона вперше побачила два роки тому, хоч знала й раніше.

А було так.

Пішла вона гуляти якось увечері на вулицю — Саня затягла. Та й іти більш нікуди тоді було. І причепився до неї один парубок — погано причепився: від жартів соромицьких і до чистого глуму перейшов. Бо не так Софія поведлася з ним, як то йому хотілося.

Та й які там церемонії з наймичкою! Та ще з такою, що сама-самісінька трохи чи не на всю губернію або й Україну!

Аж заплакала тоді трохи Софія.

А парубок - безесник ще гірше навратився. Схопилася Софія — додому йти хотіла, а він схопив її й геть чисто спідницю обніс! Та ще й глузує:

— А чії це ганчірки тут валяються?

Аж остовпіла Софія: ніяк уже додому йти зараз, бо порвану спідницю той безесник ногою підкидає.

Як ось чує — Денис обзивається:

— Ти що це надто вже розходився? П'яний ти чи помаханий?

— А тобі що? Сестру твою чіпаю чи що?

— А як не сестра, то вже голою й по селу волочити?

І все нижче й нижче гуде Денисів голос, — мов падає в глибокий льох.

А той Денисові — як ляпасом:

— А йди ти з нею до розтакої матері, там і батька її, може, знайдеш!...

І шпурнув ногою ту спідницю просто в лице Денисові.

Як розмахнеться Денис, мов люшнею, та так і вкрив його зразу!

Той за петельки Дениса, а Денис його з другої — раз! раз! Тільки юшка бризнула, як із дині розбитої.

Схопилися парубки розбороняти, та нікого було: спокійно стояв собі Денис, мов нічого й не трапилося, а той обіруч держався за свої шоки й спльовував кров. А потім до Софії:

— Ну зажди - ж ти, курво! Я тобі цього не забуду!...

Денис сягнув повільно до нього й поважно, мов приспівуючи, перед самим його носом протяг:

— Та тільки ти поспробуєш хоч соломинкою кинути, то...

— То що?

— То, будь я сукин син, коли не зроблю з тебе того, що ти з Софієної спідниці!.. До-о-о-бре собі це запам'ятай!..

— Тільки один Денис! — думає ридуючи Софія: — якби він оце був зараз, то зробила-б, як радить Саня. Хай йому трясця, — такому життєві!..

Як ось раптом — гуп грудка на спину. Схопилася Софія — Денис.

— А чого це ти тут вал... О, та що це з тобою?.. Хтось побив тебе?..

А Софія аж охолола вся: ні тобі встати, — бо спідниця й сорочка розідрані, ні тобі сказати причину такого вбрання!

Пробує Софія засміятися та в жарти все повернути:

— Та геть!.. Нічого не трапилось!.. Ніхто не бив мене!.. Просто... з вишні увірвалася!..

— Чого-ж ти на вишню подерлася? Ще-ж до ягід не близько!

— Та... мені треба було прутиків наламати... Іди собі геть!..

Тільки щось - то ніби не вишнею тут пахне, — й Денис прискіпався немняко.

— Та перестань уже! — через силу сміється Софія й думає жартами відвести денисові очі.

А Денис:

„Ой, не перестану,
Доки не достану
Чорних брів,
Гарних слів,
Хорошого стану!“

А сам усе ближче підступає, все пильніше вдивляється.

А потім раптом кидає жарт й так по-рідному й суворо :

— Не бреш, Софіє...

— Та божуся-ж тобі, що...

— Не бреш!.. Ти була на вулиці?

— Ні.

— Це тебе той?

— Та присягну тобі, що й за ворітьми не була!

Пильно й грізно дивиться Денис на Софію :

— Так хто ж?... Вишня?... Га?...

Не витримала Софія: розплакалася, як дитина, й нехотя, уривками розказала прикру подію.

Рвонувся з місця Денис, та вхопила його Софія й не пустила :

— Не треба робити зараз нічого, Денисе! Не треба!.. Краще побудь отут зо мною трохи... коли ти мені добра зичиш... доки я заспокоюся трохи...

Знову сів коло неї Денис і сидів довго-довго... Так, принаймні, здавалося Софії, бо боялася вона, щоб хто не побачив її з Денисом у такому вигляді.

Але не промовив і словечка.

І також мовчки встав і пішов собі геть го-родами.

— Денисе, хороший... обіцяй, що ти нічого не робитимеш!..

— Як-то нічого не робитиму?

— Нікому!..

— А тобі шкода?..

— Ні, Денисе, не шкода, а тільки...

Обгорнув її Денис жалісливими очима, хитнув головою й додав :

— Та й дурні - ж ви... дівчата ! Вам хоч...

Але махнув тільки рукою й пішов собі геть.

Довго дивилася Софія — аж доки зовсім зникла за далекою лозою Денисова постать...

І аж тоді, вперше за весь час, на весь обсяг відчула й зрозуміла, яким близьким, єдино-близьким став для неї Денис...

Чумириха вернулася з гостей на другий день увечері, а Чумира, не дожидуючи її, подався кудись у ярмарок — за кабанами.

Справді - ж — він просто втік із дому : писок у його був так гарно розмальований дряпанцями та синяками, що показатися Чумирисі було незручно. Бо що - ж він міг сказати їй на запитання :

— Де це ти так поцяцькувався ?...

Софія виглядала Чумириху зі страхом і трепетом. Не тому, що так уже боялася її, а просто через те, що — вовк собаки не боїться, та не любить, як гавка.

Отже Чумириха вїхала без бучі.

Чи то її там добре приймали, чи вона трохи переказилася, чи може склала це до купки — для близької okazji, а тільки повелася так, ніби вона й не гострила зубів на Софію. Хоч такі хижакі тупими зубами кусають ще гірше.

А третього дня прийшов піп — рижий, патлатий, підтрьопаний, — чисто — рудий, обдертий пес. Прийшов, — ніби - то „з молитвою“, а проте, висидів доброго півдня, поливаючи з пляшечки, щоб „милосердний господь добре вродив“...

Чорт біса пізнав та й у гості позвав.

І чого тільки не перебалакали „душевно“ ці кровні родичі :

Про „анцихриста Леніна“ (а згадуючи його — кожний раз хрестилися), „про други й слуги його“ — комуністів, про „косомолів“ і розпусту, про безбожність і кінець швидкий світу грішного, пребеззаконного...

Коли Софія щось там подавала їм чи приймала зі столу — вони замовкали й тільки зітхали або переводили балачку на інше ; а потім знову ретельно працювали — й коло налибочки й коло „анцихристів“.

Благодать господня, очевидно, почала вже спадати на бесідників, бо в обох на ублагодворених обличчях виступала густа роса.

Особливо — в Чумирихи : здавалося, що по засмаженій та порепаній макітрі, що висить на тину під мрякою, збігають зігзагами патьоки каламутної води.

І ніхто - б не сказав, потіє чи плаче на всі свої кишки кабанничка - Чумириха.

А піп розпускав своє павутиння далі :

— От хоч - би й це : — Україну видумали... язик якийсь... український... Мужичий, неестественний видумали... Просто — галицький і богоненависний!.. Ну, а для чого це, кумушка? Я вас питаю, для чого це?..

А спітніла макітра, похитуючи побожно головою, відповідає :

— Не инакше, як тільки щоб дурити на рід!.. За гріхи наші!..

— Нет, кумушка, ето не тільки для етого! Главное дело, главная кознь антихристова — разделеніе!! Понімаєте, кумушка, — разделение! Щоб, значиться, народ разделить і змі-

шать! Всі язики змішать! Як ото при башні вавілонській було!.. Да. А знаєте, що тоді було? Перестали люди розуміти один одного і... естесвенно, розбрелися по всьому світі!.. От к чому це все йде!.. Розделеніє! Змішеніє! — он що!

Чумириха похитується, мов навантажена баржа на спокійній хвилі, потроху скапує — сльозами чи потом, — невідомо, й леміщаним ротом витискує:

— Синедрійони!.. Книжники та хварисеї!.. Нещасте наше!..

— Да. А що всьо ето значить? Тут всьо, кумушка, по писанію, по священному писанію — как есть — совершається! В писанії повіствується: „і возстане царство на царство, народ на народ... Отець — на сина, слуга — на господина“...

Чумириха раптом зрушується з лави, мов глинище обвалилося, й похлюпала до дверей:

— Софіє! Софіє!.. Це ті мені світу кінець віщуєш, шкуро!

Та Софії не було близько на той час, і розхвильована до краю Чумириха знову пристала до бажаного берега...

V

Денис перестрів Чумиру на яру під Хашівкою.

Сонце стояло надзаходи й пожежило просто в вічі Чумирі, тому він і помітив Дениса тільки вже поблизу повозки.

Тенькнуло в Чумири: знає він добре про Денисову приязнь до Софії й догадавсь, чому стрічає його Денис.

Але навколо було так лагідно - спокійно, що й думка про якесь непорозуміння ледве ворухилася в побряклій голові сонного Чумири.

Ось на взгір'ї пастушки бавляться, і голоси їхні шпаковим співом перехрещуються над розлогим яром. Ніби тонкі й довгі шкляні стьожки.

А ось і криниця. А по - за нею луговиною зігнулася дорога... На гін двоє - троє. А там он ген - ген і перша хашівська хата... Хтось там на дорозі маячить...

А вхоркані спекою й довгою дорогою кабани, що вдвох лежать митусь на повозці, так задоволено похрюкують, ніби це вже дома, в барлозі...

Чумира сидить на полудрабку; спустив обидві нозі й махає ними то сюди, то туди. Чи знечев'я чи хвилюючися трохи.

Денис підійшов до повозки й мовчки йде поруч... Мов і він сидів тут на полудрабку, рядком із Чумирою, а це встав пройтися трохи.

Чумира боязко кидає на його косяки, непомітно посмикує за віжку конячину й не знає, чи йому сидіти й далі, чи встати.

А Денис мовчить й йде поруч, коло самих ніг Чумириних.

Мовчить і Чумира. Хоч і знає, відчуває, що мовчанка його найкраще розповідає Денисові про подію в клуні, але... що - ж ти забалакаєш тут?..

Хоч би цей шибеник словом, звуком яким обізвався!.. Тоді - б уже видно було, чим тут пахне... А то...

Мовчить — і йде поруч...
Іде — і мовчить...

А до села ще так далеко, що коли закричати, то... мабуть ще не чути буде... А тут ще й коняка стала!.. По своєму ділові стала, але... як-же це не до речі!.. Та й ознака це погана!..

— Но! — мов гостряком шиминув коняку Чумира.

— Та дай-же скотині своє діло зробити!.. Поспієш! — призириливо виплюнув Денис і гостро з-під лоба врізався очима в Чумирине лице.

Чумирі здалося, що він геть чисто розтікся по повозці, а лишилися тільки самі очі, що так туго приросли до Денисових.

— Хто це тобі так пику поскородив?... Не кабани, часом, ратичками?..

— А хіба що?

— Я питаю!.. А хто питає, то й не блудить!.. Знаєш?..

Переводячи сторожко на жарт, Чумира пускає:

— Може — кабани, а може — свині... Хіба не все одно?

— А тобі хіба все одно?

— А все одно: і то — свиня, і то — свиня, — сміється Чумира.

— Тобі, значить, однаково, хто-б там не подряпав пику?

— А яка різниця?

— Чи кабан мазне тебе по пиці, чи... Денис?

Чумира мовчить, ніби здивовано посміхається... а очі завіялися швидко-швидко.

— Тобі, значить, немає різниці, чи Чумириха, чи Софія?

Чумира знизує плечима й наважується жартувати знову:

— А що-ж? і то — баба, і то — баба!...
А баби — всі однакові... На лиці — не однакові,
а під хвостом...

Різко хряснув Денисів кулак; вальком улип
в зуби Чумирі й увірвав кінець кабанницької
фрази:

— Так знай-же ти, свинорізе паскудний, що
й баби — не однакові!!.

Чумира так і хряпнувся спиною на кабанів,
а головою — на другий полудрабок і — нарошне
чи ненарошне — вдарив Дениса ногами в груди.

Схопився тоді Денис на повозку та й почав
клезити Чумиру — де попало: і в зуби, і в боки,
і в груди.

Пручається Чумира, одбивається та кри-
чить — що тільки сили.

А придушені кабани — ще гірше: зовсім по-
кривають пухлий голос Чумирин, аж повітря
шматують напруженим вереском.

І здається збоку, що на повозці пручаються,
вириваються кабани, а їх придержують, ув'я-
зують люди, тому й кричать вони не своїм
голосом — ніби повалив їх невдалий колій.

Так і подумали люди, що бачили здалеку
й чули той крик...

VI

Хто його зна, як саме: чи Софія Сані
призналася, чи Денис якимось невільно блейнув
десь, чи може „провидця“ якийсь, — що їх
досить усюди, — які не бачать, не чують і
не знають, а так, навадалу шепнуть непомітно
щось „цікаве“, а згодом — дивись — воно й ско-
їться щось подібне...

Хто його зна.

А тільки чутки про лабузнення Чумири до Софії павутинкою поснувалося по Хашівці... Такою тоненькою павутинкою, що й примічати її не варто було: так собі цяточка нікчемна! Порох намістом понизався...

Та нічого! З часом ця павутинка мотузом посучиться... Та ще таким мотузякою, що й воловою силою не порвеш його! Тільки затягнеш та заборсаєш.

І при нагоді хашівці жартували:

— Що-ж тут дивного? Докучило Чумирі зі свинями вовтузитися, ну й поліз до людини ще...

А військові, що бували на фронтах в останню війну, прикидали:

— Да, таку фортецію, як Чумириха, аби-як не візьмеш! В неї не просунешся! Бо вона так товсто обложена, що й... не такому худякові, як Чумира, трудно достукатися.

А вчасники японської війни додавали:

— Куди там! Чумириха — чистий Оліян (Ляоян)! Нашому братові туди й не потикайся! Не всунешся! Хіба дрібного японця послати; банзай! — і просто знизу, а не збоку брати!..

— Та й із Чумири колій добрий!..

— Тільки — свинячий!..

А згодом і з Чумири в вічі глузували:

— Що-ж це ти, брат, сплохував? — Такий добрий колій, а... промахнувся!.. Ще-ж і не старий...

— Не под ту ногу попав!

— Наспих робилося... А придержати нікому було! . Він-же звук, що йому придержують!..

— Да, брат! Свиня й людина — не однакова тварина!

— Та не розкажуй йому! Він і сам тепер добре знає!

— Денис йому по-хазяйському ту різницю втолкував!

— О, то хазяйського роду хлопець!...

— Та й молотник із його добрящий!...

— А за яку мірку він молотив у тебе, Чумиро?

— Та він хлопець щирий — без мірки робив...

— За Софію відмолочував!...

Хоч це й говорилося ще в жарти, ніби на вітер, бо ще ніхто нічого певного не знав, а проте Чумирі — хоч носа нікуди в Хашівці не показуй!

А дома — ще гірше!

Правда, не швидко дочулася Чумириха. Зате, як почула — трохи не стерялася!

Може більше через те, що якраз тоді ні Софії, ні Чумири не було дома — ні на кому було злість лютушу розбурхати.

А тут якраз — вогнем пече!

Цілий день коло воріт висиділа, Чумиру з базару піджидаючи. А як уїхав — то й не розібрати: кабани то на возі верещать, чи Чумириха репетує:

— А, це так собаки з жиру казяться? га?

Отетерів Чумиру з несподіванки:

— Які собаки?

— Які? ще й які?! Такі, як ти, кабанюко, казяться!...

Догадався Чумиру, засмоктало його під серцем. Але й зло-ж ухопило, як завина: „що це, справді, всі глумитися з мене будуть!“ Та як хрюконе на весь двір:

— Жиру!.. А ти вже й із жиру не ска-
зишся!.. А як і сказишся, то не забіжиш!..
Бо не піднесеш... кісточок своїх!

— А щоб тебе на марах понесло! Ти так
піднесеш! То - ж ти й до дівки понісся! Ніби в
тебе жінки немає! Огузок ти свинячий!..
Лізеш...

— Жінки? Ще що скажи! Мені легше з
кабаном на горище лізти, ніж... до тебе!..

Покинув наймитові кабанів та й похилив із
двору.

VII

А життя, хоч і помалу—як і Чумириха по
господі,—а все-ж посувалося вперед, а не назад.

Правда багатьом здавалося, що воно іменно
назад сунеться.

Але це здавалося тим, хто взагалі вже не-
здатний був уперед посуватися, спиною стояв
до руху життєвого, через те й здавалося так.

Для Софії - ж воно помітно рухалося вперед,
часом навіть прискорюючи свою ходу і споку-
шаючи бігти з ним у ногу.

Нічого ще не дало воно Софії певного, ма-
теріяльного, але висувало певні обіцянки, від-
слоняло все більше й більше обрій, що за-
микався раніше тут же ось, під Хашівкою.

А для Софії й цього було досить.

Часом—навіть більше, ніж досить, коли за-
зирнути в її недавнє життя.

Перші два роки революції Софія лишалася
майже тією, що була до цього: довжелезна й
жахлива мандрівка на Амур і наслідки тії манд-
рівки праником садонули її по тім'ї.

Вона почувала себе так, як людина, що довго котилася в глибоке провалля, зачіпаючись і обдираючись по дорозі, й нарешті впала на глибоке й невідоме дно: і не вбилася, але... краще було - б, щоб убилася ще по дорозі.

Та й молодою ще тоді була і—дівчиною. І те й друге,—особливо в селі.—мало величезне значіння. Це добре розуміла й тоді Софія, коли говорила:

— Ех, якби я хлопцем була!..

Тому вона зосереджувалася майже виключно сама в собі й мало реагувала на зовнішнє життя. Іноді тільки пильно придивиться, прислухається, та й знову пірне сама в себе.

І в щоденну каторгу.

На третім році революції Софія відразу була зробила кілька рішучих ступнів уперед—вона сміливо,—й несподівано для інших,—почала вплітатися в новий побут, що так надмірно туго щепився в Хашівці.

Однією з перших вона з незаможниками, з комсомолом, а потім і з жінвідділом, де вона була трохи че не першим членом.

А коло хати-читальні поклала праці більше за всіх, щоб не тільки завести її, а й зробити пошкожою на свою назву.

Всі, хто тільки знав Софію, або певніше хто не знав її по суті, а знав лише зовні—водин голос загомоніли;

— Чи ви бачили? Отака дівчина—і... звихнулася!..

— Да... пропала дівчина!.. І хто-б подумав?!..

— Еге... А така путяща дівчина була!..

— Одне слово—ліваруція й край!

— Іменно!..

— Не такі люди, не Софії, та берега пустилися... То що вже й казати!..

І суворо, а разом—і безнадійно дивилися й на Софію й на нове життя.

А було це тому, що Софія не йшла поступово, хоча-б і помалу, до своєї мети; вона придивлялася, прицілялася, міркувала, перевіряла, не подаючи й малої ознаки того, що діється в неї всередині.

Потім одразу: сьг, сьг, сьг—і вже онде!

І знову ніби захолоне на тому місці на довгий час.

Така в неї була вдача й так вона виобразувалася в тих обставинах.

Віяли різні вітри, налітали бурі й крутили-покручували людей і так і сьг; крутили й гнули вони й Софію, часом—аж до землі клали.

Та бурі, як і все, проходили далі, а Софія знову помалу виправлялася, стояла струнко й тяглася вгору—як і все на землі—до сонця. Тільки що-разу цупкішим ставало її стебло,—як чорнолоза: гнулася й подавалася, а зламатися і вправитися не давалась.

— Ех, щоб я була та хлопцем!

Але з бадьорячим трепетом вона відчувала, що й дівчина може зробити багато. Хіба менші можності вона має? Тільки що трохи в інших площинах, в інших засадах.

Та життя—безмірно багате й різноманітне.

І коли сонце революції піднялося над низовими туманами, пронизало їх горючим промінням і геть їх погнало густими отарами вгору—для перетворіння в родючі краплі дощу,—Софія

побачила широкі підсонячні простори й багато-багато шляхів...

А між ними — й свій: вузьенький, похвильований, але певний і яскравий шлях.

Тоді значно іншими побачила вона й людей і себе.

І туго покручена пружина, що все стягалася в неї всередині, почала потроху — то скоками, то повільно — розмотуватися й рухати Софію вперед.

Хоч і зігзагами, а вперед.

А коли спадав часом на думку Денис, то... було так чудно: іноді здавався він їй близьким — найближчим, а частіше — далеким-далеким як людина, що її близько бачила давно колись у чужім краї...

В передчуванні-ж близької й широкої волі-простору, Софія майже не звертала уваги на своє тяжке становище в Чумири, як наймички: це було звичне та й не так уже муляло крізь цупкі сподіванки хорошого майбутнього.

Тому збоку здавалося, що Софія навіки вросла в наймитівське, поневолене життя.

А що напруго часом вискакує з борозни — з отими „жінїдлами“ та „косомолами“ — то це... так собі, з вітру... з „ліворуції...“ доки пошесть оця перейде...

VIII

Люди — найпрекрасніші й найпаскудніші створіння.

І найпрекрасніші й найгидомирніші речі творять — люди.

Вони забувають добро, хоча-б воно заподіялося їм учора, —

Найбільше добро люди забувають на другий день.

І пам'ятають зло, хоч-би воно трапилося десятки літ назад,—

Найменше зло вони пам'ятають до сконання.

На початку революції, коли Чумиру, як куркуля, добре й часто шарпали, Софія багато разів його виручала.

Раз навіть із-під стіни, за хвилину до смерти, Чумиру визволила.

Чому вона це робила?

Вона й сама не сказала-б, чому.

Може через те, що діялося це в її (колись!) хаті й тому ніби зачіпало її саму. Може через те, що Чумира зробився тоді надто добрящим і навіть обіцяв повернути їй хату,— ось тільки трохи з цим розгордіяшем упорається...

А може через те, що надто суворе було лице в революції й твердо брала вона в руки ворогів своїх, а Софія була доброю, жалісною людиною, а Софія була — проста селянська дівчина...

Отже, все це минулося, мов і не було ніколи.

Так давно було—як і не було.

А подія в клуні — була!

Подія на яру під Хашівкою — була!

Ніби сьогодні була!

Вони стояли перед Чумирою ще яскравіше, ніж його кабанячі операції, що ними він жив і ширився.

Таких речей Чумири не забувають. Вони завжди віддячать усію глибиною кабанячого барлогу.

І Чумира шипів, як свиня в сажі, непомітно розпускаючи навколо Софії їдкий сморід опороку.

Що вона давно того... не дівчина... Що вона давно з Денисом того... та й з іншими потроху... Що вона тільки хитра й уміє чепурно гріхи покривати... Що це... не сьогодні — завтра виявиться... Про це не одно знає, та мовчить, бо вона зараз комсомолів наслати може... і всяких там...

І снував нишком, як павук, липку й вонючу павутину.

Дениса, що розквасив йому пику й трохи печінок не одбив, Чумира збоку залишив.

А Софію, що сам же її зачепив, намучив і образив, Чумира почав обсновувати тенетами безглуздої помсти.

Та чи винна ж була Софія?!

Так. Вона винна вже тому, що — дівчина, жінка...

Ми завжди готові глумитися зі слабшого за нас і тільки через те, що він — слабший.

І запобігаємо ласки в сильнішого — навіть тоді, коли запобігання цього не потребується.

Так. Ми дуже винні через те, що — люди.

IX

Перед самими жнивами в Хашівці почалися нечувані події.

Почалося з того, що в баби Передерієхи — покійного Передерія другої жінки, що від скаженюки шептав, зуби замовляв і бешиху згонив, — так у тії Передерієхи — курча з индиною головою вилупилося.

Голова то, положим, качача, а тільки кишка над носом индича, а хвостик — чиста тобі пипка: як притиснеш, то й молочко виступає!

І нічогісінько тобі не їсть і не п'є, тільки сидить та ротом качачим зіхає та шакає, — мов шепоче щось. Та головою все хитає, хитає, хитає.

Коли Передерієха нахилилася до нього роздивитися, то здалося їй, що воно тричі тихесенько прошепотіло :

— Молітеся... молітеся... молітеся...

Трохи не зомліла Передерієха з переляку!

Покликала сусідів: порадилися, страсну свічку засвітили, ладоном накладили, але тут „смірно“ треба - б було!

Побігли до попа по „смірну“ та разом — і за порадою.

На лихо, „смірни“ не знайшлося!

— І де там у господа, смірни! — гірко сказав піп: — через агарян оцих нечестивих, безбожних скоро й ладону не буде!

— А нащот курчонка со змієвою головою прорицающею... могу тільки одно сказати: не инакше це, як тільки козні врага рода человеческого, християнського... нам, беззаконим, нещастія віщаючого... Потому треба його, як найшвидче знищити... яким-небудь священним орудієм... без великого розлиття крові...

І поблагословив посланців.

Вернулися посланці — дві побожні бабусі — та й знову раду радити почали. Забули вони спитати „батьюшки“, яке то саме священне вурудіє, а вдруге турбувати не зважувалися... Що його в світоньку робити?

Та й придумали. Таким „священним вурудієм“ уважати можна сокиру, що неї ордань вирубували... А нащот невеликого розлиття крові...

— А гамсельнути обухом — і край! — догадалася одна спритна баба.

Взяли заступа, що ним піп в останнє мерця печатав, поклали цим заступом „курчонка со змієвою головою“ на сінешньому порозі й тут рішили знищити його, — щоб сатана більше не переступав цього порога.

Як гахнула його Передерієха обухом — тільки чвиркнуло!

Вхопила тоді заступа та й закопала мерщій у глухому кутку на городі. Ще й тричі хрестом запечатала!

І щоб-же ви думали? Пішла під вечір довідатися — аж там тільки ямка порожня! Одгреблася значить нечиста сила й зникла! Лишенько наше!

— Та то Рябчик певно вигріб! Або инший собака та й з'їв! — прикинувся словом молодий Передерієнко.

А Передерієха так і вкрила його:

— Чи ти при своїм умі? Чи собака їла-б таки нечисту силу?! Що ти? Перехрестися! Одумайся! Ой, не перед добром це все!..

А тут ще гірше трапилося (лихо-ж не приходить одне!): в церкві, аж у самій бані, геть чисто Саваох злушвився! За одну ніч — як не було! Самі дошки порепані світяться...

Найбільше дивувався церковний сторож:

— І чорти його маму знає — як заступом зчистило!.. Він, правда, й був трохи покарьожений, здутий .. але-ж був держався відколи, а то — враз! Самі шкуратки по церкві валяються!

— Одступився значить од нас господь! — хлипали баби.

— Одвернув своє лице від нас грішних!..

— Не дарма-ж отой Передерієшин виродок пищав: „Молітеся... молітеся... молітеся“..

Аж по тричі підряд! Перечасує та знову кричить: „Молітеся, молітеся, молітеся!“...

— Догралися - таки!... Тепер що-ж? Живцем лягай у яму!...

І не встигли приголомшені баби прийти до тям, як ще одне нещастя впало на голови: ікона, до якої мабуть ніхто ніколи й не молився, що висіла в темному куткові дзвіниці, раптом розплакалася! Та ще не звичайними сльозами, а кривавими! Аж сліди — дві червоні смужки — залишилися на вбогій лахматині святої!

Ну, це вже край! Навіть багато дідів і середніх чоловіків трохи голови повішали й наспіх молебня „з колінопреклоненням“ одправили. І хоч піп і вилазив із шкури, вчитуючи та виспівуючи благання всякі, та однак спокою в селі не було.

Бо й сам „батьшка“ говорив, що все це не перед добром.

Що воно буде й чим це все скінчиться?

Коло цих наглих подій Хашівка розкололася на три нерівні частині що глибоко розмежувалися між собою.

Найчисленнішу частину складали старі і літні селяни, особливо баби й середнього віку молодіці; вони були приголомшені віщими, кінцевітніми подіями й що - дня ждали ще страшніших подій — небесної громоподібної кари, а з другого боку, прискали слиною нестриманої злости в другу найменшу частину села — в безбожників.

Це були насамперед комсомольці, часточка непартійної молоді й де-хто з молодших і культурніших чоловіків села; вони - то й були причиною цих карновіщих подій і тому й викликали з боку найповажнішої частини і найбільше обурення й прокльони.

Третя частина займала середнє становище як по кількості, так і по настроях: вона не схилялася ні в той ні в инший бік, бо не була певна в ґрунтовності позицій ні тих, ні других, а дошукуватися правди боялися та й надто не рухливі вони були для цього. Так і йшли вони густою чередою, не придивляючись уперед і не оглядаючись назад.

Хай іде, як іде! Аби ми не з краю.

Але становище двох перших частин було надто напружене: це були два гостро ворожих табори, що ладні були що-хвилини кинутись у бій, при найменшій нагоді.

А доки такої нагоди ще не трапилося, то обидві групи дивилися одна на одну з невимовною зневагою: група старих на молодь — що цих було надто мало й були вони надто зелені, як діти, а ці на старих, що були вони нікчемні в своїх давнєзних, застарілих поглядах, як камінна сокира в прадавній вік.

Софія йшла з лівою групою, хоча й не на крайньому крилі: і вдача її природня і близькі відносини до багатьох із групи старих, і ціла в'язка дрібніших причин, що вирости з рідного ґрунту й переплели її з побутом Хашівки, не пускали її стати в перші ряди бійців.

Та й вантаж досвіду й науки вона мала ще дуже замалий для того, щоб при зазначених умовах поставитися в рішучу позу завзятого бійця.

А поговір, спотайна пушений Чумирою, часто путем залізним зависав на її ногах і руках.

Бій розпочався швидче, ніж того сподівалися обидва боки. Коли приводу хотять, то його швидко находять.

А безконечні молебні гуртом і вроздріб і хресні ходи по селу й по-за селом, щоб одвернути віщані Передерієшиним курчам великі невідомі біди, й дали привід свідомішій молоді розпочати герць.

Вирішили: у великій залі бувшого панського будинку, де зараз містилася школа, влаштувати прилюдну вечірку; зтягти по змозі більше людей з ворожого табору й посеред вечірки—кілька виступів проти забобонів, а головне—проти останніх подій.

— Ну, Софіє, настав і твій час: у неділю ти мусиш виступити хоч із невеличкою промовою проти туману.

Софія аж похолола. Вона вже звикла трохи виступати в невеликих гуртках жінок, хоча іноді й настроєних проти неї; але виступати перед цілою громадою та ще з ворожими громаді думками...

— Ні, цього я не подужаю, товариство! Ви знаєте...

— Так, так! Ми знаємо, тому й пропонуємо тобі. Жадних одмов! Чергу твою й тему ми скажемо. А тут важливо ось що: до тебе ставляться краще, ніж до нас; друге — на твоїм боці багато дівчат і молодиць, а третє — ти не партійна, а це багато значить в очах наших ворогів.

Так говорила свідома — партійна — молодь, готуючись до першого великого бою з темним шаром села.

І Софія мусила згодитися, що правда на боці товаришів.

— Ну, що-ж! Чи так, то й так! Тільки помагайте!...

— Та вже-ж! Тільки тобі самій легше буде, ніж із нами.

Почасти, це була правда: хашівці гарно ставилися до Софії. Вони не стільки любили її, скільки ненавиділи Чумириху й Чумиру, тому не так уже погано ставилися до Софії навіть тоді, коли вона „псуватися“ почала — з „комунією злигалася“.

Та ще й те: Софія була сирота, що багато бідувала, до того-ж завжди така лагідна, привітна... без яких-будь фанаберій.

Цим привертала вона до себе людей. Цим користувалася вона в роботі своїй поміж темним і впертим жіноцтвом. Цим рішила вона в великій мірі скористатися і в цей свій перший великий виступ.

І страшно було їй соромно трохи:

— Що я, справді, таке, щоб виступати перед цілою громадою! Та ще в себе, де...

А з другого боку, їй лоскотливий холодочок прокочувався коло серця:

— Значить, я гідна чогось, коли мене висуває товариство...

Х

— Дурні ми з тобою, Саню!.. Ох, які-ж ми й досі дурні!..

— На те ми й дівчата, Софіє... То-ж так уже здавна йдеться: хлопець розум має, то й перед веде, а дівчина, як дурна, — задніх пасе...

— Ні, Саню! Я не про те!.. Я хотіла сказати, що нам дівоча натура наша багато заважає та... А ти он що! Хіба ти думаєш, що дівчині так і помагається дурною бути?..

— А мабуть, що так!.. Сама - ж ти часом кажеш: „Ех, щоб я — хлопець!“ ...

— Ой, Саню! Та хіба - ж я так говорю через те?... Ти сама добре знаєш, про що я тоді думаю: про звязаність нашу природню більшу, про вдачу нашу теперішню... А ти — дурними нас із роду робиш! Освіти нам бракує — це так, а розуму... Хіба мало в нас жінок розумніших за чоловіків?... Ну, скажи!

Саня сміється й підштовхує одну з подруг, що лежить поруч на траві:

— Адже - ж правда, Кирино?

Кирина невдоволено відштовхується ліктем:

— Тобі все жарти, Санько! Слухай краще, коли розумніші за тебе говорять!..

Тут майже весь жінвідділ у зборі: чотирнацять душ дівчат і молодиць, не рахуючи Софії й Сані.

Сьогодні неділя. Цілий ранок дівчата прибирали землю для вечірки, а тепер вийшли в садок перепочити й розташувалися в холодку над берегом колись панського ставу.

За садом видно церкву; звідти раз - у - раз летять уривки співів і викрики попа. Згодом ударили в дзвона:

— Бев... бев... бев...

— О, на „достойно“ дзвонять! — озивається одна з дівчат і додає:

— Ой, треба на сонці запікатися, до вогню звикати, бо... мені - ж на самісінькому дні в пеклі доведеться перебувати!..

Кілька дівчат сміються:

— А за що - ж це так глибоко?

— А я - ж хор покинула!.. Щоб тільки ви чули, що мені наш піп казав!.. Ага пак: казав

ще піп, що жінщина на те й рождена, щоб слугою мужу бути, дітей родити...

— Та попові дурно робити! — несподівано вставляє Санька.

— А чом-же йому попадає його не служе? А часом у главу йому паляницею поціляє, коли мало принесе... Я бачила!..

— Доки говоримо тут оце, то воно й справді здається, що й жінка така-ж людина, як і чоловік, а прийдеш додому, то... саме в голову спадає, що мабуть піп таки троху й правду каже...

Софія накидається:

— Тебе, Оришко, христи, а ти таки — пусти! Хіба ми не читали, що Ленін про жінку казав? Ленін! А ти з попом своїм... якого мудреця знайшла! Для нього найкраще — щоб усі в його рабами були!.. Ти мабуть хочеш, щоб так тобі відразу все й перемінилося!

А чим гірші за чоловіків учительки, лікарки? Хіба не те-ж роблять, що й чоловіки?... Га? А якби їх не вчили, то що-б з них було? Не такі дівки, як і ви?... А щоб вас учили в свій час, то не були-б ви тим, чим вони?

— Та покинь ти її, Софіє! То вона зпросоння: їй колишне приверзлося, то вона й теревенить... Щоб тільки ти почула, що вона дома співа чоловікові своєму: „Я тобі, каже, бісова душа, не віхоть! Я — така-ж тварина, як і ти! Минулося! Ти може загс'у хочеш? Я роблю не менше й не гірше за тебе!“...

Подруги регочуть, а Оришка виправдується:

— Та то вже як бува инколи допече!.. А вона вже й...

Починається ділова розмова до сьогоднішньої вечірки.

XI

Ще за години дві до вечірки велика зала була повна; багато ще стояло в коридорі й коло вікон знадвору.

Вечірка — безплатна, тому прийшли всі, кому тільки можна було покинути хату.

Але й у залі, як і в житті: спереду шумувала й грала кольориста молодь; далі, всередині, сидів середняк, а позаду, по кутках і по під стінами засіли літні й старі селяни — найважчий шар села.

Першою, після співу Інтернаціоналу, йшла вдало скомпонована інсценівка: „Як пан Спиридон утікав за кордон“. Вона всім подобалася й зворушила навіть найдальші ряди, викликавши навіть там гарний настрій.

Після перерви, коли в залі була мішанка з людей та стільців і хвиль задоволення, із-за лаштунків пролунав голос:

— Зараз буде коротенька доповідь товаришки Софії!..

В Софії враз пересохло в роті, а ноги притягло до підлоги. Вона попрохала води й ледве потім зрушила з місця.

Назустріч їй заgrimіли оплески. Це її підбадьорило. Але вона ще не знала гіпнотизуючого впливу масового ока! Коли вона глянула на залю й зустріла кілька сот утоплених у неї очей, вона завмерла й зажмурила очі, а в голові було пусто й душно, як у тісній кімнаті після довгих танців...

Вона чула оплески, потім — чула тишу, потім гомін шумливий, що зростав і падав... і знову зростав... і вибризки стриманого сміху

між ним... Але вона боїться відкрити очі, а з горла не може витиснути жадного звука...

Хтось із товаришів сильно стусонув її в спину й різко кинув по-над самим ухом:

— Та починай же, чорт його зна!...

Не відкриваючи очей, Софія почала:

— Шановна товариство - громада!...

Ледве чутно почала вона свою промову й це примусило залю прислухатися й утихомиритися.

А Софія говорила про нашу темноту, про жахливі наслідки цієї темноти, особливо — по селах, де письменних людей майже нема...

І те, що заля почала уважно слухати, й те, що з-за лаштунків їй шепотіли: „Браво, Соня!“ — вона почала говорити голосно й усе сміливіше:

— Ви всі знаєте й бачили різні каліцтва на рослинах, на тваринах, на людях: всякі нарости, прирости... Часто знайдете дві квітки — або й три — дві ягоди до купи зрослися. Є й люди, що боками зрослися головами навіть... А є люди в шерсті, як вівці, з хвостами... Це ви бачили мабуть хоч де-хто в книжках... Отже, від цього немає ніякого „світопреставлення“, ніякого кінця світу... От хоч-би й у нас: у Петра Халупенка — всі-ж знаєте! — по шість пальців на руках і на ногах... Отже, чоловік — як чоловік: ні андихриста з його не вийшло, ні страшного суду не було!...

Голоси по залі:

— Здорово чеше, собача Софія! Диви!...

Софія: — А у Ведмедівці торік теля з двома головами й шістьма ногами вродилося, отже, як бачите, й Ведмедівка на місці стоїть, і хазяї

того теляти не чутъ, щоб крізь землю попробувалися...

Голос із кутка залі:

— Диви, яка розумна... з чортового батька!..

Софія далі:

— А ми, люди добрі, чи не з'їхали бува з глузду?

Голос: — Може ти й з'їхала, та думаєш, що й усі!..

Збоку: — Тихо! Не заважай!

Софія: — Справді: що за диковина така все-світня, що в баби Передерієхи вилюпилося курча...

Той же голос: — Більша диковина буде, як у тебе викупиться!..

Сердито спереду: — Та тихо там! Дискусії — потім!

Софія... Курча з индиною головою...

Той же голос: — А в тебе мабуть буде з кабанячою!..

Другий: — З кабанниковою!..

Софію глибоко шпигнули ці недоречні й брутальні вигуки: вона почервоніла й завагалася, чи далі говорити, чи відійти.

В залі гукають: — Тихо! Спокій! Це кабанство — отак робити! Ціле свинство.

Розпорядчик: — Запитання й дискусії — після доповіді! Не заважайте докладчикові! Хто порушуватиме порядок доведеться вивести з залі! Товаришу докладчику, починайте!

Софія далі: ... А може то й було индича, а не курча...

Той же голос: — А в тебе коли буде?

Софія інстинктивно відчула, що тут затівається скандал її ворогами, але разом відчула

й те, що зараз тут рішається великої ваги для неї справа... може, навіть, доля... Що-ж? Невже відступити перед темною й безпідставно злою силою?— Ех!

Софія бринькнула й виправилась, як струна. Лице побіліло й стало сухим і холодним, ніби з сіруватої глини. І голос її загув цупкою гілкою під бурю:

— Ти питаєш, Сидоре, коли в мене буде? Коли буде — тоді й буде! А тільки ти не ховайся там за спину, а коли хочеш сказати — і доказати! — то виходь сюди? Чуєш! Сюди виходь!

Голос: — То що? Злякаюся хіба?

Другий голос, — злодійкувато: — Дениса покликач!...

Третій, із кутка: — Та він і сам прийде!...

Софія: — То ти вийдеш, Сидоре, сюди? Чи злякався таки?..

Сидір нахабно: — Тебе? Ще й дуже!.. І вийду...

Софія: — Виходь же!

Сидір, чоловік літ за 25, з нахабною брижуватою пикою, підходе до сцени:

— Ну, що ви мені, мармазель, розкажете...

З-заду лунає регіт.

Софія: — Повтори, що ти гукав із кутка!

Сидір: — А ти хіба не чула?

Софія: — Я хочу, щоб і інші почули!

Сидір: — Інші й так добре чули вже!

Софія: — як ножем: — А я хочу, щоб ще раз почули!

Сидір, глумливо: — Тепер день — не петрівський, а язик — не попівський.

Софія: То ти тільки в темнім закутку сміливий?

Сидір: — Я й тут не бою...

Але він не закінчив.

Як гілка хитнулася Софія й з усього замаху ошарашила його по брижуватій пиці: раз! два! три!..

Сидір поточився й трохи не впав, а потім кинувся до Софії.

Але Софія раптом з розмаху садонула його в груди чоботом, і він поточився на передній ряд глядачів.

Кілька рук схопило його й виводять із залі.

Оголошується перерва на 15 хвилин.

Заля розсідається від оплесків Софії.

XII

Це була остання неділя перед жнивами.

Тому ще заздалегідь молодь вирішила: по вечірці влаштувати собі гулянку, бо там — жнива, за ними — молотьба, оранка, сіянка...

Не геть-то розгуляєшся швидко.

Такі гулянки, коли влаштовували їх тісним гуртком молоді, найбільше відбувалися в баби Шапотайлихи, геть у кінці Степового кутка.

Колись-то старий Шапотайло розгонився на велике господарство, тому сів на кінці Хашівки й почав широко будуватися. Та сам незабаром умер, а діти потроху розбрелися — хто куди, й лишилася Шапотайлиха з дівчиною-онукою сама на всі великі хати.

Трудно було їй спочатку, тому й почала вона промишляти всім, чим тільки могла й чим не могла: у всяких випадках у Шапотайлихи можна було знайти якийсь порятунок.

А до всього — приймала вона до себе в хату й вечерниці, й досвітки, й гулянки всякі, —

все - ж таки де - що перепадало. А хати великі, — нащо їм даремно стояти! Та й молодь охоче там збиралася: просторо там і вільно й нікого в селі не турбуєш.

Так ото після вечірки й зібралася тут молодь погуляти добре: поспівати, потанцювати і взагалі — заговіти перед жнивими

Взяли двох музик і трохи випивки дістали — для себе й для дівчат. Бо яка - ж там і гулянка, коли на столі не брязгатиме хоч порожня пляшка! Охотніше й гуляється тоді

Всі були надто веселі й шумні.

Та й було чому: через день - два до жнив уже треба братися, а головне — вечірка мала великий успіх!

І не стільки доповідь, хоч вона й чудесна була, скільки сама Софія своїм зовсім несподіваним учинком.

А це було чудесно! Софія покорила собі залю, а значить — і доповідь її ляже глибше, ніж сама по собі.

Люди завжди захоплюються героїзмом, а надто там, де його ніколи не бачуть.

Тому Софія була й на гулянці найважливішою особою: коло неї найбільше крутилося й шумувало молоде й безтурботне товариство,

А музика тне, аж у вухах лящить, а хлопці й дівчата танцюють — аж долівка стогне й вікна брязчать: гуляй Гиря — три дні свят!

А за вечерею, як частувалися, то найбільше до Софії скіпалися: кожному хотілося з нею цокнутися, кожне хотіло поздоровити з успіхом. Навіть Шапотайлиха, що й зовсім не була на вечірці, а й та з Софією поцокалася й „хоч пригубити“ від неї чарочку домагалася.

— Та не п'ю-ж я, бабуню! Це я варенуху якусь — квасок солоденький пила!

А Шапотайлиха:

— Не віра, дочко, чортовій губі — положи на зуби!.. Гріх тобі буде мене стару обидити, хоч раз на віку з тобою випити!.. Хоч пригуб!..

Пригубила Софія, а воно паскудне таке — самогон якийсь чи калабатина якась горілчана! Трохи не сплюнула, та ніяково було, і вже для баби гостинної — ковтнула.

А навколо шумить, гуде, — як у млині на вітрі великому. Та й у голові в Софії щось то закрутилося, як і в млині.

Змагалася, змагалася — погано-таки! Й чого-б воно? Мабуть від утоми, що так і хилить голову — спати хочеться дуже.

Хотіла Софія додому йти, та не пускають ні за що:

— І не думай, Софіє, й не видумуй! Коли голова — приляж, перепочинь, — у баби місце знайдеться! А потім — знову будеш!.. Воно швидко пройде!..

Силоміць не пустили Софії. А вона ледве стоїть — так їй ніби спати хочеться! Прилягла Софія в другій хаті, та вже й не пам'ятає нічого.

Не чула вона, як заснула, не чула вона, як її кілька разів будити приходили — потанцювати, розважитися. І Де ис був І він приходив з дівчатами будити її — багато хотів перебалати з нею. Та як мертва лежала Софія — нічого не чула.

А Шапотайлиха добрим словом до всіх прикидається:

— Та не будить її, дітки! Вона переспить — і сама встане! Натомилася та випила може

трохи лишне .. а людина незвична, то воно й... Не чіпайте! Хай собі спочиває!...

Ледве очумалася Софія аж уранці, як уже останні дівчата додому йшли й живосилом її стягли.

Ніби помолоченою пішла додому Софія і так їй ніяково було перед усіма, що не знала, куди й очі подіти.

— Та чого ти, Софіє, так? Це нічого! Розімнешся — пройде! — гомонять дівчата.

— Та „нічого“ й дівчат псує! — засміявся один із парубків.

— Та не Софію! — огризнулися дівчата.

XIII

Зо два дні ще почувала Софія щось негаразд у себе — мов-би яку отруту проковтнула.

Та підскочили жнива — найбільша гарячка сільська, і все зразу відсунулося геть за Хашівку: вогонь зверху пече, а й самому треба вогнем бути, щоб упоратися з хлібом у свій час.

Та гарячим огнем була й Софія, хоч і не палахкаючим:

Любила вона роботу, як ледачий гулянку, радісно відчувала сильний та чіткий рух своїх м'язів і радість важливої праці золотом просвічувалася в неї, — як стиглі золоті зерна в важких колосках.

Тому час од часу, в ритм роботи, виривалася й пісня в неї:

..Ланом, ланом —
Пшениченька яром

Горою — овес!...

Го - ро - ю - у овес!...

Чому не по правді,

Молодий козаче,

Зі мною живеш!...

Мокра сорочка прилипає, мов прилита. Краплі поту бризками падають з розшарілого обличчя й швидко висихають на поколотих і подертих стернею руках.

Зі мною живеш!...

А як прийде

Вечір - вечірок —

До іншої йдеш!...

Гойдаються й глухо дзвенять замазані соком хліба та порохом коси, гойдаються й махають руками численні постаті працюючих, гойдаються й помахують золотими чубами цілі хмари колосків...

І здається, що на цьому безмежному золотому просторі, завішеному високою блакиттю, під ніжну й гарячу музику золотих струн сонця, шумує - снується Софієна пісня:

До іншої йдеш!...

А до мене,

Мене молоді

Голос подаєш!...

Ніякий молодий козак не живе з Софією не по правді, не йде вечерочком до іншої, а тому й голосу до Софії не подає тоді...

Але десь у глибині Софієного серця їй хочеться, щоб це так було...

Бо в радощах здорового життя - праці, коли кожна жилка трепетно б'ється перечуванням

майбутньої перемоги, хочеться повного щастя— хочеться гострого, хоч і короткого суму...

Людина — запопадлива й запобіглива. Їй завжди хочеться тримати в руках обидва полюси життя. Щоб і в радощах, — як прикуску — хапнути гострого суму.

Зажди-ж-но, Софіє, — він тобі буде!

О, будь певна, — буде! Життя багате.

Ще в кінці молотби поміила Софія, що з нею щось не те: хвора не хвора, а проте й не зовсім здорова. Все якось: чи то ніби погане що з'їла, чи переламалася дуже...

А як почали картоплю брати, то й зовсім уже поганим повіяло, а що воно — не добереш. Воно ніби й нічого, та лякає трохи, що воно вже давно тягнеться... Може й небезпечно що.

Їхали люди на Покрову в ярмарок — в район, де лікарка була, під'їхала й Софія з ними. І Чумира за кабанамі їхав: сало віз, та не хотіла Софія з ним їхати: після події в клуні не могла вона з ним ні бути вкупі, ні говорити, — аж одвертало її при ньому!

А лікарка молода була: не докучили ще їй хворі, то й оглянула вона Софію уважно та ласкаво.

І каже їй весело:

— Що-ж, голубко, ніякої хвороби немає в вас... а є те, що буває у всіх заміжніх...

— Я не заміжня! — аж підскочила Софія.

— Ну, то я не знаю, а тільки ви — вагітна... беременна!

Судорогою звело губи в Софії, а в роті солоно-солоно стало.

— Що... що... що ви говорите?!... Та я-ж... та я...

Та так і впала на кушетку, де її оглядала лікарка.

— Ну, що-ж! Як і не заміжня, то й то не перешкода! Саме воно там не заплодилося...

Жах кістлявою рукою стиснув Софію за горло. Навколо все закрутилося швидко-швидко — аж у голові зашуміло, й Софії здалося, що вона каменюкою летить у якийсь темне провалля.

— Та я-ж... та я-ж; близько ні з ким... не була!... Та я-ж і не думала і не... Що-ж це таке?! Скажіть! Вірте, що й у сні не...

— Заспокойтесь, товаришко! Може ви й не пам'ятаєте, але-ж... пам'ять чиясь тут є... Це вже повірте мені... Тільки...

Лікарка ніби щось пригадує й швидко додає:

— А нуте, ляжте, — я ще вас оглянучу.

Оглядає лікарка знову і то зведе свої губи тісно в пучку, то розведе — усміхнеться. А потім:

— Да. Справді чудно: все ніби гаразд у вас... Це ясно... Але ясно й те, що дуже близько хтось побув... місяців із чотирі тому... Може ви жартома якось... жартували з кимсь так, не навсправжки... А воно й того...

Як божевільна сиділа Софія: і стид і рвучий біль образи, глумливої образи тисли її кігтями розлютованого хижака. Вона тільки повторяла, розриваючись:

— Ну що-ж мені робити?... Що?... Ой, що-ж мені робити?...

— Та заспокойтесь, товаришко! Це всім жінкам так буває, хто з чоловіками щось має...

— Та ні з ким-же я не мала!... Кленуся вам, — не мала! Що мені робити?!..

— Нічого не робити. Воно саме, місяців через п'ять, зробиться...

— Ну, що ж це?.. Я навіть не знаю, хто!..
„Чумира? — майнуло в неї в голові, — але ж Чумира — тільки намагався. А більш — ніхто!..“

І давуча думка — хто? — пригнітила її тим'я так, що вона забула на який час і про те нещастя, що так несподівано — та ще тепер! — упало на неї їдкою петлею...

Багато ще хворих дожидали черги, і лікарка лагідно випроводила Софію з кабінету:

— Не турбуйтеся! Ви здорова дівчина, і все буде гаразд. А коли що трапиться — навідайтеся.

Софія пішла — й сама не знала та й не думала, куди...

— Хто?... як?... хто?... як?..

Ці двоє запитань — як цвяхи в чоботях, шпигали Софію з кожним ступнем і врізувалися далі й далі.

А вона йшла та йшла.

— І коли це?... коли?! коли??!..

І раптом блискає приголомшуюче - задовольняюча думка:

— В Шапотайлихи!.. Тільки — в Шапотайлихи!

На хвилину її обхопила аж радість, що знайшла - таки! Але...

— Але хто?!.. Хто та як?!..

Опам'яталася трохи Софія далеченько в степу, на невідомій дорозі.

Розпитала у стрічних про Хашівський шлях. Її справили. Вона знову довго йшла, доки потрапила на свою дорогу, а потім сіла й довго думала: „хто?“ і „як?“ — ніби два гострих тиблі давили її з обох боків у скроні.

Як жити, як помститися — хочеться взнати, хто?!

„Але як?... Почати з Шапотайлихи, почати взагалі дізнаватися — значить виявити своє становище... Не виявляти - ж — саме виявиться... „Через місяців п'ять“ — каже лікарка... Але раніше, ой, багато раніше помітять!..“

Софія розмахується й зі сціпленими зубами б'є себе кулаком у живіт:

— Нещастя моє!! От доля дівоча! — собача!.. Хоч-би знала, од кого?! Та знала, за що! А то...

І думки Софієні закрутилися барабаном коло валу свого: хто? як?! Який-же вихід?..

І пригадує Софія, як одна з хашівських бабів, побачивши її коло лікарні, запитала:

— А що, Софіє, лікуватися приїхала?

А в цім запитанні так і світилося твердження:

— Ага, дитину скинути приїхала! Настига вже!

„Тепер по Хашівці блискавкою пробіжить нова чутка: в Софії дитина вже! Правду значить казав Сидір на вечірці... Тому-то вона його і в пику заїхала: правда очі коле!..“

Так, це все правда: Софія чудесно знала своє село, а де не знала — легко вгадувала. Бо й сама-ж була правдива селянка.

І вертається в село. Виходу нема.

Ах, коли-б у нього та не вертатися!

Запізні Хашівські ярмаркові гукають:

— Гей, Софіє! Підводи відбилася, що сидиш тут?

— А відбилася. Може підвезете?

— Сідай. Ти ж не за двох важиш? — жартує просто дядько.

А Софію так і шпигонуло: „О, уже натякають! А-а-а!“

— А що-ж ти наярмаркувала, що з голими руками?

— Купила не хопило!.. А душі ніхто не схотів купити... Так і вертаюся з голими руками! — пробує жартувати їй собі Софія.

Еге. Життя йде своєю дорогою.

Тижнів зо два вже міркує — мучиться Софія й не подолає рішення: починати справу чи ждати?

І все жде — може воно якось вирішиться.

Але не жде час!

Почалась осінь, і для інших той час поповз — як туман яром, а для Софії він біжить, біжить.

А осінь — ще більше суму піддає: важкі хмари осінні перемішалися зі ще важчими думками Софієними та обмотують і засмоктують її все більше, як трясовина.

Починати чи ждати?..

Та ще-ж і третій вихід є — зникнути з Хашівки зовсім.

Не в копанку й не в петлю, — о, цього не діждете! — а туди, куди давно поривається Софія — у місто, де є школи, де є інші люди, що допоможуть їй на ноги зіп'ястися, стати справді...

Але що-ж тоді подумують про неї близькі товариші?.. Та й папірці-ж треба буде брати якісь...

Ні, це не резон...

І знову думи, і знову муки: думи-муки й муки-думи.

А Чумириха свого не спускає.

Що-правда, після того, як вона дізналася, що за Софію чоловікові пику погладили, а Сидорові погладила сама Софія, вона вже не

в'їдала й не галасувала так, як бувало раніше. Особливо — після знаменитої вечірки, коли Софія так сильно виросла перед усією Хащівкою.

Але всередині вона так і зісталася давньою Чумирихою й допікала спотайна, як потайна собака: то чогось укине в страву Софієну й шлунка їй збавить. То вошей свинячих понапускає, що Софія потім кілька днів не оббереться. А то в чоботи Софії борошна вапняного натрусила (Софія, доки ще не сніг, набосоніж узувалася), і роз'їла так вапна ноги, що довелося Софії кілька днів і зовсім не ходити.

А Чумирисі — привід:

— Ач, годуй, гроші плати, а вона сидить!.. Дармоїд...

Твердо вперлася Софія в Шапотайлишину хату: звідти пішло!

Та й сон її там хіба простий був? Ніколи не спала вона так.

Так. Їй підсипано було чогось у питво! Бо дівчата, що пили ту водичку підфарбовану, багато більше пили й п'яними не були...

Підда змова! Але-ж я пошукаю правди!

І в тісному гуртку подруг і товаришів розповіла вона страшну свою історію.

— Сама я не зможу дошукатися, а критися довше не хочу!

Товариство було приголомшене. А де в кого з'явився просто сумнів у правдивості Софієних слів — так зле склалася для Софії справа.

Софія передчувала це, тому показала всім лікарську посвідку й настояла, щоб викликати сюди ще іншого лікаря.

Хлопці так і закипіли:

— Це Шапотайлихи справа! Ходім до неї!..

— Ні, тут уже справа ДПУ! — зауважив один із комсомольців.

— Правильно! За Шапотайлихою хтось іще ховається!

— Тільки — ша! Ані пари з уст ніхто! Чуєте, дівчата? Бо...

Справу розв'язали швидко — як більшовики:

— Петро й Панас їдуть до ДПУ, дають необхідні інформації й на післязавтрого запрошують сюди слідчого чи агента; на той же день привозимо й лікаря — Зінько гулящі коні має, — привезе. Збори — в хаті-читальні; до приїзду гостей — вартувати, а потім — за справу, а зайву публіку, коли буде — виставити до другого разу... Згода?

Всі погодились і знову potwierдили: ні пари!

Софія спочатку була злякалася; навіть ка-ялася трохи, що поспішила, але до кінця зборів — усе зникло без сліду.

Пружина, так довго накручувана, почала поступово розмотуватися.

— Тепер — до кінця! Як говорили колись козаки, в бій кидаючись: „Або добути, або дома не бути!“

І вперше по стількох днях важкої розради Софія затигла:

„...А я тую та чорну хмару
Вітром розмахаяю!..“

Молодь робила, як уміла. Отже справа, доки що, розмотувалася гладко, як нитка з гарної цівки.

Лікар, у присутності слідчого й Софієних товаришів, посвідчив те, що вже було посвідчено й лікаркою.

„Комісія“ перебралася до сільради, куди привели й Шапотайлиху.

Вона прийшла перелякана, — мабуть було в неї на душі не одне чепурненьке дільце! — але рішучо заявила:

— Знать нічого не знаю й відать не відаю!

— Та ви - ж, бабо, ще й не знаєте, про що вас і питатимуть!

— Все єдно: знать нічого не знаю!

Кругом сміються:

— О, в ції не допитаєшся!

Слідчий підводиться:

— А ходім, бабо, в ту кімнату, — там побалакаєм.

— Чого мені в ту кімнату треба? Я й там однаково скажу: не знаю та й край!

— Ну, там побачимо! Ходімо.

Зоставшиися сам-на-сам із слідчим, Шапотайлиха й зовсім труса повезла: вона гадала, що тут їй зараз накладуть по саму зав'язку. Коли-ж цього не трапилось, вона перейшла знову на стежку незнайки.

— Чи ви пам'ятаєте, бабо, як у вас під неділю гулянка була після вічірки в школі?

— Це пам'ятаю! А більш нічого не знаю.

І очі в Шапотайлихи забігали, як миші.

— А що там дуже піячили. П'яних багато було?

— Що ви! Які-ж там п'яні? Хлопці по чарці чи по дві випили горілки таки, а дівчата медок пили... таке собі — водичка червона...

— А п'яних не було? — суворо запитує слідчий

— Де там! Бог з вами!... і чого там п'яніти?..

— А де-ж-то Софія Стерненкова напилася? І чого вона напилася?

Слідчий так і влип очима в її очі.

Аж тепер Шапотайлиха догадалася, куди справа загинається, й замовкла, як стовп.

— Ви чуєте, що я вас питаю?

— Нічого я не знаю. Може вона й випила там у хлопців зайву чарку, бо її тоді всі частували, — а воно молоде, хіба йому багато треба!..

— А від зайвої чарки, — хоч-би й молоде, довго спатиме? і спатиме так, як Софія спала?

Всі зморшки в баби натяглися згори вниз і вона тільки:

— Не знаю... нічого я не знаю! Хіба я... знахурка?

— А я знаю! — залізом придушив слідчий.

— Чим ви частували Софію? — Теж водичкою червоненькою?

— Я... не частувала!.. не пам'ятаю... здається...

— То може свідків укликати, щоб нагадали вам? Та й ще де-що може нагадають...

Шапотайлиха шамотіла щось білими пожмаканими губами й, очевидячки, зривалася зі своєї позиції.

Слідчий одпустив гайку.

— Та ви, бабуню, не бійтеся: до чого тут ви? Я-ж знаю. Мені треба до того добратися, хто вашими руками все це робив! А ви що? Ви собі бідна вдова, що сяк-так на шматок хліба перебивається... Що там з вас!..

Розмова далі була вже коротка. Баба тільки прохала, щоб нікому не розказували, що це вона сказала:

— Бо мене-ж, голубчику, вб'ють тоді!.. Підпалять!..

І розповіла Шапотайлиха — як безодню відслонила:

— Приходе якось він до мене в хату... Пізенько вже було — ми з онукою спати вже полягали... Та й питає: „Чи неможна, каже, в тебе, бабо, самогону добрящого розжитися?“ А де-ж у мене той самогон? Хіба я роблю його чи торгую? Я аж розсердилася на його Ирода!... „Ну, то може каже, знаєш, де є, то збігай, — я даром не схочу“... Та слово-по-слову — й розбалакалися про мої вжитки вдовини... про його... а він і каже...

— Хто ж це він? — питає слідчий.

— Та, — баба оглянулась, — Чумира-ж отой, кабанник... Та й каже: „Немає мені життя через оту Стерненківну... і прогнати не можна — прикопатися ні до чого... а й держати я вже... не видержу... Якби ти або поробила їй що, або... в опорок увела такий, щоб вона й з Хашівки забігла“... Та й почав підговоряти... на це таки!

— Ви, бабо, не розвозьте зайвого, а кажіть просто: що він підговорив, що зробив.

— Так ото й радить він: „Ти, каже, як-небудь підпоєш Софію та й поглумишся — дівочтва позбавиш... Я здивувалася, а він сказав, щоб я на город навідувалася, — за повітки, мов надвір, а він туди підійде та й щось передасть... У вертинара, каже, довідався як таке роблять...

— А питва для Софії теж він передав?

— Він-же, він, — усе він мені підсунув, кабанюка проклятий! Щоб йому...

— Далі розкажуйте.

— Як ото вже Софія заснула, то він мені й баночку... з якоюсь рідиною передав: „Усе оце, каже, влийте!“...

— А як же ви вливали? — допитує слідчий.

— А він же мені й прискавку таку дав...

Ще й показав, як набирати й прискати...

— Ну?

— Ну, я й... уприснула...

Коли привели Чумиру — він рішуче відмовився, що хоч що-будь знає в цій справі...

Коли-ж його звели з Шапотайлихою — він усе звалив на неї:

— Я тільки говорив якимось, що добре було-б якимось так провчити Софію... Та й тільки... а рахунків із Софією не знаю...

Але далі так заплутали одне одного, що вже й самі побачили, що обмоталися по самі вуха.

Чумиру й Шапотайлиху заарештували й відрядили в район.

А Хашівка трохи не перевернулася з такої новини.

В Хашівці тепер і ворогів Софійєих, здається, не залишилося...

Та тільки й Софія не хоче вже залишатися.

Розрахувалася вона з Чумирихою остаточно й аж трохи весело їй стало, що копійчина чимала зібралася — буде за що в новому місці руки зачепити, доки якимось там улаштується.

Ой, тяжкою ціною воно їй дісталось!

Та й у дорогу швиденько почала збиратися.

— Куди-ж ти намірилася? — питають подруги й товариші.

— Ще й сама не знаю гаразд... Тільки не тут!...

Влаштувало їй товариство вечірку прощальну, та не весела вона вдалася: всякий знав, що

не до веселошів зараз Софії та й Софії шкода було. Стільки років жили вкупі!..

— Але все-ж добре, що ти на кращі люди підеш!.. Школа, робота нова... а не в Чумирихи свинюшники вичищати!..

Трошки поплакали, трошки посміялися, гуртом Софію в дорогу спорядили.

— А завтра ми тобі всі документи приготуємо й приставимо, — щоб тобі не ходити! — обіцяють їй комсомольці.

— А в обід — і на вокзал одкатаємо! Ти де? В Саньки будеш? Ми гуртом тебе й на вокзал проведемо!

— Спасибі... спасибі, товариство моє любе!.. Я-ж — як дочка ваша...

І так шкода стає Софії всього того, що кидає вона тут зараз... Їй знову згадується Амурська подорож... аж кров холоне!

— Чи й ця буде такою?

— Чи доведеться коли повернутися сюди знову?...

... ..

— Ох, та ще й вантаж оцей! Кабаненко молодий на душі сидить!...

— Та невже-ж я тебе не збудуся?!...

... ..

А час побіг так швидко-швидко, аж страшно.

Ось ніч майнула, як чорний прапор...

Ось ранок — сірий, морозяний, — мов иній на старій стерні...

— Спасибі, Денисе! — і Софія тисне йому руку й цілує міцно-міцно...

Гарба торохтить голосно й довго по мерзлій дорозі, а навколо сміх і жарти товариства, що провозжає Софію до далекої станції...

Софієни губи теж склалися в усмішку та так і лежать нерухомо... А сама вона зовсім не сміється й думає - думає про щось інше...

Ось у ніс важко б'є запах, що ним дихають сотні тисяч ковалів пролетарської республіки,—

Приїхали.

— Прощай!... Прощай!... Пиши!

— Тримай звязок!

Мелькають голови, шапки, уривки слів... гуркіт...

Одна...

Намучена останніми подіями й дорогою Софія схиляє голову на вікно вагону й потроху дрімає.

А перед очима снується далека невідома ще дорога... люди... будинки... потім усе криється темносірим густим туманом; тільки світиться маленька цяточка—чи зірка, чи далекий вогник... Він яснішає, шириться... а на його тлі вималюються три знайомі, так близько знайомі знаки: ВКП.

Вони зростають усе більше й більше, і здається, що вони швидко посуваються назустріч Софії. Особливо — П.

Воно розростається до величезних і широких дверей, що стали над Україною... потім — далі — над усім Союзом...

А в ті двері все йдуть і йдуть величезні натовпи людей: попереду — дітвора, малеча, — „це піонери“, — думає Софія; далі — юнацтво, а ще далі — люди всякого віку...

Як бачила вона десь на малюнкові.

А поруч, раз - по - раз мелькаючи, мчать по-тяги, пливуть пароплави... і стрункі, як журавлі, несуться аероплани.

Та все у ті двері великі... Та все у ті двері...

Ось посунули люди різних націй: німці, англійці, турки, індійці... китайці... і ще й ще якісь, яких Софія ніколи не бачила й не знає. Білі, чорні, жовті, червоні...

Вона й сама летить потягом просто в ці двері.

А колеса так м'яко поколисують вагони й усе голосніше стукотять — вигравають: „ве - ка - пе, ве - ка - пе, ве - ка - пе...“

І від кожного стуку того двері розсуваються все ширше й ширше...

Аж розправляються верхні кутки, й ті двері стають похожими на дугу — веселку, що розкинулася величньою брамою трохи чи не над усім світом і випускає по - під собою все більші й більші натовпи...

А над брамою грізно здійсмається велетенська постать Будівничого, що надлюдськими зусиллями збудував цю браму.

Його рука кометою рішуче простяглася вперед і, ніби всесвітній компас, показує шлях.

А очі, як два могутніх прожектори, вриваються в далекий морок і в безконечні натовпи народів і пильно - пильно вдивляються в ці великі армії...

Аж плюскне Софія — так їй страшно того погляду!

— А чи здатна - ж я!... Чи гідна я сюди ввійти??...

— Але - ж він кличе... непереможньо кличе!...

І Софія, заміраючи, в'їздить під Велику Браму...

ПЛУЖАНСЬКА ТВОРЧІСТЬ

(Бібліографічний покажчик).

Трудно зробити облік усьому написаному кожним членом „Плугу“, оскільки його праця буденна часто не підлягає навіть його власному обрахунку. Цього не дозволила й обмеженість місця для бібліографії. Тому довелося, напр., поминути рецензії його та на нього, звіти, дрібні оповідання, вірші й статті по журналах, детальний опис окремих книжок і т. д. Але все ж називалися деякі твори доплучанські, що можуть характеризувати автора.

За джерела до бібліографії стали: видання творів, анкети плужан в ЦК „Плугу“, що залишилися після перереєстрації 1925 р., додаткові листовні відомості від них, каталоги Книжкової Палати (в Харкові), вказівки голови „Плугу“ С. Пилипенка, картотека М. Биковця, друковані каталоги ДВУ, „Книгоспілки“, „Часу“.

Вся бібліографія вийшла на 5 друк. аркушів, чому довелося з неї зробити лише виборки. Зазначено, напр., лише журнали та часописи, де співробітничав даний автор, часто без назв і дат уміщення творів.

Вжито при цьому таких скорочень: „Комунарка України“ — К. У.; „Селянське Життя“ (Черн.) — С. Ж.; „Ленінська Зміна“ — Л. З.; „Життя й Революція“ — Ж. і Р.; „Червоний Кордон“ —

(Кам. на Под.)—Ч. Корд.; „Правда Прилуччини“
Пр. Прил.; „Молодий Робітник“—М. Роб.;
„Глобус“—Гл.; „Червоне Село“—Ч. С.; „Літе-
ратура, Наука, Мистецтво“—ЛНМ; „Мистец-
тво“—Мист.; „Шляхи Мистецтва“—Шл. М.;
„Сел. Правда“—С. Пр.; „Селянка України“—
С. Укр.; „Червоний Шлях“—Ч. Ш.; „Шлях
Освіти“—Шл. Ос.; „Нова Громада“—Н. Г.;
„Сільсько-Господарський Пролетар“—С.-Г.П.;
„Культура і Побут“—К І П; „Праця та Воля“—
Пр. та В.; „Робітниче-Селянська Правда“—
Р.-С.П.; „Пролетарська Правда“ (К.)—Пр. Пр.;
„Молодий Більшовик“—М. Б.; „Селянська Бід-
нота“—С. Б.; „Червоний Юнак“—Ч. Ю.; „Чер-
воні Квіти“—Ч. Кв.; „Знання“—Зн.; „Радянське
Село“—Рад. С.; для видавництв „Книго-
спілка“—Кн.; „Державне Видавництво Укра-
їни“—ДВУ; для міст Харків—Х.; Київ—К.;
Кам'янець на Поділлі—Кам.; Катеринослав—
Кат. У дужках біля прізвищ подано рік і місце
народження.

Не завжди можна було встановити, що саме
з названих у кожного автора творів треба було б
рознести, зазначивши під тими чи іншими з
його псевдонімів. По змозі, оскільки це не
ускладняло справи, твори за псевдонімами ста-
вилися окремо. Деяких письменників, що
друкувалися під прибраним ім'ям, ми вважали
можливим включати в опис тільки за їхнім
псевдонімом, біля якого зазначалося справжнє
ім'я лише, дата й місце народження.

Рукописних творів, хоч би вони були вже
й відданими до видавництва, редакцій, Вищої
Реперт. Ради або набору, — ми сюди не вклю-
чали.

Можливо, що по-за нашою увагою лишилися деякі твори, опубліковані вже після поданих авторами в січні анкетних відомостей, особливо ті, що друкувалися на провінції й лишилися маловідомими.

Для точного обліку плужанської творчости в майбутньому, рекомендується всім членам спілки надсилати нововидруковані свої твори, де б їх ни було вміщено, до книгозбірні ЦК „Плугу“ (Харків, вул. Пушкіна, № 24).

Всього членами нашої організації видруковано було: прози 64 книжки, поезії—49, п'єс—45, критики—7, різних 32. Разом перу плужан належить 198 окремих книжок,—з них 69 видано до вступу в „Плуг“.

Цікавим, для означення розміщення й кількості творчих плужанських сил по Україні й по-за нею, від чого в залежності стоїть і височінь літературної продукції на місцях, інтенсивність її, якість, тематика і т. далі,—є розподіл 138 плужан по філіях і містах на початок 1926 р.

Він зводиться до таких числових даних: Харків—57; Київ—12, Лубні—5, Умань—3, Павлоград—4, Черкаси—3, Миргород—2, Прилука—3, Катеринослав—5, Охтирка—3, Полтава—5, Ромен—1, Чернігів—2, Тифліс—1, Вінниця—2, Одеса—2, Олександр.—1, Суми—2, Житомир—1, Ніжин—2, Глухів—1, Шепетівка—1, Ізюм—1, Бердичів—1, Н.-Сіверськ—1, Севастополь—1, Богучар—1, Проскурів—1, Донбас—1, Теодосія—1, Кам'янець-Под.—3, Бориспіль—1, Миколаїв—2, Хорол—1, Широке—1, Башкирія—1, Кременчук—1, Біла Церква—1, Зинівськ—1, Остер—1.

Алампієв Петро Март. (1900. Іванівка, Харк.).

1) Спроба виклад. іст. культури в сільськ. школі. Шл. Осв. 22., ст. 120 т. 3000.

2) Історія транспорту. Поп.- наук. розв. Вид. Об. Сод. Юн. Лен. 25.

3) Курені та хмародряпи. Поп.- наук. р. Об. Сод. Юн. Лен. 25. X., с. 40, к. 40.

4) Статті, рец. в Шл. Осв., Нар. Уч. та ин. педагог. часоп. (методика, дит. літер.). Як хлопці бога шукали, опов. (На зміну 25 р., чч. 17 — 22).

Алешко Вас. Ів. (1889, Суми).

1) Поезії, кн. I., X., 20. Рух. ст. 96.

2) Громодар, поезії. Всеукрлітком 20. с. 31, т. 3000.

3) Димарі в квітниках, поема. Цех Каменярів, 20.

4) Божественні реп'яхи. Побут. мал. Суми, 25, с. 64, т. 2500.

5) Терниця, поб. мал. сільські. Суми, 25, т. 4000.

6) Поезії, опов., фейл'єст., нариси в Укр. Хаті, ЛНМ, Мист., Укр. Музі, Засіві, Ріллі, Хліборобі, Маяку, Дн. Хвилях. Шляху, Віст., Сел. Пр., Чер. Ш., Всесв., Пламені, Плуж., Плужі й Молоті, Шл. Мист., Сел. Буд. і др.

Артемів Мик. Мик. (1896. Вороніжчина).

1) Оповідання: Матюшкино рождество, Вор. 13; Скарб, Нар. Журн. № 18, 13; Дед, Нар. Журн. № 50, 13; Макар Прокоф. и Пантюшка. Зем. Журн. № 12, 16 р.; Родным запахло, Зем. Журн. № 29, 16; На стойке, Зем. Журн. № 42, 16; У багні, Праця та Воля № 1, 17; Антропологічний дослід, Пр. та В. № 23, 18.

2) П'єси: Пан Скоропадський, Пр. та В. № 15, 18; В саду. Сборн. п'єс для нар. театру, Москва 23; Праздник труженика, агіт. п. М. 25.

3) Брав участь у Нар. Журн., Воронеж. Ком., Воронеж. Кооп., Сов. Пути, Бедноте, Батраку, С.-Х. Жити — опов., нариси, публіц., агро-п'єси.

4) Інші брошури: Беседи по боротьбі з засухой, Калач, 21; Что такое с.-х. кооперация, Богучар, 24; Сост. с. хоз.-ва в Калач. у., 22, Калач; агро-п'єси.

Атаманюк Вас. Ів. (1897, Яблонів, Галичина).

1) Як сурми заграли до бою. Поезії. Відень, 16, с. 57.

2) Чари кохання, поезії. Кат. 21, с. 71.

3) Хвилі життя, поезії. Кат. 22, с. 66 + 4, т. 550.

4) Дві казки. П'єса. Кат. 22, с. 28.

✓ 5) Василько. 36. оповід. Кат. 22, с. 57, т. 2500, к. 20.

6) Нова євр. поезія. Антологія. Друк. К. 23, с. 36, к. 40 т., 2000.

7) Жовтень. Акварелі. Друкар. К. 24, с. 48, т. 2000.

8) В кітках білого орла. Поезії. Пролеткульт, Вінніпег 21, с. 22.

9) З бурси на Січ. П'єса. Кат. 22.

10) Мужичька арихметика. П'єса. Кат. 25, с. 16, т. 3000, к. 15.

11) Оповідання. Кат. 22.

12) Окремі твори друкували: Ukraina Stelo, Шляхи, Черв. Калина, Вир Революції, Нова Культура, Голос Праці (Вінніпег), Голос Робітниці (Канада), Черв. Шл., Веселка (Каліш), Черв. Кв., Нова Гр., Робітниця (Кан.), Рад. Село, Глоб., Світ (Львів), Всесв., Плуж., Заря (Кат.), укр., галиц. і америк. часописи.

13) Крит. нариси і статті: Назва „Україна“ і „український“ у творах Шевченка. Кат., Укр. Прол. № 42, 20; Життя Шевченка й доля України, Укр. Прол. № 43, 20; М. Ірчан, літ. - біогр. нар. (Бунтар, 2 - ге вид. К. 25); Ст. Руданський (Співомовки, К. 26); Блок - нот письменника, Плуж.. № 4, 25, та інші.

Баленко, Гавр. Макс. (1892. Кисилиха, Зіньківщ.).

1) Оповідання: Повстанці, Рад. життя. Ромен, 25; Життєпис. Р. Ж. № 13, 25.

2) Поезії окремі в Черв Юн. (Полт.), Владі Праці, Рад. Житті.

Баран Мих. Лук. (1884, Скала на Збручі. Галич.).

Оповід. друкув. у Галич. в ріжн. літ. часописах. З 18 р. друк. публіц. в Більш., Комунарі, Прол. Пр., Рад. Осв. і т. д.

Інші праці: Школа Червоних Старшин, ДВУ. 21, к. 5.

Бедзик Дм. Ів. (1898. Вільхівці, Сяніцьк. пов., Галич.).

1) Люде! чуєте? П'єса. ДВУ 24, с. 50, т. 5000, к. 25.

2) Шахтарі. П'єса разом з попередн.

3) За кулісами церкви. П'єса. ДВУ, 25, с. 38, т. 3000 к. 18.

4) Чорнозем ожив. П'єса. ДВУ. 25, с. 52, т. 5000, к. 36.

5) Оповідання: Син чорної кузні, Черв. Кв. № 5, 24 р; До сонця, Ч. Кв. № 6, 24; На світанку, Ч. Кв. № 9, 24; Обкомсомолили Цукровик, № 1, 25; Пісня заводу, Ч. Кв. № 1, 25; Вітер з України, Зн. № 25.

Бен. (псевд.) Степ. Хведор. (1900. Лозоватка, Київщ.).

Поезії в часопис.: Ч Шл., Сел. Пр., Н. Гр., Кр. Арм., ЛНМ і т. д.

Биковець Мих. Мик. (1894. Бірки, Зіньківщ.).

Статті, нариси, рецензії на гром. педагогічні, літ., літер.-критичні теми в: Ч. Шл., Шл. Осв., Рад. Осв., Нар. Уч., Зн., Вістях, Сел. Пр., Плуж, К. і П., Сел. Укр., Н. Гр., Незам., Вільн. житті, Черв. Кв., Самоосв. та інших рад. часопис. з 1918 р., з них: Криза укр. дит. книжки, К. і П. № 12, 25; Вимоги до дит. кінофільм, ЛНМ № 24, 25; Яка повинна бути п'еса для дітей, Вісти № 72, 24; Кіно для дітей, Вісти № 117; Літер. і політика, Зн. № 40, 24; Огляд літер. для селянки, Сел. Укр. № 3—5, 24; Огляд дитячих п'ес, Ч. Шл. № 3, 24; Оснівні соц. моменти в творч. Шевченка, Нар. Уч. № 10, 25; Дит. літер. в роботі Плугу, Плуж № 1, 25; Стінгазета і рукоп. журн., Плуж. № 4, 25 і т. д.

Божко Сава Зах. (1901. Крутоярівка, Катер.).

1) Над коліскою Запоріжжя. Повість. Ч. Шл. 25, с. 60, т. 7000 к. 30.

2) Попул.-істор. брош.: Козаччина, с. 8, т. 10000, ЦК КСМУ, 22; Хмельниччина, ЦК КСМУ, 22, с. 58, т. 20.000, к. 7; Гетьманщина, ЦК КСМУ, 23, с. 95, т. 15.000.

3) Т. Шевченко. Крит.-біогр. нарис. ЦК КСМУ. 23.

4) Статті, рецензії і т. д. у Черв. Шл., Зн., Роботі, Вістях, Більш., Сел. Пр., Черв. Юн., Черв. Кордоні, Кр. Печати, Плуж., Студ. Рев. і др.

Будяк Юр. (псевдон. 1879. Красногорка, Червоноградщ.).

1) Темнота. Київ, Ст., 1905 і окрем. книжкою.

2) Невільниця. Іст. поема. 1907.

3) На полях життя. Поема. В журн. Чорна Рада. Відень, 1909 і окр.

4) Буруни. Поезії. К. 10.

5) Пан Базалей. Поема. Укр. Хата 11 і окр.

6) Дитячі опов.: Рогань, Черв. Комірець, Орел — піднебесні крила, перекл. з англ., вид. Лан, К. 11.

7) Жовтнева казка. Дит. п'еса-феєрія, К. 24, с. 20, т. 2000, к. 60.

8) Під промінням Черв. Жовтня. Дит. п'еса, К. 24, с. 24, т. 5000, к. 25.

9) Оповідання: Марина Копачівна, Черв. Шлях № 11—12, 24; Після розгрому буржуазії, Гл. № 18, 25; У велику браму, М. Біл. № 80, 25.

10) Дитячі оповідання, поеми, казки, жарти у журн. Більшовиченята 25 р.: По закону, № 19; По синичку-

молодичку, № 21; Митька - піонер, № 20; Подорож до раю, № 21, Розгром, Семко Пожежний, Данилкова ялинка і т. д.

11) Друкував фейлетони, сатири, вірші, публіц. і крит. ст., реценз. і т. д. у часоп.: Крым, Кавказ, Тифл. Листок, Хлібороб, Гром. Думка, Рада, Село, Засів, Бджоли, Київ. Стар., Л. Н. В., Укр. Хата, Шершень, Хрін, Глобус, Молод. Більшов., Більшовиченята і т. д.

12) Попул.-наук. книж.: Дикі люди, Лан, 09; Америка, Лан, 10.

Бурдун Мик. Дмит. (1901. Охтирка).

Поезії в часопис.: Школьний Луч, Голос Юнацтва, Черв. Кв., Черв. Юнак — з 1917 р.

Бурлак Ів. Ант. (1901. Горностайпіль, Київщ.).

Поезії в часопис.: Красноарм. Правда, Будь Готов, Сел. Правда, Мол. Село — з 1923 р.

Васильченко Ів. Анд. (1901. Кагарлик, Київщ.)

Побут. нарисів в „Укр. кутку“ газ. Кр. Воин (Тифліс) з них: Петрик № 1, 26. Два шлюби, № 3 і т. д. Введенська Н. Кат. Андр. (1894, м. Каменів, Бесарабщ.).

Пієси: Катерина (ухв. ВРН); Шахтарський гість, в ж. Сільський Гість, ч. 2, 1926 р. Друк. в альм. Круг (М.). Ведмицький Олександр Микит. (1894. Прилука.).

1) Під загровою повстань. 36. трьох автор. Прилука, 23. с. 4 — 62, т. 5000.

2) В ореолі. Агітп'єса, Прил. 24, с. 32, т. 2000.

3) Новий рік. Карт. інсц. Прил., с. 11. т. 50.

4) Оповідання: Перший Провал. Пр. Прилуч. № 21, 25; Бюджетова драма, Нар. Уч. № 43, 25.

5) Поезії в часопис.: Ч. Шл., Зн., ЛНМ, Сел. Укр., Студ. Рев., Сел. Буд., Щод. Вісти, Прав. Прилуч, Плуз. і т. д. з 1922 р.

6) Гуморески, фейлет. в Правді Прилуч., Пасічніку, Нар. Уч.

Вільховий Петро Яким. (1900. В'язівка, Павлоград.)

Оп.: Безпритульні, Зірка, Кат 23; Школяр, Юн. Пр. 24; Чекають на допомогу, Зн. і С. Б. 24; За штрафкою, нар., Зірка, 24; Колись і тепер, 3; Хороший чоловік, 3; П'яна Балка. Виявилось, що, Вісти, 24. Перемінився, 3., 24. Секлета Фаровна, С. Укр., Матв. 25.

Про сумний час, Зір. 11, 25, В революцію, К. і П, № 9, 25.

ДРУГИЙ ЗІЗД „ПЛУГА“ 5 КВІТНЯ 1925 РОКУ

Волошок (псевд.) Вол. Гр. (1903. Ташлик, Черкаш.).

1) Червоні колядники. П'еса. Вин. 22.

2) Червоний великдень. П'еса. Вин. 23, с. 20.

Воронин Прох. Дан. (1885. Цвіжин, Він. окр.).

1) Оповідання. 1-ша збірка (Як я виграв самовар, На зажинках, Торги, Дума заводського робітника, В суді). К. 09, с. 47.

2) Оповідання. 2-га збірка (Щасливий день Флора, На шляху, Вона у нього, Місце тут наше). К. 10, с. 61, т. 150.

3) Коло церкви, Криниця. К. 11.

4) Такий самий. Ж. Світло і окремо. Крин. К., 11.

5) Оповідання й нариси: Радивонка. Ж. Світло № 5, 11; До й після теплого Олексі, Світло № 4; Будьмо кращі, ЛНВ. № 3, 13; На новій квартирі. Основа. Од. 12; Перші вогні, Путь Просв. № 6, 22; Їхні герої, Черв. Село, № 16, 23 і Більш.; За карток, Ч. С. і Більш., 23; Командировка, Більш. і Укр. Щод. Вісти, 23; Поборник релігії, Ч. Село, 23.

6) Агітоповідання, фейлетони, нариси в: Ч. Селі, Черв. Краї, С. Пр., Сел. Бідн., Більш., Вістях, Изв.—Вин. і Катерин., На посту (Евпат.). Раніше в: Гром. Думці, ЛНВ, Мол. Україні, Утре (Х.) та ин.

Гак Анатоль (псевд. 1890. На Донщині).

1) Студенти. П'еса. Книг. 24. с. 104, т. 3000, к. 50.

2) Куркуль, Н. Гр., № 25, 24 і окремою книжкою. Книг. 25, с. 20, т. 2000, к. 10.

3) Оповідання: На Червон. полях, Н. Гр., 23, і збірка До перемоги.

Гжицький Вол. Зенон. (1895. Острівець. Теремов. пов. Галичина).

1) Трембітині тони. Поезії. Рух. 24, с. 63, т. 1000.

2) По зорі. П'еса. Ч. Шл., 25, с. 80 т., 10 000, к. 40.

3) Нуждарі, опов., альм. Плуґ. № 1.

Годованець Микита Павл. (1893. Вікнина, Гайсинщ.

1) Байки Д. Бідного. Кам'янець, 20.

2) Власні байки і „щипавки“ в часописах: Наш Шлях, Извест. Кам. Ревк., Роб.-Сел. Пр., Нова Гр., Сіл. Госп., Черв. Край, Сіл. Бідн. і т. д. з 1919 р.

Головко Анд. Вас. (1897. Юрки, Полтавщина).

1) Самоцвіти. Вірші, Крем., 19.

2) Дівчинка з шляху. Оп. М. Роб. Полт. 23, с. 20, т. 5000

3) В червоних шумах. П'еса. ДВУ. 24, с. 44, т. 5000 к. 15 (2-ге в.).

4) Дівчинка з шляху, Приятелі, Товариші, зб. опов. ДВУ. 25, с. 56, т. 5000, к. 17.

5) Червона хустина. Н. Гр. і окремо, Книг. 24, с. 28, т. 2000, к. 15.

6) Крученим шляхом. Опов. Шл. Осв. 24, с. 31, т. 5000, к. 18.

7) Можу. Зб. повістей і оповідань. ДВУ. 26.

8) Повісті: 1) У дикому танку, Маяк, Крем. 19; Можу, Ч. Ш. № 1—2, 23; Зелені серцем, Ч. Ш. № 4—5, 24; Пасинки степу, Ч. Ш., № 6, 25.

2) Оповідання: Діти землі й сонця, Шл. Мист. № 2—4, 22; Товариші, Ч. Кв. 24; Филипко, Ч. Кв. 24; Інженіри, Черв. Кв., № 14—15, 25; Удовині діти, С.-Г. Пр., січ., 26.

Голота (псевд.) Петро Ів. (1902. Балашівка, Зинов'ївц.).

1) Тернистий шлях до волі і освіти. Збірн. вірш. Зинов. 21.

2) В дорозі змагань. Збірн. оповід. ДВУ, 25, с. 32, т. 10000, к. 8.

3) Степи заводів. Зб. поезій. ДВУ. 25, с. 32, т. 2000, к. 25.

4) Оповідання: Маруся Башличка, Ч. Ш., № 4, 25; Комсомолец. Сел. Буд., № 9, 25; Доля однієї акації, Служб., № 18, 25.

5) За письменність, перекл. Книг. 25, с. 13, т. 10000, к. 6. Утік, Селян. Будин., № 7, 25; Грубіян, Служб. № 11, 25.

6) Поезії в часоп.: Черв. Шл., Зн., Всесв., ЛНМ. КІП і т. д.

Горбань Мик. Вас. (1899. Миколаївка, Червоноградщ.).

1) Новий список літопису „Краткое описание Малороссии“, нар. з укр. історіогр. Рух. 25, с. 24, к. 20.

2) Гайдамаччина. Поп.-іст. нар., Ч. Ш., 23, с. 84, т. 7000, к. 25.

3) Як кріпаки боролись за волю з панством. ЧШ. 25, с. 51, т. 7000, к. 30.

4) Статті, розвідки. ред. з іст. Укр. та інші в різних часописах. З них: Копний суд над відьмою, ЧШ. 25, № 8.

Горбенко Петро Як. (1897. Миргород).

Оповідання і нариси: Перша борозна. Плуж. № 1; Червона хустка, Зн. № 41. 25; Червоні серцем, Плуж. № 5, 25; Батрацьке щастя. С.-Г. П. 26.

Гордієнко Ем. Прок. (1901. Плужники. Золотон.).

Поезії в часопис.: С.-Г. Прол., Знання, Мол. Більшов., Черв. Юн., Червоне Село, Пр. Прилуч., ЛНМ, КП і т. д.

Грудина Дм. Яким. (1893. Ніжин).

1) 100%. Інспенізація за Синклером. Книг. 24, с. 120. т. 5000. к. 50.

2) Джиммі Гіггінз. За Синклером. 24, с. 100, к. 90.

3) Переклади п'єс: Георгій Гапон М. Шаповаленка, Рух; Керуй на північ С. Ауслендера, Молоді революціонери С. Кремньова.

4) Статті, поезії, оповід. у Сел. Пр. 21—22, Рад. Осв., ЛНМ., Книзі, Барик. Театру, Нове Мист., Сіл. Театр, Зн., Ч. Шл.

Гуменна Явд. Кузьм. (1904. Жашків, Уманщ.).

Оповідання й нариси: В степу, С.-Г. Пр. № 2, 24; Таке маленьке, Більш., гр. 24; Великодня ніч, Більш., вер. 24; Ой, коляда, коляда, Б. № 5, 25; Савка, Н. Гр. № 4, 25; Ївжина подорож, зб. до 8 бер. ДВУ, 25; Леня, Гл, берез. 25; Пастухи, Плуж., 25.

Гусак Сем. Ів. (1879. Золотон.).

1) Переклади п'єс: Зорі - Верхарна, Брандт - Ібсена, Герцогиня Падуанська - Пасаржа, Флорентійська трагедія — О. Уайльда.

2) Поезії в часопис.: Вісти, Влада Праці, Рад. Життя, Голос Труда, Більш. і т. д. — з 1917 р.

3) З інших праць: Підручник англійської мови. Черк. 20.

Гудало Ром. Андр. (1894, Ситківці, Гайсинщ.).

Оповідання, агітки, нариси в: Роб.-Сел. Пр., Н. Гр.; Глоб. Минуле, РСР. № 244, 24; Не зеленіть стерні, № 288; Банда, № 267; Потурбуйтесь, № 164; Живі паростки, № 176; До зірки, № 5, 25, Осінній смуток, № 25; На селі, Н. Гр. № 3, 25; З під убогої стріхи, РСР, № 57; Оверко, № 97; Селянська веснянка, № 100; Розійдись хмари, № 138; Нова сила, № 156 — 170; Тетяна, Гл. № 16 і т. д.; Межі, РСР, № 158, 24 р.; Переступайте гнилі пороги, № 134.

Демчук Ост. Яков. (1900. Княжин, Житом. окр.).

1) Комнезамчики. Зб. оповідань. ДВУ. 25, с. 16, т. 15.000, к. 6.

2) Оповідання й агітки: Чотири моменти, С. Бідн., лют., 23; Ти, земле, всеплодюща мати, СБ., вер. 23; Різдвяної ночі, С. Б., січ., 24; Гнаткове комнезамствування, С. Б., 24; Комнезамша, С. Б., 24; Дротова

смичка, ЛНМ, 24; Чорний хліб, Укр. Щод. Вісти, 24; Буряковим шляхом, С. Б., 24; Захитна гімнастьорка, С. Б.; Мобілізація, С. Б., 24; Перший на селі, Н. Гр.; До чергової кампанії, Юн. Пр.; Рання оранка пару, С. Б., 24; Закло, Зн. № 40, 25.

3) Статті й вірші в Сел. Пр., Н. Гр., Сел. Бідн., Амер. Робітн. Укр. Щод. Віст., Знанні, Плуж. і т. д. **Дикий** Антон Вас. (1900. Олександр. Херсонщ.).

Поезії в часописах: Мол. Більшов., Сел. Укр., Сел. Пр., Знання, Плуг, Плуж., КІП, Всесв. і т. д. **Довгополюк** Матв. Лук. (1893. Погребище, Київщ.).

1) В дні неволі. Зб. віршів. 17.

2) В хвилях життя. Зб. оповідань. 18.

3) Хвилини зневір'я й шукань. Др. Нар.

4) Молот. Збірка. Охт. Наросв.

5) Завгора скаже. Зб. нарисів. Охт. 22.

6) Поезії, опов., драми друкув. у: Ріалі, Кооп. Пути, Труд. Освіті, Вістях, Коммун.— з 1913 р.

7) З інших праць: Буквар для дорослих. 23. **Довженко** Дав. Данил. (1882. Боромля. Охтирщ.).

1) Статті, крит. замітки, методика, педагог., політ. осв. і т. п. у часописах з 17 р. у Москві, Петрограді, Полтаві, Харкові — Вісти, С. Пр. Сельбуд, Шл. до комуни і др.

2) З інших праць: Буквар для дорослих, 18. Читанка для дорослих, 18 і т. п.

Донченко Олесь Вас. (1902. В. Сорочинці. Полтавщ.).

1) Червона писанка. Зб. поезій. ДВУ. 26.

2) Поезії друкував у часоп.: Черв. Клуб, Рідний Край, альм. Плуг (поема „Ленін“), Черв. Шл., Глобус, М. Більшов., Всесв., Н. Гр., Безвірн. і т. д.— з 1918 р.

Дубков Юх. Мих. (1896. Будаївка, Київщ.).

1) До комуни. Зб. поезій. Кр. Ріг. 26.

2) Поезії друкував у часописах: ЛНМ, Сел. Пр. КІП, Н. Гр., Глоб., Всесв., — з 1924 р.

Дубовик Ів. Марк. (1896. Сліпчиць, Житом. окр.).

Вірші й фейлетони в Сел. Бідн. з 1923 р.

Дукін Мик. Вас. (1905. Балаклія, Харківщ.).

Оповідання й нариси: Пасинки степу, Плуг, № 1; Софійка, Ст. Рев. № 9 — 10, 23; Так треба, С. Пр., 1/V, 24; Завжди готов, п'єса. С. Пр. 24; Сходило сонце, Зн. 24; Бурса співала, Ст. Рев. 24.

Єлінецький Олександр Вас. (1893, Сміла, Київщ.).

1) Без назви. П'єса. Рух. 26.

✓ 2) Оповідання й фейлетони в часопису. Рад. Сел., Крем., 25.

3) З інших праць: За владу, брош. Політвід. Ч. А. Жилко Юр. Зинов. (1898, Ровен. пов.).

Поезії, фейлетони, гуморески, агітки в часописах: Вісти, Голос Труда, Черв. Село, Черв. Юнак (Полт.), Глобус, Мол. Більшов., Полтавщ., Зоря, Плуж. і др.— з 1922 р.

Забіла Нат. Льв. (1903, Ленінград).

1) За волю. Оповідання. Книг. 26, с. 24, т. 10.000.

2) Поезії в часописах: Черв. Кордон. Студ. Рев., Сел. Укр, Черв. Кв., Сел. Буд., Сел. Пр., Знання, Ч. Шл — з 1924 р.

Загул Дм. Юр. (1890. Миліїв над Черемошем, Вижн. пов., Буковина).

1) Мережка, зб. вірш. 1912—13 рр. Нова Буков. Чернівці 13, с. 62, т. 150.

2) З зелених гір, зб. віршів 1914 — 15 рр. Сяйво, К. 19, с. 104, т. 10.000

3) Марія і Мара, зб. віршів. Промінь. Чернівці. 21.

4) На грані. Поезії, с. 48, т. 1200.

5) Наш день. Зб. віршів. 1920 — 24 рр. ДВУ. 25. с. 51, т. 2000, к. 50.

Переклади:

6) Шіллер, Пісня про дзвін, Н. Буковина, Чернівці, 12.

7) Гете. Фавст. Вернигора. Відень, 18.

8) Фабриціус. Невинна дівчинка. Сяйво. К. 19.

9) Гайне. Книга пісень. Серп і Молот. К. 19.

10) Гайне. Нові поезії. Освіта, К. 20.

11) Гайне. Сатира. Книг. 23.

12) Блок. Дванацять, Мистец., № 4, К. 19.

13) Нексе. Пролетар. новели. ДВУ. К. 25.

14) Окремі перекл. з Цур — Мюлен (Гл. № 7, 2 — 5, Сефера, Бехера, Газенклевера, Гете, Уланда і т. д.

15) Поетика. Теорія поезії. Спілка. К. 23, с. 144, т. 5000, к. 120.

16) Література чи літературщина. Гл. К. 26, с. 36, т. 3000, к. 25.

17) Теорет. і критичні статті, найбільші „Рима в Кобз. Шевченка“, Шевченк. зб., К. 24, Стара і нова строфіка. Плуж. № 5, 25; Слово о полку Игоревим і старонім. поема IX в. Зап. Іст. - філ. Від. УАН, № 7, 26;

Шукання, ЛНАльм. Грунт, Сучасна укр. лірика, Мист. № 4; Поезія, як мистецтво. „Музагет“: Спад. ліризму в суч. укр. поезії, Ч. III. № 1 — 2, 24; Зріст і сила творчості П. Тичини, Ч. III., № 3, 25.

18) Окремі статті, замітки, переклади і рецензії друкував у часописах: Буковина (в 1906 р.), Молодь, Нар. Гол., Нова Буков., Союз (Пітсбург, Амер.), Київ. Зем. Газ., Наша Справа, Шлях (Він); Культура (Львів). Нова Культ., Укр. Щод. Вісти, Укр. Роб. Вісти, Гол. Робітн., Нов. Громада (К.), Черв. Шл., Більш., Пролетар. Пр (К.).

Заєць Вас. Корн. (1902. Холодівка, Тульчинщ.).

Публіц.-критичні статті в Р.-С. Пр.: Громадські мотиви Л. Українки 9/XII. 23; Наші завдання, 10/XII, 24; Прол. поез. 17/XI, 24; Поет-бунтар Шевченко 11/III, 24; Вчительство і Плуг, 23/IV; Сільчисті. Стін. газ. та Плуг 18/IX, 24; Мистецтво на порозі 8 року, 7/XI, 24; Плуг на полі рад. слова 1/IV, 25; Борозну взято рівно, 26/IV, 25.

Заливадний Тодось Юхимов. (1887. Каплунівка. Дикан.).

Вірші в часопис. Голос Труда, Червоне Село і Більшов. Полтавщини з 1922 р.

Злидень Фед. Евтих. (1899. Зачепилівка. Червоногр.).

Вірші, агітки й фейлет. в часоп. Голос Труда, Рад. Влада, Мол. Б., Більшов. Полтавщини, Нар. Учит. — з 1920 р.

Іванушкин Вас. Мих. (1903 р. Москва).

Публ. статті, нариси, метод., бібліогр., зам. в часописах. Р.-С. Пр., Шл. Осв., Комунар, Прол. Пр. Життя й Револ.

З них: Наукове значіння роботи Плугу, Р.-С. Пр. № 25, 25; Найближчі завдання Уман. Філії Плугу, № 43, 25; Ніч на цукроварні, нар., РСП, № 286, 25; пер. Серафимовича А. Помолелствував. РСП, № 55, 23; Чинники сучасн. укр. культури, РСП, № 4, 24.

Іващенко Ів. Григ. (1900, Полт.).

1) Оповідання й нариси: в газ. Черв. Лубенщ.: Сумний дід, № 12, 24; На буряки. Переконались, у Роб. Праці: В меті сила, Поклик серця, Земля; У часоп. Більш.: В чому щастя; Дзвін гуде; У Вістях: Бавляться батьки. Залізні сходи — з 1921 р.

2) Поезії, фейлетони в часоп.: Більш., Вісти, Черв. Село, Голос Тр., Черв. Луб.

Іжевський Вікент Йосип. (1892. Шпичинці, Бердичівщ.).

Публіц.-громад. статті в С. Пр., Вістях, Більшов., Рад. Селі і др., Розвідки: Коротка історія незаможн. селянства, ЧШ. 24, і перекл. Краткая ист. нез. крест. ДВУ. 25, к. 80.

Капрон (псевд.) (1902. Красносілля, Катерин.).

Фейлетони, гуморески, в часопис.: Знання, Юн. Ленін., На зміну з 1925 р.

Капустянський Ів. Назар. (1894. Жовтневе, Крем.).

1) Соціальна пісня на укр. ґрунті. Розвідка. Плуг № 1 і окр. кн. ДВУ, 24, с. 32, т. 1000, к. 30.

2) Учительство в укр. літерат. Шл. Осв. № 3 і 4, 25 і окр. кн. ДВУ, 25, с. 48, т. 3000, к. 30.

3) Валеріян Поліщук. Крит.-біогр. нарис ДВУ. 25, с. 172, т. 3000, 1 кр.

4) Літерат.-крит. і публіц. статті: Ів. Котляревський, Нежин. Мысль. 13. Журн. творчість у школі, Нов. Стежк. № 4 — 5, 23; Огляд рукоп. шк. видань, Н. Ст. № 2, 23; Нова укр. рев. худ. проза, Шл. Осв. № 4—5, 24; Літер. орг. Гарт і Плуг, Рад. Осв. № 7, 24; Поет життєвої динаміки В. Поліщук, ЧШ № 8—9, 24; Рукоп. Гоголя в Полт. музеї, Зап. Іст.-Філ. Від. УАН, кн. У, 25; Село в боротьбі за культуру, Рад. Осв. № 11 і 12, 25; 1905 рік в укр. літер. Зн. № 47—50, 25; Літер. до Жовт. Рев., Нар. Уч. З/ХІ, 25; Філософ Сковорода, як громадянин, Голос Труда, 14/ХІІ 23; Нова укр. літерат. Г. Тр. VI, 23; Великдень, зб. См. богіз, 24; Нар. Хр. та колядки, зб. Нове Різдво., Полт. 23 і др.

5) Статті, зам., реценз. в часопис. Нова Рада, Прил. Пр., Черв. Кв., Ч. Шл., Шл. Осв., Вісти, С. Пр., Плуж., Черв. Кв. і др.

Качура Як. Дем'ян. (1897. Юрківка, Тульчин.).

1) Історія одного колективу, оп., Гл. 24 і окр. кн. ДВУ, 25, с. 30, т. 15.000, к. 11.

2) Непі. Опов. Книгосп. 26, с. 26, т. 5000, к. 45.

3) Оповідання, повісті: Свят-вечір, С. Пр. 23; Поступ. життя, Більш. 24; Колючою стежкою, Більш. 24; Кривні брати, 24; Дядько Онопрій, Рад. Сел. 25. В тенетах царату, пов. ЧШ, 24; Напередодні судного дня, ЧШ, 25; Старий Червоногвардієць, Більш., 25.

4) П'єси: Пожартували, Рад. Сел., А ніч слухала, Гл., 25.

5) Нариси і зам. у Більш. і Прол. Пр. з 1924 р.

Каштан Карий (псевд), 1897. Гринчук, Кам'яне.).

1) Агітп'єси в часоп. Черв. Кордон: Вводили 29/VI, 23; Ну й попрацювали. 27/VII; На третьому році війни, 29/VII; Неврожай, 21/VIII; Перед міжнар. юн. днем, 24/VI; У суді, 4/IX; Чудо, 2/X; Різдво, вертеп, XII; Сурми заграли. 1, 25.

2) Фейлетони в газ. Черв. Корд.

Квітограй (псевд.), Ів. Мет. (1902. Чорний Яр, Кубань).

Поезії в часоп. Прикуб. Правда, Красн. Молод.; С. Пр., Кр. Зн., Гол. Рабоч., Черв. Юн., Молод. Більшов., Знамя Труда з 1918 р.

Кириленко Ів. Ульян. (1902. В'язів. Павлоградщ.).

1) Таких багато. Опов. Черв. Юн. Полт. 1923. С. 32, т. 5000.

2) Відступ. Опов. ДВУ. 26, с. 24, т. 5000.

3) Поезії в часоп.: С. Пр., Мол. Село, ЛНМ, Всесвіт, ЧШ., М. Більш., Комс. Укр., Плуг — з 1923 р.

4) Інші праці: Спілка робітн., селян і червоноарм. ДВУ. 25, 2-ге вид., с. 69, т. 7000, к. 20; Про попа Гапона, ДВУ, 25, с. 32, т. 15000; Політграмота допризивника, ДВУ. 25, с. 80, т. 10000, к. 33; Перший Інтернаціонал, ДВУ, 25, с. 15, к. 7.

Ко Антоша (псевд.) 1890.

1) Веселі рядки. Збірка фейлет. Ч. Шл. 25, с. 32, т. 10000, к. 20.

2) Про волинського „бога“ Корнія, ДВУ. 25, с. 16, к. 7. Окремі віршовані фейлет. в часоп. С. Пр., Сел. Укр., Безвірн. з 1924 р.

Ковальчук, Як. Охр. (1889. Городниця. Тульчинщ.).

1) Криваві легенди. Зб. опов. Книг. 25, с. 24, к. 10.

2) Оповідання й нарис: рос. м. в Прол. Пр. 22 — 23 р., В лавре, Кровавые легенды, Из прошлого, Старики, Бандит; укр. мов. у Більшов. 23 — 24 р.; В глушині, Прагнення, Брати, Криваві легенди, Марта. На пароплаві, В загсі, С.-Г. Пр. XII, 24; Байстрия, С. Пр. I, 25.

3) Нариси, фейлет., у Більшов., Раді, Бесс. Жити. Своб. Голосе, Набате, Віст., Сел. Пр., Безвірн. і т. д.

4) Інші праці: Про чудеса на Україні. Брош. ДВУ, 25, с. 16, к. 7.

Ковтун Ів. Дмитр. (1906, на Харківщ.).

1) Червоні паростки, нар. ДВУ. 25 с. 30, т. 5000, к. 10. Тьотка Катря, С.-Г. П., 24; Вільно святкуємо,

ЛНМ, 24; Папани, Ч. Юн., 24; Малий Андрійко, С.-Г. П. 24; Рижик, Ч. Кв., 24.

Оповідання: Товариш і товаришок. Ч. Кв. № 11—12, 25; Доля така, нар., Ч. Юн., 7; Будинок, що дивиться в море, М. Більшов. № 8—9; Молодняк, С.-Г. Пр. № 17—20, 25; А все таки буду, На зміну, ч. 11; За прапор комуні, 12.

Кожушний Марко Прок. (1904. Денисівка, Лубен.).

1) Комсомолка Зоя. Опов. ДВУ. 25, с. 48, т. 5000, к. 16.

2) Поезії в часоп. ЛНМ, КІП, Студ. Рев., М. Більш. і др. з 1922 р.

Козоріс Мих. Кирович (1882. Калущ. Галич.).

1) Діточе свято, сцен. обр. Львів 1912.

2) Оповідання й нариси: Купували сбрази, Буков. 07; За віру, Магнес, опов. діда Панька, Білогруд, Ряст, Дзвонар, Бджола, окр., 08; Іх троє. ЛНВ, V, 11, Ти мене, сину, покинув, Вперед, Балта 20.

3) Казки: Медвідь та баран, Повозка та молотилка, Вовк і кози, Павук і мухи, Трутні й бджоли. Р.-С. Пр. 21—24 рр.

4) Оповідання, нариси, драми, статті у: Ділі, Укр. Хаті, Гром. Голосі, Черв. Стр., Гол. Ком., Більш., Каліш. Листку, Рад. Сел. і др.

5) Інші праці: Просвіта і її праця. Він. 18.

Конторин Олекса Петр (1903. Буди, Харків).

Вірші з часоп.: С. Пр., Ч. Юн., Ч. Шл., ЛНМ., КІП., Всесв. з 1922 р.

Косарик-Коваленко Дм. Мих. (1904, Хведорівка, Кремінч.).

1) Червона купіль. Зб. опов. ДВУ. 25, с. 34, т. 5000, к. 18.

2) Оповідання: Над ополонкою. С.-Г. Пр. № 2, 25; Йому снилось, Ч. Юн., 24, Блиск. погляд, С.-Г. П., 24.

3) Поезії в часоп.: На зм., Черв. Юн., Ст. Рев., С. Пр. Крашаниця Анат. Хвед. (1905. Харківщ.).

1) В бризких огняних. Поез. Валки. 23.

2) Оповідання й нариси: В піснях золота і крові, Сел., Валки, 22; Горіння, Шл. Мист. № 2—4, 22; Зрозуміле, На зас. 22; Чорноярівка, Ч. Юн. 24; За віком, Зоря 2, 25;

3) Поезії в часоп.: С. Пр., Мол. Ком., Мол. Більшов., Юнац. Пр., Селян. Укр., Щод. Вісти, Ч. Юн., Гряд. Смена, Мол. Кузн., Зірка і т. д. з 1920 р.

✓ Кузьмич Вол. Сав. (1904. Бахмач. Черніг.).

1) Оповідання: В очереті, М. Б. № 4. 25; Наталева Круча, Всесв. № 20—21, 25.

2) Поезії в часоп. Ч. Юн., Наш Путь з 1923 р.

Кундзіч Олекса Леонард. (1904. Павлівка. Калинівс. р.).

Поезії в Ч. Ю. зн., На 3 м.

Сопов. Червоною дорогою. На ярах, М. Б. № 6—7, 10, 25; 8-е березня, Сел. Укр.

Ладухин Хвед. Ев. (1905. Реутинці. Чернігівщ.).

Поезії й нариси в часоп.: С.-Г. Пр., Кр. Знамя з 1924 р.

Лан Н. (псевд. 1897. Городище. Шевченківщ.).

Поезії в часоп.: Ч. Шл., Н. Гр., КІП, Гл., Сел. Укр., Цукр., Плуж. з 1924 р.

✓ Лебідь Макс. Макс. (1889. Келеберда. Кремінчуг.).

1) Оповідання: Зять-товариш, С. Пр. У, 25, Режисер із лісу, Зірка 24.

2) Поезії в часоп.: Ч. Юн., Чер. Шл., С. Пр., Гол. Тр., Сел. Жит., Зірка з 1923 р.

3) Статті в тих же часописах, з них: Укр. рев. літер. Гол. Тр. 24, На порозі нової казки, Всесв., 25; На пороги.

Лісовий Антін, псевд. (1892. Умань).

1) Гасла. Зб. поезій, ДВУ. 25, с. 40, т. 5000 к. 20.

2) Поезії, статті, фейл., рец., в часоп. Гол. Провинц., Южн. Слово, Роб.-Сел. Пр., С.-Г. Пр., Н. Гр., Ч. Шл., Гл., Більш., Пр. Пр., з 1912 р.

Лісовий Евмен Ів. (1881. Олександрія).

1) Батрак, п'еса. ДВУ. 25, с. 40, т. 5000, к. 16.

2) Нариси у часоп. Ч. Село, Ч. Шл., з 1920 р.

Лозов'ягин Ів. Павл. (1905. Охтирка).

Поезії й нариси в часоп. Черв. Корд., Рад. Село з 1925 р.

Луцкевич Марко Денис. (1882. Ковель).

1) Наша Січ-мати. Львів. 1922.

2) Дві калиточки. Казка. Берлін. 1923 р.

3) Оповідання, нариси в америк., галич. і укр. пресі.

✓ Лучанський (псевд.) Пав. Сем. (1882. Лучка. Лубенщ.).

1) Спів землі. Зб. вірш. Влада Праці. 1924.

2) Вірші в часоп.: Одес. Кур., Южн. Раб., Влада Праці (Ромен), Рад. Жит., Гол. Тр. з 1911 р.

Масенко, Терент. Герм. (1903. Глодоси, Зинів'євщ.).

Поезії в часоп.: Чер. Корд., С. Пр., Ст. Рев., Сел. Буд., Ч. Шл., Мол. Б., Ч. Кв. з 1924 р.

- Інші праці: „Товарищ—Урожай“, збір. ДВУ, 25.
 Стінна газета ДВУ. 26, с. 198 т. 5000.
- Мережаний Юр. Дм. (псевд.) 1896. Олешків, Галич.).
 Документ, мініят. в альм. Плуг, кн. 1 і др.
- Метеорний Ол. (псевд.).
 1) З лихтарем по селах. Зб. фейлет. Прилука, 25,
 с. 130, т. 1500, к. 50.
- Миронець Гнат (1892. Черняхів, Волинщ.).
 Опов., нариси: Комунія, С. Б. № 302, 23; Воли
 посватали, жарт. С. Б., 329; На призви, С. Б., № 21,
 24; Кузьма, Юн. Пр. № 27, 24; Творчість укр. пово-
 ротців, огляд, С. Б. № 330, 23 і № 3, 24.
- Мисик Вас. Олександр (1907. Новопавлівка. Павлогр.).
 Поезії в часоп. Мол. Б., Зоря, Ж. й Револ., Плуж.,
 Ч. Ш., Змичка, Знання, ЛНМ, КІП, Всесв. з 1923 р.
- Михайлець Григ. Як. (1889. Товкачівка, Прилуч.).
 1) Хіба такої ночі можна спати? Драм. ескіз, Ми-
 кол., 1916 (окр. кн.).
 2) Оповідання: Родился. Красн. Звон, 1908.
 3) Нариси, байки, статті у часоп.: Світло, Рада,
 Село, Рідн. Край, Гол. Тр., Робітн. Гол., Промінь,
 Гол. Тр., Більш. Полтавщ., Черв. Луб. з 1907 р.
- Момот Іван Дем'ян. (1905).
 Нариси, побут. малюн., крит. зам., рец. у часоп.
 Черв. Юн., Молод. Більш., КІП., Плуж. з 1923 р.
- Мороз Дм. Тихонов (1902. Миколаївка. Ворон).
 Оповідання: Передзвони осені, С. Пр. 11/XII, 25;
 Молод. маляр, Ч. Кв. № 3, 24, у військ. часоп., збірн.—
 нариси і поезії.
- Муринець Вас. Мик. (1898. Комарівка, Харківщ.).
 1) По ревизії. П'єса ДВУ. 24, с. 35, т. 10.000, к. 15.
 2) Спартак. П'єса. Плуг № 1 і окр. вид. ДВУ, 24,
 с. 29, т. 5000, к. 20.
 3) Розумна бабуся Ч. Кв. № 2, 24 і окр. вид.
 Книгосп. 25, к. 50.
 4) П'єси: І раб прокинувся, В яру, збір. Різдв.
 Вечір, 23.
- Нагорський Вас. Дан. (1904, Остер. Черніг.).
 1) Вірші у: Плуж., 1925 — 26 р., Зн. 25 р., С.-Г.
 Пр. 25 р.
 2) Новели: Звір обхопив, Нічна історія—Пл., ч. 4, 25.
- Невіра Андрій (псевд.).
 1) Про голодним допомогу та про церкву божу.
 Вірш-аг. Вид. ГПО, 22, ст. 16.

Нечай (псевд.), Кир. Як. 1896. Вергуни. Черкащ.).

1) Сафатова долина. Вірш - агіт. ДВУ. 25.

2) Оповідання в час. Шлях Рев. (1924): Стежка, Злидні, Вовк; Незабутній, Рад. Село, 25 р.

3) Поезії, вірші, фейлет. у часоп.: Шл. Рев., Рад. Село, Черв. Арм. з 1923 р.

Нечаївська Віра Йосип. (1895. Умань).

Оповідання, нариси в часоп. Ніч фотографується, зб. Гасло, 19; Літо. Вир. Рев. 21; Сашко та кози, С. Пр. 24; Зарічани, Більш. № 8. 25.

Овод Марко Данил (1900, В Неплюївка, Курщина).

1) Нариси в часоп. С. Пр.: Нові будивничі № 146. 23; Над рідним Корамалибашем № 220, 24.

2) Поезії в часоп. Красн. Башкирия, Пахарь, С. Пр., Плужан. з 1920 р.

3) Публіц. статті в Revuo Internacional, 25 р.

Овчаренко Ів. Никиф. (1902. Лісняки, Полтавщ.).

Поезії в С.-Г. Пр. і С. Пр. з 1923 р.

Огневик Трох. Петр. (1904, Дзвониха, Він. окр.).

Поезії й нариси в часоп.: Черв. Село, Більшов., Незам., М. Село, Пр. Прил., Зн., Ч. Корд., Черв. Степ, С. Пр., Шл. Осв., Р.-С. Газ., Черв. Пр., Пр. Пр., Ч. Шл., С.-Г. Пр.—з 1922 р.

Одинець Гавр. Матв. (1871. Одинці, Остерщ.).

1) Революція на небі. Жарт. Ч. Ш. 24, с. 32, т. 10000, к. 15.

2) Інші праці: Сел. міжн. конференція, ЧШ. 23, с. 40, т. 10000, к. 10. Як ховали Леніна, вид. ЧШ. 24, т. 10000, к. 10. Селянський Інтернаціонал, ЧШ. 24, с. 20, т. 10000, к. 10; Боротьба незам. сел. на Україні, Кн. Х. 25, с. 32, т. 10000, к. 7; Мої спогади про Центр. Раду, ДВУ 26, с. 40, т. 8000.

3) Казки, нариси, фейлет. у часоп. Нар. Воля, С. Пр., Більшов. з 18 р.

Панів Андр. Степан. (1899. Проруб, Сумщина).

1) Село, зб. оповід. ДВУ. 25, с. 42, т. 7000, к. 20.

2) Як звірі хату будували. Казка ДВУ. 25, т. 15000, к. 15.

3) Пригода з санчатами. Казка. ДВУ. 25.

4) Оповідання: З плугом, Вогники—Плуг 22; Село, Шлях Мист., № 5, 23; Жіноче свято, До знання—С. Пр. 24.

5) П'єса Червоний вертеп, у зб. Різдв. Вечір, М. Раб. 23. Х.

6) Поезії в часоп.: Шл. Мист., С., Пр., С.-Г. Пр., Ком. Укр., Доч. Окт. (зб.), Черв. Калина, Знання, Вісти—з 1921 р.

Первомайський Леон. Солом. (1904, Червоноград).
Вірші і нариси по часописах: Ч. Юн., С. Пр., М. Б.
з 1924 р.

Перелісна К. (псевд.) Кат. Хвед. (1902, Харків).

1) Оповідання й нариси: До чого школа доводить, Рад. Осв. № 1, 25; Делегатка, Сел. Укр., 25, ч. 7; Гордійко, Нар. Уч., 25, ч. 17; Про Марію Семенівну та Тарасову Могилу—Н. У., 25, ч. 10; Хоч на старощах, Н. У., 25, 6; Лікнеп, Нар. Уч. № 5, 25; Проти бога й самогону, Н. Уч. № 1, 25; Миша, Ч. Кв. № 3, 25; Одарка, вид. ДВУ, 26.

2) Крит. статті, реценз. зам., в різн. часоп. З них: Г. Лонгфелло, передмова до Пісні про Гайавату, ДВУ, 23; Бібліотека селянина, Ш. Осв. № 10, 24.

Пилипенко Серг. Волод. (1891, Київ).

1) Байківниця. Зб. байок. ДВУ, 22, с. 24, т. 25000.

2) Євангелія часу. Шл. Осв., 23; ДВУ, 24. Космос. 24, к. 15, с. 50, т. 5000.

3) Скалки життя. Оп. Книг. 25, с. 63, т. 10000, к. 20.

4) Оповідання: За віщо, Ком. Укр., № 10, 22; Тисячі в одиницях, Доч. Окт. 22; Афарбіт, Ч. Ш., № 4—5, 23; Спец-репортер. Журн. для всіх, 25; Жовтий редикюль, Ст. Рев., № 8—9, 25; Страха ради комисарського, Ст. Рев., 25; Банда, Зн. № 3, 25; Годинник, Плуж., № 3, 26.

5) Байки в часоп.: Нар. Воля, Відродж., С. Пр., Укр. Роб. В., Черв. Перець, С.-Г. Пр., Геть неписьм., Зн., Плуг № 1, з 1918 р.

6) Переклади укр. поезії в „Антол. укр. поезії“. ДВУ, 24; з білор. мови. Ц. Гартного-Розпусниця, С. Укр., 25; Бігунець, Зн. 25; Немировича-Данченка „Забута шахта“, Книгосп., 25.

7) Крит. статті, заміт., реценз. у часоп.: Шл. Мист., ЛНМ., КІП., Ч. Ш., С. Пр., Зн., Пр. Пр., Більш., Ком.; з них: По бур'янах революції (про М. Хвильового), Ч. Ш. № 2, 23., Проблема організації літ. сил. КІП. 26.

Плискунівський (псевд.) Гр. Ант. (1902, Прилука).

Поезії в часоп.: Ст. Револ., С. Пр., Зн., С.-Г. Пр., Ч. Кв., Сел. Укр., Н. Гр., КІП., Рад. Село., Цукр., Ч. Шл., На зміну, Зн., Сел. Буд. і др. з 1923 р.

Полонник Кост. Тод. (1904. Київ).

1) Оповідання: На млині, Пр. Пр., IV, 24; В до-
розі, Більш. К. 24; Швець Золотарський, Більш. К.
24; Повість галицьких днів, Б., IV, 25; Укр. Роб.
В., V, 25; На переломі, Рад. Шл., XI, 25; Тринадцять,
Гл., 25.

2) Нариси в часоп.: Вісти, Рад. Шл., Більш., Пр.
Пр. з 1923 р.

Полярний, І. (псевд.) (1905, Охтирка) — Чорні силуети,
зб. Новель, Охтирка, 25.

Різниченко Вен'ям. Ів (1901. Черв. Оскол, Ізюмщ.).

1) Оповідання: Сашко, Ч. Кв., № 9, 24; Гарасько—
повстанець, Юн. Лен. № 12, 24; Оленка, С. Пр.,
№ 229, 24.

2) Поезії в часоп.: С. Пр., Ч. Юн., Юн. Лен.,
ЛНМ., з 1923 р.

Роговенко Ів. Демид. (1897. М. Половецьке. Київщ.).

Вірші в: Мистец., С. Пр., Більш., С. Бідн. з 1920 р.

Романівська Мар. Мих. (1901. Єрки. Миргородщ.).

1) Марійка. Кіно-сцен. ВУФКУ. 25.

2) Оповідання: Марійка, Ч. Кв. № 7, 24; Змія,
Ч. Кв. 25.

3) Поезії в часоп.: Нова Культ., Плуг зб. № 1., Сел.
Укр. та др. з 1923 р.

Савченко Юр. Арк. (1903. Сенча., Лохвицьк.).

Поезії в часоп.: Більшов. Полтавщ., Зоря та інші
з 1924 р.

Саєнко Омел. Мих. (1897. Миколаївка, Катериносл.).

1) Оповідання: Пара злиднів, С. Пр., 22; Кіно-
драма, Хімік і К-о, Зірка, Кат., 24.

2) Поезії й фейлет. в Комунарі, Изв. (Новг. — Сів.)
С. Пр., Ком. Укр., Зірці. Плуж. з 1919 р.

Сайко Мик. Пилип. (1897, Бориспіль, Переяславщ.).

Поезії й нариси в часоп.: Сел. Газ., Нар. Уч.,
Ч. Шл., Плуж., Більш.— з 1924 р.

Самусь Мик. Дан. (1904. Кролевець).

Нариси, заміт., статті у часоп.: Кр. Зн., Черв.
Село, Сел. Укр., Сел. Газ., Ч. Шл. З них: Це був
початок, Сел. Ж., № 26, 24; Там, де широкі лани
простяглись, № 29 — 30.

Свекла Олесь Хведор. (1902. Валепоцулово. Балтщ.).

1) Над Дністром. Зб. оповід. ДВУ. 25.

2) Оповідання: Серед снігів, С. Пр. XII, 24; Бай-
стря, С. Укр. 25.

Селина Тодося Вас. (1898. Привільна. Одещ.).

Жіноче лихо. П'еса. Зб. 8 березня, 25 р.

Селянин Ів. (псевд. 1891. Черніг.).

1) Оповідання: На новий шлях, С. Ж. 24; Вербовий шум, № 14 — 15; Спогади степів, С. Ж. № 21.

2) Поезії в часоп.: Черв. Село, Ч. Юн., С. - Г. Пр., С. Ж. з 1924 р.

Семенів Ів. Мих. (1895. Товст. Колодязь, Щигр. п. Курщ.).

Поезії, драми, оповідання в Форвертсі і Роте Фане, нариси у Більш. Полт. Чудо пасхи; Три рубля, альм. Посев, М.; Таня, Луб. Вісти, 25.

Сенченко Ів. Юхим. (1901. Натальїно, Червоноградщ.).

1) Штурма. Зб. поезій разом з О. Копиленком і Гр. Колядою; Х. 23, ст. 36, т. 1500.

2) Ярема Кавун, Ч. Юн. 23, с. 37, т. 5000.

3) На весні. Шість малюнків Ш. Осв. 23, с. 44, т. 5000, к. 18.

4) Де вона? Оп., Ч. Ш., 24, с. 19, т. 15000, к. 6.

5) В огнях вишневих завірюх. Зб. поез. ДВУ. 25, с. 48, т. 5000, к. 20.

6) Інженіри. — Опов. ДВУ. 24. с. 28, т. 10000, к. 8.

7) Оповідання. ДВУ. 25, с. 183, т. 5000, к. 60.

8) Оповідання: Марійка, Ком. Укр. 22; Оленка, Доч. Окт., 23. Футуристи, Ст. Рев.; Місто, С. Р.; Крук, Ст. Рев.; На весні, К. Укр.; Хуга, К. У.; Інженіри, альм. Квартали, 24; Миколка, С. - Г. Пр.; Людина з рекомендацією, Гл.; Ярема Кавун, С. - Г. Пр.; Дорожнє, Шл. Мист., 23; Меліорація, Ст. Рев.; На селі, Ч. Юн.; Студенти, зб. На переломі.

9) Поезії в: Шл. Мист., С. Пр., С. - Г. Пр., Ч. Кв., Ст. Рев., ЛНМ., Вісти, Зорях Грядущ. Арени і т. д. — з 1922 р.

Славневський, Ант. Микит. (1892, Северинка, Зинов.).

Вірші в часоп.: Боротьбист, Черв. Село, Знання — з 1920 р.

Снісарський Ів. Олексієв. (1884, Костянтин., Змієвщ.).

Вірші в часоп.: Вісти, П'ятигорськ; С. - Г. Пр., Ч. Юн., Ст. Рев. Зн., Ч. Село з 1918 р.

Станко Вас. Макс. (1885. Прилука).

1) Під загравою повстань. Зб. поезій. Прилука 23, с. 105 — 126, т. 500.

2) Поезії в часоп.: Огни, Воин Своб. Рос., Республік., Черк. Изв., Шл. Мист., Ч. Шл., Пр. Прилуч., Знання і т. д. — з 1912 р.

Степовий (псевд.) Тодось Кирил. (1899. Теслуги, Дубенщ.)

1) Боротьба. Драма. ДВУ. -23. вид. 1 і 2, с. 31 к. 15.

2) Поезії в С. Пр., Плуг зб. 1., Ч. Кв., з 1923 р.

3) Статті в Плуж. і Ч. Шл., З них: Матерія і дух, Ч. Шл., № 4, 25.

✓ Стеценко Серг. Степ. (1888. Хорол).

1) Жнива. Зб. опов. і гумор., вид. Ш. Осв. 24, с. 55, т. 5000, к. 30.

✓ 2) Оповідання, нариси, фейлет., у часоп.: Ранок, Промінь 19. Антирел. чит. З Лен. проти боги, Ч. Ш. 23; Сохроній Капшук, Ч. Луб.; Під хрестом, Плуж. № 3, 25.

✓ Темченко Павло (1882. Широке. Криворіжжя).

✓ 1) Пожежа, Підготуштри, Мед. — опов. 1917.

✓ 2) Єрусалимська олагодать. Опов. Ш. Ос. 23, с. 34, т. 5000.

✓ 3) Божа дитина. Опов.: Ш. Осв. 23, с. 34, т. 5000, к. 14; 2-ге від. ДВУ. 25.

✓ 4) Оповідання: Санько, Маяк. № 43, 13; Убоїще, № 9, 14; Він все знав, № 16, 14; Злодій, ЛНВ, № 2 — 3, 17; Тихо, Промінь, № 1 — 2, 17; Допомога, С. Пр. № 48, 23; Похорони, С. Пр., № 122, 23; Діяріуш отця Микити, С. Пр. № 11, 24.

✓ Ткачук Ів. Вас. (1891. Пядик. Коломия).

✓ 1) Оповідання: Краян (Львів, 16), На крилах любові думки, 17; Весна, 17; Революція, Гол. Праці, 23; Вихор, Г. Пр. 23; Переселились, Г. Пр. 23; Мелодія гудків, Г. Пр. 23; Кандидатка Оксана, Гол. Робітн. 23; Помста, Г. Пр. 24; За селом, Г. Пр. 24; Мій шлях життя, Г. Роб., 24.

2) Переклади з еспер. мови на укр. і рос. в часоп.: Гром. Гол., Ukraina Stelo, America Esperantisto; Гол. Праці, Нова Культ., Черв. Пр., С. Пр. (Кат.), Укр. Робітн. Вісти, Вісти (Хар.), Ч. Шл., Зоря Нова.

3) Інші праці: Що таке Інтернаціонал. 20 і 24; Червона Сурма, 20; Що зробила Радвлада в Рос. (переклад), 20.

Товстоніс Віт. Павл. (1883. Знаменка, Харк.).

1) За друзі своя. К. 12 (перекл. на болг. мову. Софія, 14)

2) День правди. Полт. 10, Друкар, 18.

- 3) Шалена, комед. К. 12.
- 4) Жінка з голосом. Жарт. К. 12. Друкар, 18.
- 5) Вічна пісня. П'еса. 12.
- 6) Черв. огонь. П'еса. 12.
- 7) Культурна місія. Симф. 15, Др. 18.
- 8) Містерія. Симф. 15. Др. 18.
- 9) Товариш - пролітало і ин
- 10) Круча. Др. Мирг. 18.
- 11) На перелазі. ДВУ. 25.
- 12) Смерть Тараса Бульби. ДВУ. 26.
- 13) На хуторі. ДВУ. 26.

14) Опов.: Гематоген, Рада 08. Хищенне село, 10;
 На колії, 12; Під новий рік. С. 12; Історія одного
 роману, Криса, І рече безу Тригоди гривеника,
 Самокат — Село, 12; Сон ак Рада, 13.

15) Вірші. — Безвірник, 25.

16) Фейлет. в Черв. Лубенщ., Гол. Тр., Черв.
 Селі.

✓ Турган Онопр. Іван. (1900. Лозоватка, Звенигородщ.),

1) Оповідання: Риб'ячі очі, Р.-С. Пр. 13/IV, 24;
 Через калюжі, № 56; До дзвона, I, 24; За високими
 тинами, № 14; Передня хата, № 286.

2) Поезії в часоп. Р.-С. Пр., Рад. Село, Більшов.,
 Глоб. з 1923 р.

3) Фейлетони в час. Р.-С. Пр.

Усенко Павло Матв (1902. Заочинське, Кременч.)

1) КСМ. 36. поезій. ДВУ. 25, с. 84, т. 3000, к. 60.

2) Поезії по часописах: Лохов. Вісти, Черв. Юн.,
 Мол. Село, КП, С. Пр., Ч. Село, ЛНМ., Ч. Шл.,
 С.-Г. Пр., Зн., Плуж. Ст. Револ., Сел. Буд., Сел. Укр.,
 Юн., Пр., Ком. Укр., Більшовиченята і т. д. — з
 1922 р.

3) Переклади з білорус. поет. в Сел. Укр., Ч. Кв.,
 Мол. Б., С.-Г. Пр.

Хоменко Євген Іван. (1892. Погреби, Кременч.)

1) Під загравою повстань. 36. віршів. Прил. 23.
 сс 65 — 104, т. 500.

2) Поезії в часоп.: Сел. Укр., Пр. Прил., Зн. з
 1922 р.

Хоменко Як. Андр. (1902 р., Книшівка, Роменщ.)

1) Поезії в часоп. Черв. Юн., Гол. Тр., Заря, Біль-
 шов. Полтавщ. з 1923 р.

2) Переклад С. Черкасенка „Сашка“. Полт., вид.
 Черв. Юн., 23.

Худяк Вас. Тим. (1903. Коров'яківка. Курщ.),

1) Ворожка. П'еса ДВУ. 25, с. 30, к. 18.

2) Терешко - коровник. Книгосп. 25, с. 23, т. 5000; к. 15.

3) Переможці степу. 36. оп. ДВУ. 25.

4) Оповідання: На машині, С. Пр., 21; Осіння пісня, 23; Будь готовий, С. Пр. 24; Не всім, 24; Короткий закон, 24; Сила є, С. - Г. Пр. № 2, 24.

5) Нариси в: Ст. Рев., ЛНМ., Ч. Юн., Мол. Орачі з 1922 р.

Хуторський (псевд.) Нар. 1892.

Оповідання і нариси в часопис. Всьому виною розбитий горщик, С. - Г. Пр. № 14, 25; Із селянських нетрів.

Друкувався в:

Лен. Зм, Більш. Полтавщ., Черв. Лубенщ., Вістях, Черв. Селі. Гол. Тр. з 1924 р.

Чапля, Вас. Кирил. (1900, с. Миколаївка, Катериносл.):

1) Оповідання: Героїчність, Зоря 25; Уночішнє п дзвіння. Спросоння, Зоря 25; Молодичок, Н. Гр. 25; Один, Зірка, 23

2) Крит. зам. і рец. в Зорі, Нов. Гр., Роб. Осв., ЖіР
З них: 1905 рік в укр. письменстві, Зоря, 25, Удари молота і серця, 25.

2) Вірші у Серпі і Молоті, Спож., Черв. Калині й др.
Чередниченко Варв. Ів. (1890. Київ.).

1) Дзелень - бом. Збірка віршів для дітей. ДВУ, 22.

2) Перша в'язочка бубликів. Збірка нар. казок. ДВУ. 22, т. 10000, к. 20.

3) Артистка без ролів. П'еса. Чер. Шл. 23.

4) Жіночі оповідання. Книгосп. 25, с. 32, т. 10000, к. 10.

5) Зшиток Софії Сояшник за 1905 р. ДВУ. 25, с. 69, т. 10000, к. 60.

6) Оповідання: Почтальон обманул, журн. Копейка, № 8, 09;

Отмищение, ж. Думы Нар. № 8, 10; Трохим, нар., Дн. Хв. № 4.

Пошуткував, Дн. Хв. № 11, 12; Грицева неділя, № 11 - 12, 13 р.; Маца, Рада, № 11 - 12, 13 р.; Не своя воля, Дн. Хв. № 21 в В горі. Рада, VI 14. Поетки брудбіллі, Ч. Ш. № 3, 23; В сільск. діткомуні, Ч. Кв. 23; Смачний обід, Ч. К. 24; Тетяна засівальщиця, Хатній водонос, З - за огірків, Як Сашко пана вчив, Наш

Едисон, Шука, Це зробила звичайнісінька кішка, -- Ч. Кв. 24; Тяжкий день в Охматдиті, ЛНМ. № 11, 24; Аутський шкіль. Ст. Рев. № 3, 24; Хатня революція, С. Укр., № 4, 24; Куряча мати, С. Укр., № 7, 25; Горпина - трактор, Сел. Буд., 25.

7) Агітп'єси: 9 січня 1905 р., Сел. Укр. 1925 р.; Пендюрова династія в с. Десятихатці, Н. Гр. № 16, 25; Комсомольський свят - вечір, 36. Нове різдво, Полт. 22.

8) Інші праці: Захистки для сел. дітей, Кат., 17; Про Просвіти, Полт. 18., Дитяча хата, Підручн. Соц. вих. 21; Софія Перовська, Книгосп. 25, с. 16, т. 15000, к. 7) Наш проводир, зб. К. Лібкнехт, КСМУ. Полт. 23.

9) Статті, бібліограф. замітки, реценз. в багатьох часоп.: ЛНМ., Черв. Кал., С. Пр.; Нова Гр., Книга, Н. Кн., Ч. Шл. і т. д. З них: Архип Тесленко, 18, Ол. Кониський, 18; Н. Кобринська 18; І. Кропивницький, 18, — біогр. нариси до творів Огляди дитячої літератури. по часописах.

Шевченко Ів. Ів. (1902. Павлиш. Херсонщ.).

1) З очеретів Омельничка. 36. вірш. 22.

2) Яшко. Нарис. Мол. Роб. Полт. 23, с. 41.

3) Наймит. М. Роб., 22.

4) Червоний пісенник. ДВУ. 25, с. 173, т. 25000, к. 40.

5) Юнкорія. Нариси. ДВУ. 24, с. 84, т. 7000, к. 30.

6) Комсомольське. 36. вірш. ДВУ. 25, с. 40, т. 5000, к. 20.

7) Окр. вірші і статті в часоп. С. Пр., ЛНМ, Зн., С.-Г. Пр., Ч. Ш, Мол. Б., Всесв., КПІ, Черв. Чорномор. і т. д. з 1922 р.

Шиманський Олександр Левков. (1902. Одеса).

1) Зелена Брама. Повість, Ч. Ш., 24, с. 64, т. 7000, к. 30

2) Поезії в часопис.: С. Пр., Ч. Кв., Черв. Юн., Ч. Ш., Плуж. і т. д., з 1923 р.

3) Оповідання Портрет. 36. Ч. Юн. 25.

Шмигельський Ант. Ів. (1901. Плугів. Зол. п. Галич.).

1) Оповідання: Політкомчик, Більш., гр. 23; Обдурили, Б. 23.

2) Поезії в часописах: Більш., ЛНМ., С.-Г. Пр., Рад. Село, Глоб., Всесв., Чер. Клич, Плуж. і т. д. з 1924 р.

3) Літ. - крит. статті й зам. в Біл., Рад. Селі, Ж й Рев., Пр. Пр. З них: Підводні камні. Пр. Пр. IX, 25;

Плуг, Ж. і Р. № 2 25; Література в культуробі села, Б. 24; Масова література, Б. 24; Від сількора до письменника, Б. 24.

Шостак Прок. Ів. (1887. Борімя, Харківщ.).

1) Матвій Палій. Повість. ДВУ. 24, с. 54, т. 7000, к. 22.

2) Оповідання: Продподаток, С. Пр. 22; Що скоїлось, С. Пр. 23; Крихти боротьби С.-Г. Пр., № 1, 24; Спідниця. Зоря, Кат. 25

Штангей Вол. Фоков. (1895 Мошурів, Уманщ.).

1) Оповідання: Хто - ж утішить, Упертий Дмитро, Сукняна мова, Новорічна казка, Матвійко, Немає та-та — 17, Вецяяр. Гром. думка; 1905 рік на селі, Вечером, 19, часоп. Союз, Умань; у РС 1 24—25: За хлібом, Осечка, Кінець. Жарти. Тов. Мартюха, Селькор Стьопка, Зорини, Злотий; Сосіда мій Криничка, зб. ЧК. 25; І пішов Михалко до великого міста, Гл. № 4, 25.

2) Побут. малюнки в газ. Р. - С. Пр. 24 — 26 р.

Шумило Мик. Михеев. (1903 Михайлівка, Черкаш.)

Оповідання: З повстанчих днів. ЛНМ. 20/IV. 24.

Шупак Сам. Борис. (1894, Липовеччина).

Літ. — публ. статті в Більш., Пр. Пр., Ж. і Р. З них: Зауваження що - до тепер: ситуації в літ. - гром. рухові на Україні, Життя й Рев., ч. 6 -- 7, 25 р., Псевдомарксизм Хвильового, Ж. й Р. № 12, 25.

Яблуненко В. (псевд. 1897. Яблонів, Галич.).

1) Дума про Степана Мельничука. ЧШ. 24, с. 24, т. 3000.

2) Галичина. Зб. поезій. ДВУ. 25, с. 159, т. 3000, к. 80.

3) Інші праці: з Юрасем - Револ. свята. Щорадник. Час. 26. ст. 154 т. 10.000 к. 130.

Якимчук Леон. Артем. (1893. Бутівка).

Оповідання: Разсвет. Київ. Нед. № 527, 11; Дурак, № 2, 12; Белый назимок, Черк. Откл. 31/VI, 13; Авторитет; Юж. Слово, VIII, 23; Зинаида Николаевна. Пров. Голос, 13, Враги, альм. Аргонавти, 15; Болото, альм. Отзвуки войны, 14; Майбутнє село, С. Б. 21/I, 24; Будяки, Н. Осв. № 4, 24; Яра пшениця, драм. етюд, Рад. Волинь, 24. Захорунання на комплекси, Наша Осв. № 9, 24; Червоні пацьорки, Ч. Кв., № 5, 25; Пошив у дурні, Геть неписьм., № 16, 25.

Яковенко-Вікторів. Григ. Прок. (1895. Катеринівка, Павлогр.)

1) Прапорщик Голобузенко, пов., Ч. Ш. 25 і окр.
ДВУ. 25, с. 32, т. 1000, к. 12.

2) Оповідання: Двадцять два. С. Пр. 122, 24; Упирі;
С. Пр. № 128, 24; Отець, Марко, Зн. № 48, 24; Різд-
вяна казка, С. Пр. № 3, 25; Хто кого, С.-Г. Пр.;
Вибрики часу, Плуж № 1, 25.

Яновський Степ. Павл. (1903. Широке. Павлоградщ.).

Вірші в часоп. Змичка, Плуж. з 1925 р.

Яровий (псевд. Серг. Денис. 1903).

Поезії в часоп.: С.-Г. Пр., Знання, Геть неписьм.

Нове село з 1924 р.

Ясний Олесь (псевд. 1895. Золотоноша).

Побут. малюнки, фейлет., в КПГі, С.-Г. Пр.,
Більш., Більш. Полт., З.

ЗМІСТ

Стор.

Замість передмови	3
В. Кузьмич.— Наган № 22738. (Повість)	5
О. Ведмицький.— Кроки села. (Поезія)	47
Л. Первомайський.— За політику партії. (Оповідання)	50
Т. Масенко.— Мати. Осінне. (Поезії)	61
О. Кундзич.— На Хотинщині. (Уривок з кінороману)	63
А. Дикий.— Заповіт. Осінь. (Поезії)	87
Я. Качура.— Без хліба. (Оповідання)	89
Д. Косарик.— Граки. (Сільський малюнок) .. .	104
Г. Брасюк.— Ядзя. (Оповідання)	111
Дм. Загул.— Черемош. (Поезія)	126
В. Нечаївська.— У робітничій гущі. (Нарис) .. .	127
А. Шмигельський.— Мое слово. (Поезія)	146
І. Кириленко.— У туманах. (Оповідання)	148
Н. Забіла.— Казки колискові. (Поезії)	164
І. Сенченко.— Земля. (Ескіз)	167
І. Сенченко.— Романтичне. (Поезія)	171
В. Ватрослав.— Дороги розхідні (Розділ з повісти)	172
А. Панів.— З циклу „Кавказ“. (Поезії)	200
Ю. Будяк.— До великої брами. (Повість)	203
І. Капустянський.— Плужанська творчість. (Показчик)	266

3	Зміст передмови
2	В. Курило — Натан № 22738 (Поезія)
47	О. Вейнштейн — Кривий сел (Поезія)
50	Л. Перомаярський — За політику партії (Оповідання)
61	Т. Масенко — Мати (Оповідання)
63	О. Кундич — На Х... (Поезія)
87	А. Дикий — Зпони (Поезія)
89	Р. Кавура — Б... (Поезія)
104	Д. Коваль — ... (Поезія)
111	Г. Брацюк — ... (Поезія)
126	Д. Затула — ... (Поезія)
127	Б. Невіська — ... (Поезія)
146	А. Шмидт — ... (Поезія)
148	І. Крижанко — У туманах (Оповідання)
164	Н. Забіла — Кляти козацької (Поезія)
167	І. Сенченко — Земля (Епіка)
171	І. Сенченко — Романтичне (Поезія)
172	В. Ватроула — Дороги родини (Розповідання)
207	А. Павлік — З уяву "Кавказ" (Поезія)
232	Ю. Булак — До великої брани (Поезія)
266	І. Канустирський — Падання творчості (Поезія)

8,79 (1986)

Ціна 2 к

№ 21

рл

4665

у

1659

Рл 4665

Плуг: літ. альм.

Зб. 2